नं० ५२२५

नाम - कात्यायन श्रौत सूत्र भाष्यम्

कर्त्ता - कर्कोपाध्यायः

पत्र संख्या - २०३ पत्राणि सं. - २५८५

विषयः - सूत्र पद्धतिः

कात्यायनसूत्रभाष्यम्

५१२५

[illegible]त्यर्थे [illegible] मत्र [illegible] ज्योतिष्टोमोऽत्र विहितः इदानीं श्रुतिमंत्रपाठावसरस्य
[illegible]द् अग्न्याहोत्रं विधीयते। तत्र श्रुतिपाठः। सर्वे ह वै देवा अग्ने सदृशा आसुरित्यन्ति आह [illegible]
हविर्धाने दशाहे। तावेव [illegible] इह [illegible] यात्सर्वे न्यह इत्येवमादि। मंत्रपाठो पि [illegible] पव
स्य [illegible] ज्योतिष्टोमोत्र सोऽत्येवमादि श्रुतिग्राह्यमंत्रः। तत्तोऽष्टादशाहस्य श्रुतिमंत्रपाठावस
र इति तत्र तावद्धर्मे प्राप्त्यर्थमधिकरणमारभ्यते॥ ६॥ ज्योतिष्टोमधर्मा एकाहद्वादशा
हयोः ग्रहणदर्शनात् ज्योतिष्टोमस्य धर्माः ज्योतिष्टोमधर्माः। ज्योतिष्टोमशब्देन पञ्च[illegible]
दिहारियोजनपर्यन्तो ग्रहयाग[illegible] सोमविधीयते ज्योतिः। पियस्य स्तोमाः स ज्योतिष्टो
मः। [illegible] सोमयागस्य स्तोमाः ग्रहं ग्रहीत्वा चमसांश्चोन्नीय
[illegible]नमुपाकरोतीति तस्माज्ज्योतिष्टोमशब्देन सोमयागो विधीयते। न चैवं सति [illegible]

तादी नामग्रहणान्निर्विकारो बुत्तवति ॥ नैषदोषः । उद्भिदा यजेत बलभिदा यजेतेति व-
चनानां सामान्यानुवादो निष्टोमिको विधान्तः प्रवर्तते । उद्भिदादिषु च यागमात्रं श्रूय-
ते । न च द्रव्यदेवतमन्तरेण यागः संभवति अतो द्रव्यदेवतस्यापि ग्रहणान्निर्णाय च पुन-
र्द्रव्यदेवतस्य विधानं यथैन्द्राग्नमेकादशकपालं निर्वपेदिति तत्र तद्व्यतिरिक्तस्याग्र-
हणान्निर्युक्तमिह पुनर्न तथा । इह हि यागमात्रमेव हि श्रूयते । न च द्रव्यदेवतमन्तरेण
न संभवति । द्रव्यदेवतमपि साधनत्वेन दृष्टमिति भवति । तेनैतस्य च धर्मा एकाहेषु द्वाद-
शाहे च प्रवर्तन्ते । कालज्ञानापेक्षया च द्विवचने । यत एवैकस्मिन्नेकाहे धर्मग्रहणं हि तु
समस्तैकाहेष्वपि । कश्चासौ धर्मो णाम नामानां ॥ अथाह सामान्येन च ग्रहणं
द्वादशाहे चोक्तं कस्मिंश्चेत् ज्योतिष्टोमिक धर्मग्रहणं हि । अतो नान्यत्राहर्गणेषु च म

द्रव्ययाग ४

द

द्व३

तस्य
पुनः

माहेंद्रे रथंवहत्साम।

प्रष्ठ्यत्रिवत्सति तत्कुणाश्चात्र हश्यंपते। वाजपेये गृहीते [illegible] माहेंद्रे रथंवहत्साम।
द्विकरोति यथा वहत्साम्नो वसरविधि परत्वात्केयमाहेंद्रे दर्शयतीति तथा तवेत्रातः सव
ने गृह्णीयाद्ग्रहणं गृहीत्वेति षोडशिनो वसरविधौ नेत्रापाययणं दर्शयतीति तथा
माहेंद्रे दिने वैतानस्य वने गृह्णीयाद्रुक्थ्यं गृहीत्वेति नेत्र तिग्राह्या वसरविधिपरत्वात्केउ
छन्दं दर्शयतीति। एकत्ववाचि चित्तलिंगस्यालीपुलाकन्यायेन सर्वेत्र गमकोन्याय
स्यतुल्यत्वात्तुल्यो हि न्यायो [illegible] धर्माणामनामानमपेक्षायां वा व्यक्त
त्वा सामान्येन ग्रहणमिति न्यायसुपूर्वीति हि [illegible] एव सामान्यं [illegible] दिति एव
मताश्चाहृनावैकल्पः समर्थास्तवंति [illegible] इत्यपासपेक्षासल्पास
र्थिका एव स्फारीति। अनुमानिकस्यापि अतिदेशापवादत्वेनेदमधुनोच्यते॥ ४२

राम

प्रथमस्य पुत्रात्यस्तोमसाध्यः केषु वचनात् ज्ञातास्तोमादिषु प्रथमस्य धर्मातिदेश उ
क्तेनेन ज्ञातिस्तोमिष्टकाः । कुतो वचनात् । उच्यते तेनेति वचनं ना[illegible]मधेया दि
र्थः । कुत्रा नामस्थानेत्रैव वनीतिर्वचनात् । घृतीत्या वधर्मसंबंधोलवनीनात्यथेति
लिंगवत्तवनिसाध्यः । के सोमक्रयणे त्रिवत्सांसाइमभिधायसाध्यः क्वांतरत्रीणि
सोमक्रयणीत्याहतच्चैवमवोपपद्यते वचनातिदेशं तु वक्ष्यति । पु[illegible]ः श्येन
वदिति । नन्वेतत्सर्वमुक्तिहितमेवदर्शपूर्णमासधर्मा इष्टिपशुषु सामधर्मा इति
त्वमानिकवचनातिदेशः । वैश्वदेवधर्माश्चातुर्मास्येषु इति सत्र वचनातिदे
शः । सोमस्थावस्थ्यइति नामातिदेशः । त्रिप्रकारो दशकृतः । किमर्थं पुन
रिहोच्यते । सत्यमेतदेवं नचावत्तव्यकचोदनाविषयं । इहा व्याकचोदनाविषयं ति

गोपन्यासार्थोयम

मः। नहि त्वादत्वा दोहना। लिंगोक्ति हिरामि कालवति। तस्मात् पुनरुक्तता॥ ६॥
अग्निष्टुत् स्तुत। चशब्दात् पृथग्धर्माः प्रवर्तंते नामधेयादेव। नत्वग्निष्टुत् बृहत्त्वमेव नाग्नि
एक एवाग्निष्टुत्। त्रिवृत् अग्निष्टोमसाम स्याद्वा यच्चान्ये एकविंशम् अग्निष्टोमसाम कृत्वा
ब्रह्मवर्चसकामो यजेतेत्युपतिष्ठाया ह। एतस्यैव रेवतीषु वारवंतीयमग्निष्टोम
साम कृत्वा पशुकामो ह्येतेन यज[illegible]नेन यजेत। एतस्यैवेति सर्वनामग्रहेन स
एवाग्निष्टुत् कार्यं तत्र विधीयते। तस्मादेक एवाग्निष्टुदिति। एवं प्राप्ते ब्रूमः॥ ७॥
एवोतेत्र छंदत्रिरात्रस्य कर्मोत्पादने नैकगुणविधानासंभवात्। नहि पूर्वस्याग्निष्टु
तो रेवत्यः संति नापि वारवंत्याः। तासु वारवंतीयं तत्र। अग्निष्टोमसाम [illegible] कार्यं पि
शुकामो यजेतेति वाक्यभेदः कर्मांतरपक्षे तु समगुणक कर्मविधानान्न कश्चिद्दोषः।

३

य ८

सर्वे

वतीतस्मात्प्रतिफलमग्निष्टुतांवक्तव्यं ॥ छ ॥ प्रकृतमिदानीमभिधीयते ॥ छ ॥ द्वा
दशाहः सत्रमहीनश्च ॥ अत्र विशेषमाह ॥ ८ ॥ आसतउपयंतीति सत्र लिंगं यु
जतइत्यहीन[illegible]स्य द्वादशाहस्य द्विकामा उपेयुरिति ॥ नथा त्रयोदशरात्रमासी
रन्निति सत्रलिंगं द्वादशाहेन प्रजाकामं याजयेदित्यहीनलिंगं ॥ अस्य तु कथं न त्र
योऽजनं [illegible] सत्तु सत्रात्मको धर्मो द्वादशाहेन
प्रवर्तते । अहीने त्वहीनात्मकः ॥ ९ ॥ उभयतोतिरात्रः सत्रमुपरिष्टादहीनस्य
यजमानाः सर्वे सत्रेषु यजमाना एव सत्रेषु कर्तारो भवंति । येत्वृत्विजस्ते यजमा
नाऽत्यनेन । ऋत्विजां नान्यदार्थात्ब्राह्मणायानुग्रय यजमाना [illegible] कर्तृत्वे
न विधीयंते ॥ १० ॥ अदक्षिणानि सत्राणि यो गा । तानि सत्राण्यदक्षिणा

४

निवर्त्तिन ह्यकिंचिदात्मा नैवात्मानं परिक्रीणीते ॥ गृहपतिर्यजमान

मपुत्रकं चाह । यजमानेन यत्कर्म तद्गृहपतिः करोति कर्मतेतस्यापुत्रकं चा

ह इतरेषां वा धर्य्यवादिषु योगाच्च ॥ दर्शनाच्च । गृहपतेर्वायमर्थो यथा गृहपतेर्य

जमानं कर्मेति । तस्माद्यदि बहवो दीक्षेरन् गृहपत एव व्रतमस्तुतिस्वप्रपृच्छेयुरि

ति ॥ ६ ॥ सर्वैः संस्कारार्थे । हेतुश्चायमुपदेशश्चायं संस्कारकं कर्म तत्सर्वैरभ्युपेयं ।

कस्य चित्संस्कारपरिलोपो माभूदिति ॥ ७ ॥ दर्शनेन च नाम्नायतदर्शनमुक्तं तद्व

चनं ॥ ८ ॥ अविभवति गृहपत्यभ्यारम्भः । यत्र पुनः परार्थं बहुत्वस्याविरवः पुरुषार्थे

पूता पितामपनेयथा अपवाधा मे मयाग्रे वर्चो विश्वेषाञ्चित्येवमादि तत्र गृहपतेः कु राम

वेतो वारंतः कर्त्तव्यः । सर्वैरेव हित कृतं स्वतीति ॥ ९ ॥ परार्थेष्ठकः कर्त्तव्याज्ञाय ५

५६

स्तुनःकात्वमिति निर्हृत्यर्थमेव कर्म। यथा पात्रासादनमाज्यावेक्षणं वा तत्रैकस्यैव कर्तृत्वं
क्रतुत्वात्परार्थस्य।।छ।।अग्निं वेष्यमाणो [illegible] समारोहयन् गृहपतिर्मध्यमं थ
लघुदेशं उत्तरे दक्षिणेनेतराः। ते यद्यग्निं वेष्यमाणा भवंतीति वचनाद्वेष्यमाणा इत्यु
क्तेः समारोहयंतीति पूर्वकालतामात्रे ल्यबादेशो न समानकर्तृकतायां वेदको माव
वीदिति गृहपतिर्मध्यमं मथनं करोति।।छ।।अर्धेश उत्तरे दक्षिणेनेतराः मथंति।।आह
पत्याहवनीयं गार्हस्त्वासनं तत्र प्राजापत्यः पशुः। तत्र विहारे प्राजापत्यः पशुर्भवति।
पुनर्ग्रहणात् अग्नीषोमीये प्राजापत्यस्य नियमः। तथा चाश्वमेधे नियमदर्शनं भव
ति प्राजापत्यमालभ्यो क्षीदं निष्ठ्यंति।।छ।।आज्येन पत्नीसंयाजाः गृहपतिवर्ज्जे
मा। गृहपतेरेव गार्हपत्ये जाघन्या पत्नीः संयाजयंत्याज्येनेतरेषामिति यजंतत्रासनंदति

५४ ५

क्वनात्॥ छ ॥ तदहर्दीक्षा ॥ दीक्षायाः पशोश्चैककालतोच्यते । तत्र दीक्षाकालेऽप
शुः कर्तव्यः । न पशुकाले दीक्षा एवं सोमस्य काले न विरोधो न भवति । इतरथा काल
विरोधः स्यात् ॥ छ ॥ अथ को नियं क्रियासमारूढानि मथितेषु सर्वत्र पशुदीक्षयो
रेककालतां स को स्वकालेऽप शुं कृत्वा सर्वोपनिर्मथन । एवं विकानियततानां कि
याः पूर्ववत् ग्रहणात् सर्वेषु विष्णुपिमं यत्न पर्वेषु ॥ छ ॥ दीक्षाकालाद् ऊर्ध्वं श्वः आग्नी
पूर्ववन्मंथनं । ऊर्ध्वं शान्यामि निनियमः । पूर्ववदिति यथा पूर्वं प्रयुक्ते ॥ ५ ॥ गार्ह
पत्यासनमवा । आगारस्य भवति ॥ छ ॥ आहवनीयस्तु नः । उद्धियते । दक्षिणोऽभिस
नुत्पच्यायथावत् ॥ तत्र दीक्षा भवति ॥ छ ॥ उपवसथस्य च निशागमी षोमस्य
यनात् उपशमयच्चिनोत्येतं ॥ छ ॥ लोह्वायीहृत्विगोत्तरां विसृष्य वरुणमग्नीषोमीयप्र

राम

५

५२

यनात्स्वायुदक्षिणोत्तरा३गार्हपत्या३पश्चमध्यशालाद्वार्याद्दक्षिणोत्तरो धिष्णो
नि। गार्हपत्यं धिष्ण्यवत् । कुत एतत् । श्रुतेः । अथैतरेष्वप्युपवसथे धिष्ण्या नि
नि। धिष्ण्या नित्यसत्यापिव तिजत्यायेवत्यर्थो गम्यते । अतस्मिंश्छन्दस्य तद्द
निर्देशार्थं ष्वात् ॥ छ ॥ वा यथोक्तं गृहपतेः । वाशब्दात्पक्षो विपरीवर्त्तते न धिष्ण्य
वच्छिनोति । किं तर्हि यथोक्तं गृहपतेर्गार्हपत्यस्य चयनं । न चैतेषाम पि गार्हप
त्यविशेषात् । धिष्ण्यशब्दो हि किं तर्हि स्थानवचन इत्याशेषः ॥ २ ॥ आग्नीध्रीयउप
ते गारमेकैकः । हरं निधाति चितिशालाद्वार्यात् । उपत एव वेषा आग्नी – ध्रीयो धि
ष्ण्यवत्पत्येत एकैकमेवोत्तुकमादाय यथा धिष्ण्यं विपर्ययं ती नितप्रयजमा
नाएव ॥ छ ॥ पत्न्याग्निं सवनीयपुरोडाशा भ्येया हविश्छिष्टं सत्यमात्याहृतिश्र

स

६

तेऽग्र यथज्ञाना पुरोडाशाभ्यां होह विरुद्धिष्टमसन्नसमाप्याद नितानां प्रयोज
शतात्वद्वादश[illegible] हिको धर्मस्मृत्वर्षानाम् । प्रयोजनं न विकारेष्वेकाहिकेषु
न तत्त्ववति ॥ ६० ॥ पत्नीसंयाजाश्च पूर्ववत्कल्पवन्ति ॥ ६१ ॥ गृहपतिर्निर्वापं विशयने येते
(वा शाखो विकल्प्या यः ॥ ६२ ॥ गृहपतिः प्रथमः प्रथमः सर्वेषां सर्वपदेष्वेषु ॥ ६३ ॥ जा
तं जातं गृहपतिगार्हपत्ये प्रणयन्ते भयत्र । पर्युपवेशनं पत्नीपशो दीक्षायां चोभयत्र
ग्रहणाच्च ॥ ६४ ॥ उपसत्प्रभृतिषु त्वतः सर्वेषु उपवसथप्रभृतिषु यदुक्तं तत्सर्व
त्रयेपि तु त्वत्प्रवृत्तिनानां गार्हपत्यादुनियद्दत्तं भवति । तृतीयं पत्न्यन्तरस्य चा
ते ॥ ६५ ॥ अरण्यपांशु गृहपतेर्यजतो निर्दिष्टानि प्यातेसनः सहयद्देनेन यज्ञेन जे राम
घ्यामोनेपशुवंधेतन्नः सहसहनः साधुकृत्या नानापाप कृत्यां एवपापंक

6

युपर

सुप

न९ न घ

रंवत्सरेषु वतद्दिसुत्वाग्गृहपतिः समारोहयते छेष प्रथमां श्रय्येहंत्तनीयं गृहपतेरे
वा शएपो: संवत्सेडतिविवनाश। गृहपतिः समारोहयतेष्वावस्मी प्रथमं।।८।।य
थाश्वेवृत्तरे। गृहय निर्वतिविकल्पः। गृहपतिं हि प्रकृत्य श्रूयते। अथेतरेभ्यः समा
रोहयति स्वयं चेन स्वमारोहयंतेइति। अस्मिन्नेव पद्ये यम परो विशेषः।।८।। दीक्षा
काले संवादप्रभृति पशुवंवस्थानेसत्रे नौ तिप्रयोगः।।८।। एकाहवत् ... ष्ठेत्वमे
शानागार्हपत्ये पुरोडाशपत्नीसंयाजः। एकाहवदिति उक्तमेपत्नेवा प्राप्व ८:
शपालाभवति। वाउदप्युढशेनिविल्पः।। उपवसथप्रभृति नानागार्हपत्येषु वि
कल्पेन गार्हपत्येक त्वमुच्यते। पुरोडाशपत्नीसंयाजानामप्येवं।।८।। एक पुरो
डाशेषु कल्पांसंतवादेरूपं वश... वमो स्नं निर्वपेत् पुरोडाशं वा। यथोत्तनीयं

क ३
मे ब २

६

त्रियघपूपीयंती निष्क्रते: । एकपुरोडाशापत्नेषु कर्थनामकुल्पसंलव: स्यादिति
वेदेइपवझशाव मोदनंनि र्वपेइ । पुरोडाशं वांयघोद नेध्यं ति विक [illegible] स्पेनो
दनमि र्छति । पघपूपीर्थं तोल्पपूप मि र्छं सिं र्छ तिात स्पवास्पया । गतो
घस्य पुरुषार्थरूपता न पुरुषार्थस्पया गार्थनाहष्टांत ---- नाहष्टार्थवा
त्र ॥ ५ ॥ वालस्पत्यमेकोकुर्वीतिनेरं । दीक्षाहा दशोपसद स्तुवंति ॥ ब्र
ह्मचर्यं गृहपतिंदीक्षयति पुथ्नादीक्षाय अघ घ्री दीक्षतिप्र स्ताद्यादीक्षेष्टानेष्टु
दीक्षक्षेतोक्षेतार ब्रह्मचारी ज्ञानको न्योवाब्राह्मणोनक्ष्त: पावयेदितिश्रु
ते: । अयोक्षेतार्ध्व ज्ञानको ब्रह्मचारीवायोवादीक्षितोदीक्षयतिनक्षत: पा
वयेदितिप्राहुरितिविम न्योवा ब्राह्मणइति ब्राह्मणग्रहणं । ब्रह्मचारि ब्रा

न अतिप्रस

पम

तकयोरब्राह्मणयोरपि विवाहार्थम् । उत्कृष्टसंबंधार्थं च । उत्कृष्टसंबंधो ब्रह्मचारी
स्नातकश्च यथा स्यादिति ॥ ६ ॥ अन्नपतिर्लिंगस्तन्नरतः । दीव्यन्तिएँवं तोत्रेतुः । ब्रह्मवा
[illegible] र्यादयः दीव्यन्ति ॥ ७ ॥ दक्षिणाकाले कृष्णाजि
नानि धूत्वा नादक्षिणापथेन जपन्तो गच्छन्ति यज्ञमागादायुषः पराशितोंगा तं तेगद
दक्षिणां नयामीति ... ऋतुमास्तु ... आयणामस्तु ... ऋतुः
दक्षिणां नयामीति ... ऋतुमास्तु ... आयने मस्तु ... मस्तु ... ऋतुमिति यथाब्रह्मा
रणं ॥ स वायं सत्र धर्मः । अत एव हीनेन भवति एकाहिके षु च न भवति ॥ ८ ॥
१ ॥ २ ॥ षडहः प्रथमो ज्योतिष्टोमश्चतुर्थः षोडशी ... इतरे ... मन्त्राः इति ... संज्ञा
सर्ववैदिकी ... पतेः वतया संव्यवहारः । अभिन्नं वै ... पुरस्ताद् ... पर्यन्ति

न२

६

पृष्ठ्यस्तुत्वामित्येवमादि ॥ ८ ॥ तत्रातिग्राह्यग्रहणां अग्रे पूर्वमेव पश्चात्तिष्ठन्दध्रमि
त्यपह्नमेकैकं । अतिग्राह्यान्हि प्रकृत्य श्रूयते । तान्वै षष्ठेऽहन्गृह्णीयात्पूर्वेद्यु
र्ह्याग्रेयमेव प्रथमेऽहन्नेदृहिति ---- येसोर्यत्नतीयइति ॥ ८ ॥ उत्तरे वा । अतिग्रा
ह्यग्रहणामेवमेवाग्रहणं उहैकं अन्तरेत्वहे गृह्णीतीति श्रुतेः ॥ ८ ॥ उत्तरयोर्वा । अहर्पाणे
हणं । एवमपि हि श्रूयते । पूर्व एवैनांस्त्र्यहे गृह्णीयाद्यो वा त्र्यहे गृह्णीयादिति पञ्चच
र्विकल्पना । संप्रदायस्तु पञ्चदश्यं पूर्वे वा त्र्यहे उत्तरयोर्वेति ॥ ८ ॥ माहेन्द्रस्य हो
मः अतिग्राह्याणां ॥ ८ ॥ अमेवर्चे [illegible] तिष्ठति भक्षणं यजमा
नैः सहहोमातिग्रहवकर्तुः यजमानानां पूर्वमेव विधानेन हि तत्र तत्प्रायः ॥ ८ ॥ राम
एषकालोपरपस्तु सारपणीय यमेदक्षिणेन वेदिर्गमाहेन्द्रस्याध्यासस्यप्रत्यंशस्य तो

८

मर

८

तेषां त्रीणि वस्त्राणि ॥ स चाध्वर्युः प्रतिप्रस्थाता ॥ नाम्यां प्रैषितान्यां प्रच्छन्नानुक्तौ होतारः तद्यद्ब्रवीति तेन
वाचयन्ति विष्टे ॥ इयम विच

कालेद्धिणेनवेदिशिरयमः सारणां पूर्वं स्थप्रथमेऽहनि ॥ ६ ॥ द्वितीयेऽह्नि
राष्ट्रेणोपाकरणं द्वितीयेऽहनि कृत्तिसर्हेन षष्ठोपाकरणं ॥ ७ ॥ तृतीयेऽपवानवैः ॥ उपवानं
नाभ्यसनकाउर्ध्वंते ॥ ८ ॥ चतुर्थे स्तरणं मथनं चोपाहुतौ होमश्च आहवनीये ॥ ९ ॥
पंचमो साचकाशोदपात्रा ॥ उपाकरणे ॥ १० ॥ षष्ठे वासोवासिनेनसानाशिनेश्चहार्थोऽप्रवि
ष्टस्यपतनाह ॥ ११ ॥ मा[illegible]भिर्वेसांत्सपु मासदः पूर्वेणाव्यावर्त्तयन्ति ॥ स्वयम्भुया
जेऽपात्रं चमसजघ्यं हवाहनाट रथं युनाथा मिहकृ विमोचनं ॥ एकौ पिमधुनाह्निं
गतमथासोमं पिबेद्विवचनं ॥ श्विनयाग एवेतिगम्यते ॥ १२ ॥ होतृप्रत्ययः प्रतिगरः ॥ माहे
इयाहमाशु ॥ १३ ॥ आहूतं वाच्याप्यवादितेषां प्रोक्तं तं वप्रतिगरपदं प्रवर्त्तते अध्यात्र्ये दित
रेषां होतृकाणांमपि निषदानामहष्टपञ्चेवात्र एवं च रु वासोर्वेपाकरणामपि आहूतं च वर्त्ते

गा१

ओ

हव

तेष्वदृष्टार्थत्वाद्यसंसारणादीनां ॥ ८ ॥ षडहे तेन वडवे देन [illegible] हेत्वान्यस्मै प्रवृत्ता
त् । तत्रश्च कत्वर्थस्वाध्याय विषममिति संशयः । तत्र हि [illegible] पार्थ्यान । निमंत
वंति । षडहोत ग्रहणाद्येतदुत्पत्तिर्भवति । न विद्यते षडहे ॥ ९ ॥ मध्यमे [illegible] यानं हूतस्पव
। तत्रतद्वाक्यमात्रं दृष्टार्थो स्तावात् । ९ ॥ उक्थ्या श्च च्छन्दोमाप्पृच्छन्ते । उक्तरे छन्दोमा
श्रयत्वात् ॥ १० ॥ सत्यमग्निष्टोमो विवाकं दशमे । अत्यग्निष्टोम संस्थम विवाक्यसंस्थ
मम हत्संवति ॥ ११ ॥ पत्नीसंयाजांतानामहां च वर्जनं यातयेत तदार्थ पर्यवसानं तेन
इवतीति विवानु । ननु तदगातरीति विक्षानेनैव [illegible] नार्थं स्वास्ववं तेव
भवत् । तत्र समिष्टयजुरंते पर्यवसाने ग्राम्ये पत्नीसंयाजांताच्च [illegible] हानि संतिष्ठते इति राम
वसत [illegible] । दिहपर्यवसानं । द्वादशाहस्य हिकामात्रपूरि ति । युगपत्परिसमाप्तिरिति

अत ऊर्ध्वमुच्यते त्रावर्णमिति ॥३॥ एकैको वा ग्रहतः सोमं रक्षत्या बोधनात् ॥ तेषामेकै
क एकवा वंयम श्रा स्मद्गतिवचनात् ॥ आ बोधनादित्येतावंतं कालं रक्षणम स्या ॥४॥
वसतीवशिष्य परिहरणादिवायतवास्कं स्ववति उत्तराह ॥ शेषभूत स्मा ॥ तेषामेकैकएव
क्वाचं यमश्चाश्रैवावमाप्याययं स्वयाधीनया यातयाश्चो त्रस्मद्गत्र्तवतत्स्युत्तरा
हः शेषं [illegible]तावं दर्शयति ॥४॥ इतरे विसृज्यंते स्वाध्यायाय समिद्धो वा इतरे द्वीवि
ताः स्वाध्यायार्थं समिदर्थं वा गच्छंति सर्वथेतरे विसृज्यंते समिध्माराव्या स्वाध्याये वेति
वचनात् ॥ स्वाध्याय [illegible]तराह ॥ शेषभूतो नित्यप्रतिषेधात् ॥ वामश्रृः स्वार्थं दृष्टवाः सि
मरक्षिता विहस्त एकवा स्वाध्यायं करोति । स निषध्याभीयते । कार्यार्थं द्वाउभयथैता ॥५॥
[illegible]प्राशने अशनमपि तत्र गातानां स्वति [illegible]त्यन्तीति वचनात् ॥६॥ दशमे

वासंतिके दशमेवाह्नि समिच्छाक्ष्णा यो ऽग्नितोत्तरपर्तितत्संनिधौ हि दिव्यैतावार्यदे
ग्रे ग्रंकरणाश्च। सेनिधिः क्रमः सत्रकरणे नुबाध्यते। तस्मात्सर्वत्रैव ॥ ॥ सूत्रमितेस
मिदाधान ८ सर्वेषु सर्वेषु हस्त्युयूजमाने षुद्यग्निषु चप्रतिपद्य वंशाखांतरा ३ ॥ ॥
दशमे पुरा हे पड पस्थपशाला प्रवेशानंदी हितानि ॥ ॥ यानाहाये चाखे पिह
रति रितिजुहोतिति पुसमवार चछते ग्राहुनीजुहोति निष्क्रते: ॥ ॥ अपरा सुपस्थजपि
तिंग द्वारेण पश्चिमम्या पूर्वेणाहविर्द्धानं प्रविश्य उत्तरस्य हविर्द्धानस्यापरस्तू कूबरी
मालभ्य सव्यस्य हिंगायंति सव्यस्यात्र द्विरिति। आनाद्वा यद्वि द्वारेणपश्चिमस्य
परेणाद्वारेणाहविर्द्धानं प्रविश्य उत्तरस्य हविर्द्धानस्य दक्षिणामपर कूबरीमा
लभ्य सव्यस्य हिंगायंति पञ्चस्य ... द्विरित्याहुः। सर्व एव दीक्षिताः॥ आग्नेयवे

आकुलीजुहोति

तीप

राम

१०

दिक्षोरणंवोत्तरस्यांसैमवसस्थिर्ग्गिानंकुर्वंति।वाशब्द्याद्विकल्पंशास्त्रुसुत्तुल्यवाद
॥७॥सुवंतमितिदक्षिणस्याधोद्वंसावोनिष्क्रामंति।सुवंतमित्यनेनमंत्रेणदक्षि
णस्यहविर्द्धानस्याग्रधोद्वंधवोनिष्क्रामंति॥८॥सदःप्रविश्यपूर्वेणस्वास
नेषूपविशंति।पूर्वद्वारेणसदःप्रविश्यधिष्ण्यान्पूर्वायेनस्वासनेषूपविशंति॥९॥
गृहेशुत्तातिप्रजापत्यंवासुप्रधिष्ण्यापात्रेणग्रहणेसादनशोचापाकरणाद
मभक्षाहरणभक्षणानिमनसाकर्तव्यानि॥१०॥चतुर्होतृव्याख्यानंहोतु
ववति॥११॥गृहपतिरजानति।होतुर्गृहेजानति।गृहपतिर्व्याचक्षीत॥१२॥उ
तिरणात्पराःसुमेयजमानाभक्ष्मेभ्योयुजमनिम्योमहिति।चतुर्होतृव्याख्या
नेप्रतिगरः॥१३॥ब्रह्मोद्यंवदंति।तत्रजायतेकिमित्यतआह॥१४॥प्रजापते

पर नि२

स्तानां। कुतो ऽर्थवादात्। प्रजापतिमेव तत्परिविदन्ते॥ ७॥ अपनिताघावाता
दः। प्रजापतिं स्विदिष्टं सृष्ट्वा मेव ता ह्ये। तस्य विधिरस्ति बधालाता इ। तस्मादस
स्तेन॥ ८॥ आश्वमेधिकं वा नामधेयात्। आश्वमेधिकं च बहुलोष्ठं कुत एतत्। ना
मधेयात्। नामधेयं हि बहुलोष्ठमिति तद्वेवपत्नी निर्णयन्ति॥ ९॥ अन्नस्य मिते गृ
हीत्वा ड्वरीवाद्य च्छन्ति। तस्य तत्र निपा। विपरिसमाप्य तत्काले पत्नी संयाजं
ते हि सत्रोत्थानं दशमेहनि सत्रे स्थाने क्रियत इति॥ १०॥ अस्य मिते निष्क्रा
म्यापवेणे तरखे दिमा सते प्रति तत्र [illegible] ना वसतीवरीः परिहरन्ति वचनात्॥
११॥ वा विसर्जनं सत्रकामेनान्येन कामेन [illegible] सत्रमारब्धं तेन वा विस
र्जनमं शौनःकाः यः सत्रध्यता मिति॥ १२॥ एष्यकामेषु भर्तुं वदति।

११

११

पशुकामावा २

मा २
स ४
त ५

मा भूर्भुवः स्वरिति वाग्विसर्जनं । यद्यकस्मैने ककामः स्युर्लोककामा वा प्रजाका
मा वा नेनैव वाचं विसृजेरन् भूर्भुवः स्वरिति ॥ ८ ॥ सुब्रह्मण्य प्रत्यग्ने गृहपतेर्व
वाह । गृहपतिः सुब्रह्मण्य उपाहूय स्वेषु स्वाः समिदाधानं । यस्य यस्य सुब्रह्म
ण्याह्वानं सर्वे सुब्रह्मण्य उपमाहूय स्वेषु स्वाः समिदाधानं करोति ॥ ९ ॥ अथ पशुप
स्पर्शनाद्यैः स्तोत्रानुज्ञानं । ध्रुवोद्गानमिति नामधेयं । तत्र संस्थानहारा यद्यस्य स्तोत्रे । स स्तो
त्रानु इति । अतिग्राह्य षोडशि त्र संगे नेद्वमुच्यते ॥ ८ ॥ अंतराय [illegible] यणो ह्वा वा
गन्धस्थानं गृहाणाम् । आग्रायणो ह्याग्रेतरेण गत्वा ... उपग्रहा ग्राह्याः ॥ ९ ॥
प्रातः सवने नित्याग्राह्यान् गृहीत्वा षोडशिनं स्वादिरेण चतुःस्रक्तिना तिष्ठ पुनान्ती ति
वा । तावैसा प्रातः सवने गृहीयादात्र्यणां गृहीवेति माध्यंदिने तिनिव वेद्यां । ततः षो ना

१२ य हि

अग्नेर्नग्रहणान्निरवाद्विरेणाचतुः सूक्तिनानिष्टुस्तुक्ताहीतिवा मंत्रविकल्पाः ॥ अति
गुणाग्रवहुत्वस्याभावाद्ध बहुवचनमुच्चारणार्थेन्नु ॥ अतिग्राह्यषोडशिनोः षोडशी
पर्यंग्राख्यातरात्रस्या पेहितुर्ज्ञा माग्रयणाड्त्ररमेवातवेप्रातःसवने गृही
यादाग्र[illegible]णं गृहीत्वेति ॥ ७ ॥ माध्यंदिने वाग्रयणाड्ढरः ॥ षोडशी गृह्यते एवम
पिश्रूयते । माध्यंदिने वै[illegible]सवने गृह्णीयादाग्र[illegible]णं गृहीत्वेति ॥ ८ ॥ प्रातःसवनेऽते
वानियायासाच माध्यंदिने वै[illegible]नां सवने गृह्णीयाड्ढ्यं गृहीत्वेति श्रुतेः ॥ ९ ॥ पूत
भृतो वा वाकरिष्यन् षोडशिनं गृह्णाति । एष स्तुपाकरिष्यन्नितिग्राह्याच गृह्णा
तीति योगविलागः ॥ एवं चा तिग्राह्याणां कालत्रयं । षोडशिग्रहणस्य तु चत्वारः का
लाः प्रतराग्रयणोच्छ्रयोक्ती यमन्ने का[illegible]प्रावक्षत्वनुर्थः कालः ॥ अपोनिधायाः श्च

राम ४३

दाभ्यग्रहणं ॥ मोदुंबरेण चतुःस्रक्तिना ॥ २८ ॥ अंशुग्रहणे वा ऽर्थं दाभ्यग्रहणो क्तिःसंनियोगासिद्
धेः ॥ ९ ॥ २८ सोमक्रयणी ॥ ८ ॥ सर्वेषां वक्ष्यमाणकां पदार्थं ज्ञातं ॥ ९ ॥ ग्रंथुचमसं श्लेष्म(?)
वक्ष्यमाणकमेव ॥ ग्रद्याद्गना ॥ ६ ॥ अंशुनिवपनोपसर्जनसमंत्रकप्रहरणं ग्रहणाद्होमा ॥
हिरण्यवतो यजिष्यति ॥ अग्रे हिरण्यमुत्तिष्ठन्ति तिरवनाशः ॥ ९ ॥ उग्रमप्सवा प्रहरणं ॥
सर्वार्थविकल्पः ॥ गा स्रुग्भिस्तुल्यत्वात् ॥ ९ ॥ सत्र सहस्रसर्ववेदसवाजपेयराजसूयविश्व
जित्सर्वपृष्ठेषु य[?]हणमवकाशपृष्ठ्यायजमानः ॥ ९ ॥ द्वादशावत्तानयोगर्भितपोद्
ह्रीणोर्वाल्मत्वा णाम सत्रमिसुतं ॥ ९ ॥ बुभूषतो दासं पलाति ॥ सन्नियोगशिष्टु
वादद्राभ्यमाप्यमन्तिरिच्छयेष्यते ॥ ९ ॥ आसिस्यतिग्रास्याः पावेतस्मिंस्तूर्ही ची
न २ ॥ शुनवधायायमवेवागार्धचर्छं दमितितिप्रतिमं ब्रैमंत्राभावान्नत्नीमिति लोकि
ऽसत्रे ॥ अदक्षिणाः ॥

ग्रहादित्यग्रहेषु च प्रतिषेधो भवति । तं वै नोपयामेन गृह्णीयात् यो नो सादयेदिति । तथा आदित्यग्रहं वै नोपयाम ...
तं वै षडुपयामेन गृहीतो भवति । तस्माद् द्वादशव्यवधानं प्रत्युपयाम इति । अन्ये पुनरन्यथा वर्णयन्ति । उपयामः सर्वत्र ग्रहेष्वे
यत्राप्यनाम्नातः । कुत एतत् । अविशेषात् हि श्रूयते । उपयामेन गृह्णा ... गृह्णीतेति । विग्रहादित्यप्रतिषेधात् ॥ २

१२

कवागुद्धारणप्रतिषेधः ॥ ॥ उपयामः सर्वत्राविशेषात् । सर्वेष्वेवाव्यवधानेषूपयामो
भवति । कुत एतत् । सर्वे हि योगो विशिष्टः यथा येन यथोपदिष्टेनैव तस्मादुपयामः सर्वेषु
गः । किं च ॥ विग्रहादित्यग्रहस्य प्रतिषेधात् । विग्रहादित्यग्रहेषु च [illegible] प्रतिषेधो भ
वति । तं वै नोपयामेन गृह्णीयात् यो नो सादयेदिति । तथा आदित्यग्रहं वै नोपया
मेन गृह्णीयादिति ग्रहेषु षडुपयामेन गृहीतो भवति । तस्माद् द्वादशव्यवधानेष्वपूपयाम इति
प्रत्येषु न [illegible] यथोव र्णयन्ति । उपयामः सर्वग्रहेष्वेव भवति [illegible] यत्राप्यनाम्नातः । कुत
एतत् । अविशेषात् हि श्रूयते । न षडुपयामेन गृह्णाति गृह्णीतेति ॥ ७ ॥ विग्रहादित्यग्रहस्य
तिषेधात् । एवं च सति वाङ्प्येषु सप्तदशसु सोमग्रहेषूपयामः सिद्धो भवति । संप्रदायो
पुनर्थ जैवोपयामाम्नातं तत्रैव भवति नान्यत्रानुवचनेनैव सर्वविषयता भवत्यनेनापुच्यते । न चेम
व

13

त्र४

१२

॥ अ ८ भूः सोमेन निद्यास्मि... सोमि मिमं ॥ ई ... तरेण वह ... सोमेन तोहि ते ग्रहा ... इति॥ अ ८ ध्रुव ... ॥ ...
... पस्थाये तेषस्मा ... इति ... सामन्नु ... तं यथा ... इति ... यस्मा ... इति॥ उपस्थाये ते
... पूर्वतरं॥ ... सोमो ... सोमो ... पावके ... इति॥
... ते सोमो ... सोमो ... पावके ... मंत्रेण ... उपवि

विधिः यच्छब्दाभिसंबंधान्यासानुवादोयं सर्वथा नैतद्विद्यमानत्वादनुषंगार्थमुच्यते।
विग्रहादित्यग्रहे अनुषंगस्य प्रतिषेधः। ततो पयामो विग्रहतएवेत्यभिप्रायः। ध्रुवप
यामगृहीतोसीत्यत्र यत्रान्ये हृतेनवयस्तेतइत्यनु... आदित्य [illegible] ग्रहेषु ... यामगृही
तोसीति। गृहीतागृहीतावादित्यपात्रनुहोतीति। सर्वविषयोयमुपयामाः इत्यप
मेवाकृततरः पक्षः। नहि विग्रहादित्यग्रहेष्वनुषंगप्रतिषेधायुक्त इति। तस्मात्सर्वविष
यतोपयामस्येत्येवं ध्यामोहो॥ ॥ अन्तु ... धूनोत्यंशुभिर्विशीनां चेति। अ
आहवनीयं तस्मेतद्इति जुहोत्यनेन मंत्रेण जुहोत्युदकं॥ ॐ दिक्पालः सर्वत्र कर्त
व्यः। सर्वत्र ग्रहणात् ... नान्यत्रापि शिवनो दिक्पाल एव सर्वति। अतिरात्र एवा घरेति
शेषउच्यते॥ ... वयः पर्यायाः ... पर्यायः॥ ... पर्याया ...

तो २

॥ इ ... इति ... ॥ भवति॥ ... पात्र प्रक्षाल ... सोम ... दिक्पालः सर्वत्र॥ ...
प्रक्षालन ... पात्र समादिः॥ ... उच्यते। सोमेन ... २

स

स्ता
वुस्तोत्रए केकंपर्यायंञ्चवा होतु। वयमंवघमस्तुळ्यं। वस्तिरेवु। यस्तु कर्त्तीरः॥
ध॥ तदुंतेषुमसातुर्ज्ञी। यस्तोत्रोपाकरणः। सं[illegible]ः। तेषांपर्यायाणा मेकेचमसातुर्ज्ञी
यसंधिस्तोत्रोपाकरणं॥ ॥ होतारातः सर्वाश्विनां पर्यायंश्तोष्टनिष्ठस्तपाछावा
कोमाश्रूदितिहोनेस्तुच्यते॥ ॥ शस्त्रातक्षा श्विनेनसर्वहुतेनचरति एकप्रदान
श्रुमसेः ऋत्विग्भिर्नो र्लवत्तिवचनासाम पर्यासर्वहुतश्च॥ ॥ अश्विनस्यो तियस्तु
नाः सोमानां [illegible] मेतुवावृतमेषो॥ अत्रभवन्तःस्तुतो निष्ठामेषोऽध्यपत्तिरावयोः॥
वुपशवः ऋतुकरणं चावंशेषाः संख्या विशेषोत्र अभिहितइति॥ ॥ ऐंद्रायः
सवनीयं चहोभवति। सवायमहर्गणधर्मी। तथाच विकृतादेकाहिकेष्टपित
वति॥ ॥ सोमायनंवायव्याद्यं भवति॥ ॥ एकारशिनावाविद्वामकवं ति।

१४ 14 राम १४

श्च अस्मिंपक्षेद्वादशाख्यो भवति। सर्वसमासो वैश्रेविकि विकल्पः॥७॥ यावष्ठेमसुन

शुउमरे२ रेषुद्व [illegible] अहणेषु एकादशिनिपद्धे(वा)या वष्ठेपमालब्ध्वं॥८॥ कामः ८ स उक्ता नित्य

ववनातावाव। कामत्वेप्राप्ते कम्पग्रहणं यद्वर्धमानामप्यधिकारप्रज्ञापनार्थं १२

श॥७॥ अहीनेवृद्धंदसिद्वराग्रस्य चतुर्थेनवमयोरहोरात्रयोरहणाग्रयमं। त

द्युचैत [illegible] द्वादशाहेनवृद्धदसावयजततइति वृद्धंदौ अहिनो द्वीयमं गीकृत्य श्च५

त्रद्वात्रुऊतु छंदसां वृहन्नमाम्नातं तत्र विशेषख्या विरव्यासु रिदमाह॥ ७॥ दश

रात्रस्य चतुर्थे नवमयो राहोरात्रयणग्रहणे प्रथमं॥ ७॥ शुक्रस्य पञ्च समयो। ४

प्रथमे ग्रहणं भवति। प्राप्य भेवे इत्वा यवापेद्वयानोपाश्वंतर्यामापेन्वया [illegible]

[illegible] येनेवमाहा अथैतब्द्रह्मानमेवपंचममहर्भवतितदैंद्रवायवाग्रान्

सर्वेषांग्रहणा२

नुग्र

ग्रहा२ गृह्णातीतिप्रज्ञातएवाहन्येवेड्वायव्याग्रांहांदर्शयन्ति॥७॥असादनमापूर्वेषां

ग्रहणाद्यौर्वासादनंतस्य॥७॥परिमार्जनप्रभृतिकालेहिंकृतसादनं

यस्यहिंकारोविहितइतरस्यचहिंकृतेवा॥७॥[illegible]पूर्वेषांग्रहणा

[illegible]॥७॥[illegible]यस्यहिं

१५ [illegible]॥७॥अवबृदोवगछंदसांबृहनापत्नीपिवा

बृहोत्तवतिद्वादशाहः।एवमपिश्रूयतइति॥७॥उभयतोनिरावः।अयंद्वा

15 दशाहोत्तवति।यावद्यन्तस्तोत्रियाचोतिक्रान्तासाविहन्तिविधया॥७॥अ साम १५

तिग्र[illegible]निग्रेषितेपीदास्यांबु।त्वामिंद्राग्निभ्यांपद्वबीमिविश्वेभ्योदेवेभ्योब्रा

ह्मणेभ्यःसोमपेभ्योबुद्धवाचंयच्छतेति।सर्वाच्छग्रावनमीत्यवर्तनइत्यतिप्र

धिर्यतोऽग्रा रिर्य्येजनो नरकालइत्यर्थः ॥ तत्राग्नीदाहश्वः सुत्यामिंद्राग्निभ्यां प्रब्रुवी
मित्येवमादि ॥ अयं च श्वः सुत्नाहः शेषभूतो बुद्धौ च वाचं यच्छेत्ययं त्वघनन सो ॥ व
प्रयोजनमेकाहिकेषु विकारेषु द्वादशाहिकेषु च यथार्थ प्रयोगः ४ ॥ ७ ॥ आग्रायणी
येषु सुत्यामेकेषाम कालत्वात् ॥ आग्रायणीयोऽतिरात्रो द्वितीयेहनि परिसंसमा
प्यते ॥ तत्र च पार्ष्ठिकं प्रथममहर्त्तवनिते नेतदुव्यते ॥ श्वः सुत्यामितिवक्तव्यं प्र
मएव हि कालादुन्नि एवं प्राप्ते आह ॥ आनपूर्वशेषात् ॥ पूर्वस्यैवाह्नः शेषभूतोऽय
मितिनियतिश्चितः ॥ ततश्च श्वः शब्देन कर्मान्तरस्य वचनेन हान्तरं ॥ ७ ॥ न स्यादप्
श्चोभावादिति तस्मात्कर्मणः श्वः शब्देन कर्मान्तरमुच्यते ॥ आग्रयणीवित
चात् ॥ नचैवं विधा चोदना विद्यतेऽग्रायणीयेषु सुत्यामितिनवक्तव्यमितिवक्त

पा४

16

मिति । अग्निमद्येति च लिंगात् ॥२॥ अद्यशब्दः कर्मविषयः । अग्निमद्य होतारम
वृणीतायं यजमान इति । अन्यस्मिन्नेवाहन्यन्विष्टो होता अद्यशब्देनोच्यते
तद्धि कर्मविषये अद्यशब्दमपश्यतो नान्यथेति । इदमेव तावद्विचार्यते किं प्रा
यणीयोत्तरं यदहस्तस्मिन्नेवाहन्यथारब्धव्यमुत द्वितीय इति । किं तावत्प्रा
प्तं त्रैणवोक्रमः । प्रायणीयादुत्तरमहस्तत्कालतावात् । प्रायणीया
वदसितादुत्तरमहः उत्तरं कर्म स्यान्याय्यं । तस्मिन्नेवाहनि कुतस्त
त्र ॥ कालो हि निमित्तं चेत् । तत्र प्राप्तं पूर्वः प्रवृत्तनात्माः तरहुताकं काला ।
तयोपांशुव्रतयमियोर्ह्वयोः दिने न्यूनतरं तु होत्रस्तु दिते च्युतरमिति । कालो
नमेसावयनेश्वः पुनः क्रियमाणे संभवति । एवं प्राप्ते ब्रूमः । न संप्रस्तुते । नै

एम

१८

तदेवं [illegible]आरब्धव्यमिति। अथैवारभ्यते कुत एतत् संपद्युपपत्तिर्हि सत्रव निमित्तद्विंशदहो
वा एव द्वादशाहः षड्विं० शदत्तरामहती तद्बृहतीमतिसंपद्यत इति। तत्रैव संपद्यते। स्व
स्तनेहन्यारं तेन षड्विंशाद्ध्ये विनिष्ठिते तत्र संपत्तिविरोधः॥७॥ कालो वचनाद्व्ययः
पुनः कालविरोधः सवचनाद्धि इति॥ ॥ ॥इति कर्कोपाध्यायकृतौ द्वादशोऽध्यायः समा
प्तः॥१२॥ ॥उक्तो द्वादशाहः तस्मिन्निमित्ते गवामयनस्य परामर्शोऽस्ति। सोऽयं छिन्नीयं पुरु
मालभते वैषुवते हस्तग्राजापत्यं महाव्रतमिति। गवामयन एकाविदारत्यते। पूर्वधर्म प्रा
त्यर्थमधिकरणं॥५॥ द्वादशाहधर्माः सत्रेषु तद्गुणदर्शनात्। द्वादशाहिका ध
र्माः प्रवर्तन्ते सत्रेषु। तद्गुणा प्रत्यक्षदृश्यते। अभिप्लवं पूर्वं पुरस्ताद्विषुवतनुपर्ययन्ति पृष्ठ्य
मुत्तरमिति तिया पृष्ठ्यमुपरिष्टाद्विषुवतः पूर्वमुपयन्तीति वेति पृथ्वीपर्याय विधिपरिवाक्ये

नाएवमपि हि श्रूयते [illegible]

द्वादशाहिकं स्पष्टं दर्शयति अथ यत्तु पूर्वमुक्तं एवा सामर्थ्यादुदाहृता एवा गणमत्र ग्रहीतुं।
द्वादशाहिकं स्पष्टं दर्शयति ॥ गवामयनायैकाष्टकायां दीक्षेरं एकाष्टकायां ते दीक्षेरं वचना
समर्थो नाद्यः ॥ ॥ गवामयनायैकाष्टकायां दीक्षेरं एकाष्टकायां तेदीक्षे वचना
त्र ॥ ॥ फाल्गुनीपौर्णमासे सूत्रापि हि वचनं। फाल्गुनीपौर्णमासे दीक्षेरन्निति चैत्र्यां
चतुरहे वा पुरस्तात् प्राक् पौर्णमास्याः। पौर्णमासी च फाल्गुनी सा यत्र पूर्वमस्ति हि
तातस्याः पुरस्ताच्चतुरहे दीक्षेरन्निति [illegible] प्राक् पौर्णमास्या
चतुरहे दीक्षेरन्निति ॥ आनन्तर्यात् । [illegible]। चैत्री चतुरह विशेषणाच्चै
न प्रतिपन्नत्वात् तस्यानन्तरमेतच्छ्रूयते चैत्र्यां पौर्णमासे दीक्षेरन्निति वचनाद्वि
[illegible] सर्वा वा [illegible] विशेषात् । सर्वाः पौर्णमास्यश्चतुरह विशेषणे । चैत्रप्रति
पन्नत्वात् विशेषानवगमाच्च एवं चैत्र पौर्णमासी स्यात् । सर्वत्र प्रवर्तमानो न संकोचितः स्यात् १०

दीक्षेरन्निति

१२

17

ग्रह

साम

ओ षधिवनस्पतीनां प्ररोहो भवति। तद्वेवमुपपद्यते। तथा तद्यथोभिर्नन्दमानाभवन्नथमन्भ्यवयेति। एतदप्यवद्यते।
वनस्पतिप्ररोहो पाशिमतिनंदत्तुंवबैत्रोदेशाएवभवति। तस्मात्माघीवतुरहविशेषली॥ पञ्चमासप्रकरणाएमन्त्री
रमेरनूक्तौ नो। स्निगाथमे छंदान्नुसारमेस्य। त्रिमासंपार ६

तस्मात्माघी वाकयश्रुतेः वाङ्गात्ः पञ्चान्तरपरिग्रहे माघी वाचतुरैविशेषणं ता पौर्णमासस्त्रि
निवसनाद्रेदेवचतुर्सर्वा वा विशेषाङ्गासर्वाः पौर्णमास्य चतुर्विशेषमन्वेनष्ठितिसीमा
त॥ ह एवं हि श्रूयते॥ ७॥ आकौ पौर्णमास्याः श्चतुरहदीक्षितिदीक्षितानामेकाष्टकायां
कामः संपद्यत इति। एकाष्टकानामममाघस्य ह्याष्टमी। कुत एतत्॥ लोकप्रत्ययात्॥ ए
षा हि लोके एकाष्टकेति प्रसिद्धा। किं चैषः यवाद ... चैवादस्मृतवतिमासु विष्ठ
ओ
तयोषधयो वनस्पतयो ह तिष्ठन्ति ता दीक्षितैर्नं तु पातिष्ठ तिया ... सुपर्णोसि त्रिष्टुप्छंदा ज
सवनयोः ३
गुरति जगमछंदाइतीतत्रयौ। सवनानेषु जपतिर्मध्यमे गोंमध्यमे ... होमयि ... शोमधि
सवमिति वहु वचनोपदेशात्सर्वे यजमानाः ... सवनानं जपात्कुर्वन्ति॥ ७॥
सर्वे चैके। सर्वेश्चैवैकाणदिछंति। कुत एतत्॥ यजतिशब्दा ... हनाराय णाधनाय

नित्तुवाखयज्ञस्चैति।यज्ञस्चेनिएवस्तुवैतत्सर्वमतिमितिह्निति।। ध्यानप्रकरणोत्रनै
तदेवंसर्वेत्रैतहि।तियेनगवामयनंप्रकृत्यैतच्छुयेनात्तचंयज्ञत्तिराह्नोपाद्वग्र्यतेप्र
करणमविातुस्मात्रसर्वेत्रैतद्उत्रात्रालेभः।सवनातजपश्चगवामयज्ञधर्मत्वादेका
हिकेष्ठपिप्रवर्तते।।७।।अग्निष्टवः।षडहोग्निष्टोमोप्रथमांत्याउक्थ्याइतरेषणामह्ना
मतिष्टवइनीयांवेदिकीसंज्ञा।संस्थामात्रनिर्देशाध्याव्रसंष्ठितास्वैकाहिकाःग
वंद्याहालिप्तवश्चाहस्त्राहद्धिन्योर्गौरापारति।त्योत्तिरादयएवप्रक्तिलोमाद्धज्या
लोमाः।तथाचाग्निष्टोमौप्रथमांत्यौभवतः।उक्थ्याइतरे।एवंचात्रनामाधर्माहि
कांभवंति।नद्वादशाहिकाःसत्रगणधर्मास्तुवर्ततेएव।अतिरात्रोच्छतुर्विंशःशम
हराग्निष्टोमउक्थ्योवा।अतिरात्रादवसितावन्तुविंशमहस्संज्ञकोग्निष्टोमउक्थ्यो

१८

ए का
राम
१८

वा। अतिरात्रादवसिता षट्त्रिंशमहस्संज्ञकोग्निष्टोमज्योतिष्टोमो वा भवति। गवामय-
निकस्यायं ततश्च द्वादशाहिका अपि धर्माः प्रवर्तंते। ॥ ५ ॥ नवरात्रो ति महाव्रतः ॥ ५८ ॥ मास
एवं वृत्राद्ध्वं मासास्तदेव निषिद्धं चयोति महाव्रतः पंचदश अष्टौ मासस्य चित्यकाश्चयः षष्ठ्या।
अभिजिदग्निष्टोमः न त्वयमग्निष्टोमसंस्था एवाभिजिदित्युच्यते। अग्निष्टोम इति
उच्यतेऽग्निष्टोमग्रहणाद् दृतिज्ञि देतरं तत्संज्ञकं गवामयनिकमेतत्। अत्र च द्वाद्वा-
दशाहिकाश्च पि धर्माः प्रवर्तंते। त्रयः स्वरसामानोऽग्निष्टोमा उक्थ्या वा स्वरसंज्ञका
श्च भवंति। अग्निष्टोमा उक्थ्या वा स्वरसामसंज्ञका भवंति॥ ८ ॥ अग्निष्टोमो विषु-
वान् विषुवत्संज्ञकोग्निष्टोमो भवति॥ ९ ॥ आतरस्तवाकः संधिवेलायामुदिते पश्चाद्दं
वा दिवा। कीर्तिमतदहर्लबतीति श्रूयते तेनैतद् द्योतं संधिवेलायामिति ... वं

ग्नि

२२

सा

का२

नेदृत्रिदिवाचा स्वं

१०

१९

नियतावोदकपरिआम्नंकालवाधःशक्यो स्युपेतुं दिवाकीर्त्यंता हि ब्राह्मणा विषय
।अस्पष्टास्नेणं दावाकीर्त्यकीर्त्तनशंखा [illegible] चारणार्थः ।एवं चोक्तयोक्तमेवत्यवध
र्यते ॥७॥ सौर्यं पालंभ्यः ।सौर्यं द्वितीयं पसुमालततवेषु वंतेह न्विति वचनात् ॥८॥
उक्थ्यमितिग्रहग्रहणमतिग्राह्यवद्वत्ववजेम् ।अतिग्राह्यव [illegible] सुविधिर्भवति ।महाव
र्जनस्य ।पूर्वपत्त्रप्रतिलोमे ।पूर्वः पक्षः प्रतिलोमे नोत्तरो भवति ।अत्र विशेषमाह ॥९॥
अभिजिद्विषुवान्विश्वजिदग्निष्टोमः सर्वः सर्वपृष्ठोऽत्यग्निष्टोमनिग्राह्यास्तवंति ।एतदग्नि
ष्टोमग्रहणाद्धि जिद्वत्वनैकाहिकरति ।ऐकाहिकत्वं हि अग्निष्टोमग्रहणेन करो
तिष्यापार्थः ।क्तंच ।तस्माद्धि स्वविद्विद्धंगवामय नैकमेतत्रा ।अन एवद्वादशा
हिका अप्यवधर्मा भवन्ति ॥१०॥ पृष्ठ्यमासिचयोभिप्लवा गोआयुषी दशरात्रो महाव्र

भ्यत्र

राम

म ४

त्मग्निष्टोमः। अत्र दशरात्रो द्वादशाहिकः महाव्रतं गवामयनिकं। अथाष्टैकाहाः महा

व्रते विशेषमाह। प्राजापत्य उपालंभ्यः स्यात्। प्राजापत्यं व्रतमिति वचनात्॥ अहं हृत्ताति वि

महा

नङ्क्ष्वा वसपतिं विश्वकर्मेष्टिचितिं वा निशायवृतं गृहीतस्य विधिर्भवति॥ ५॥ उपमायं वृम

ध्रु यस्य नीडा उपमाजत्रुरूपमां नीषांसियाम हंतवं पश्यमानो मयि रामो देवानां तेजसेवु

म्नवर्चसा येतिमन्त्रेणायजमानेः। एष्ट्रोपाकरणं वालेन शततन्तुना॥ कर्त्तव्यं॥ ६॥ मौज

सेतयो वेतसं वृत्ते॥ ७॥ श्वसी सूपविशंति प्रेंखे होता फलके प्रस्तु प्रतिष्ठान्ति प्रेंखश

ष्टेन हिंदोलो च्यते॥ ८॥ उद्गाता मासंद्यां शदोद्गापाद्यो॥ ९॥ सोमासंदी वदस्युदंतर्वेदि॥ वक्ष्यमाण

कर्म भवति॥ १०॥ अभिगरा [illegible]पगरौ अभिगरो दीक्षितानां [illegible]तिः अपरं निंदात देवेदस्युते

स्तु

॥ ११॥ आक्रोशात्मकः ब्रह्मदः सत्यपरः पुंश्चलू ब्रह्मचारिणां वं [illegible]न्यमाक्रोशतः पुंश्च

स्तु२

नं ४
२

स्तुघनवपात्नाड्री ॥७॥ शृङ्गायैर्विमर्पिमण्डले व्यायच्छेत। निमित्तसप्तमीयं वर्मणि नि
मित्तभूते। नयत्यार्य्यः ॥ मार्जालीयं दक्षिणेन परिवृते मिथुन८ संभवति तद्वियद८ सन्ना
हयति [illegible] निदक्षिणां वेदिश्रोणिमपरेण। स व्रहनक्रियां कारयति। कारिलेचाव्यूहण
स्त्रियद८ सहस्वेति॥ ७॥ मर्माणितइतिकवचं प्रयच्छ[illegible]ति। स्त्रियायस्तुभ्यमस्य स्वः
वडुवचनोपदेशा। त्रिस्त्वःश्च यशाङ्कस्या समानजातीय स्यायाश्च स्त्रियैमः ॥ ७॥ त्रिः
समन्तं परिर्वंति शाला मपरेणोत्तरेण वा चालं वृक्षं वर्मकटे विशाखां वाश्मी धर्मसु
घुतं वा विधातनिष्पन्नं कश्माश्रीणिं विशाखपां वो घृतं। स्र निष्पन्नं मिलपनि स्रु
तपत्रं विर्ध्वंति स्त्रियाः ॥ ७॥ दक्षिणेन च मंयान्ति विशुद्धाशुरस्या ह्मोयवं वितान
स्पस्त्रः अन्तिपुण्डं भी वादयंति ॥ ७॥ सर्व्रीश्रमपरेणाश्व८ सवाधानेन वर्मणा

वनस्पतिवानवधानेनाहन्तिवानवधानं एधस्मुच्यते॥७॥ [illegible] गोधा [illegible] वीणाकाः कांडवीणा

शुष्मयोवादं [illegible]सुपगायंति। स्त्रोत्रस्पोपगानं कुर्वंति॥७॥ अन्यांश्च शब्दान्कुर्वंति

त्ये केचन गानप्रसिद्धाः स्वर्ग्ये नाहयः॥७॥ उदकुंभांश्छित्वः सुकन्वा मार्जालीयं दा

स्यः परियंतिवाचयंतो नाः पर्यायादिषु एनं दास्यः पर्यायादिषु वा वयंति॥७॥

हैनहाउ हैमहाउ इति। पर्याया निदानीमाह। गावो हारे सुरभय इदं मधु गावो घृ गृ

तु गंधय इदं मधु गावो घृतस्य मातर इदं मधु [illegible] सीरिदं मधु तकावयं स्नवा

ता२ इम इदं मधु शम्याः प्रतरं मिव इदं मधु शम्याः सुनरता मिव इदं मधु नैव गावो मंदीरस्पागायाः ६४

पशु२ उदवींपशुः स्वरस्वंती नदीताः [illegible] हीर इदं मधु नीरीम सर्वाश्राधी इदं मधु मछि

त्वा कर्षेः कुशैर्यथा इदं मधि इति। मध्याकर्षैः कुसैरिजि सर्वत्रानुपागः॥७॥ आत्र पम[illegible] दहिर्णां

नि षिच्य यजमानश्च वनस्तोमाज्जीलीये सर्वं निदधाति

वारुणेत्रीं ता तीं दास्यः परिषिंचंति त्रिभिर्वा अपसव्यं प्रदक्षिणां च परिगमनं ॥ ७ ॥ सू ॥
निषिच्य मार्जालीये पात्राणि निदधाति ॥ ईस्पा: अतिगरादिस्तूयमाने सर्वं क्रियते ॥ स्तूय
माने महाव्रतस्तोत्रे महाव्रतस्य एकः क्लृप्तत्वं प्रतिपादकः महाव्रतमग्निष्टोम
इत्यपरः स्तोत्रपर्यायः महाव्रतेन स्तुवीतेत्यत्र च श्रूयते सएष संवत्सरस्त्रिमहाव्रतस्य
तुर्विंशः शेमहाव्रतं विषुवति महाव्रतं महाव्रत एवं महाव्रतमिति त्रिष्टुप्किन्तु षु महा
व्रतं स्तोत्रं भवति संप्रदायः महाव्रत एव महाव्रतमित्यपरो एवं हि श्रूयते त्रिम
हाव्रतं स्तुयत्क्लृप्तं तेऊँ स्तुविनस्या स्तुंसत्पवादिनः सं शितव्रताय स्तुत्रिनस्य व्रत
वा भिस्तुष्टि तमश्चेस्यावायोऽदिनि स्त्रयच्छ हैनमप्यतर्हित यापेस्तुर्ये या तैरस्तुष्टि एम
तमिषां दोषमाह यथाम पात्रमुदकं आसिक्तं विष्ठित्यदेव हैवते विष्ठित्यै स्तुः २१

२१

२१

नेद

अतस्तु उपसत्सु पर्यन्ति । महाव्रतकर्तौ महाव्रतस्तोत्रमिति । निमहाव्रते दोषमुक्त्वा स्य
महाव्रते महाव्रतहोत्रं विदध्यति । अतश्च विकल्पो न महाव्रत एव महाव्रतमिति ।
अतिरात्रश्च प्रायश्चित्तार्थं द्वादशाहमिति चेत् उच्यते संवत्सरस्य च व्रात्यस्य संवत्सरे नि
रात्रत्वो मा भूदित्यतिरात्रग्रहणं । यद्येवं नाम तिरात्रः किमिति भवति । अथैतद
हरत्येति यद्देवव्रतमिति वचनात् ॥ ५ ॥ त्रिकोणां स्वं व्यामेन वरुणो वै देवं बा
र्हस्पत्या । अत्र च द्वाभ्यां पासोन कर्म बहुत्वाय स्वरूपमेकं कर्म प्रकृताव एकवो ॥ २ ॥
६ ॥ संवत्सरावरेषु सत्रेषु सारस्वतेषु महत्सु दक्षिणावरेषु वा । क्रतुषु तिस्रो हवि
ध्या भवन्ति । एवं हि श्रूयते । सप्तदश सहस्रं वा भूयो वा दद्यात् स्वरूपं नाः सर्वाश्वा लभेत इति ।
न यस्त्वयो वे दीर्घसत्रमासीरन् संवत्सरं वा भूयो भुवानत्ताः सर्वाश्वालभेरन् इति ।

कर्षे:
२२

॥ ६ ॥ अनुबंधस्यवपाहोमांते दक्षिणस्यां वेदिश्रोण्यां सर्वकेशश्मश्रुकर्मवपनं
नवतीति सूत्रशेषः ॥ ७ ॥ पश्चाच्छ्रुताहात्रवपनेनाभिसंबध्यते ॥ ८ ॥ वैश्वात
व्यकदवसानीयासर्वत्र । सर्वत्रग्रहणेन संक्रमराकृराणिसवाणिश्रसारस्वता
नि । सहस्रदक्षिणावरास्युक — तवोयःहंते तुल्यं हिरण्यानामा च ।सूत्रं व्याधि
धायकंचैधातवीविधायकंचा । अत्रवस्रयाइदेत्यग्नौ नि ष्टोमः पृष्ठग्रानीयः
सहस्रदक्षिणो वा । अश्वत्थपग्रहणं समाप्नुपलक्षणार्थं न तु वाग्निष्टोमए
वसवति । संस्थान्तरस्या उक्थ्यो वा । वार्थमग्निष्टोमग्रहणमतन्त्र्यते गुण
कामानां प्रवृत्तिज्ञापनार्थमित्यदोषः । पृष्ठशमनीयइतिसंज्ञा सहस्रद
क्षिणो वा प्रोच्यते । अश्वमेधयाइष्टिपइत्याग्निष्टोमो ग्निष्टोमः पृष्ठशमनीयइति ।
श्वनदक्षिणो ॥ ९ ॥ एकाहमेकोऽर्द्धंति । सत्रीगं प्रकरणात् । सत्वपृष्ठशमनीयःसत्रस्यांगंभव
तद्विपक्षस्य [illegible]

मो त्रिहो

राम
११

त्रस्तं ५

किंच ॥७॥ फलाश्रुतेश्च न वा तत्फलं श्रूयते । तस्मादपि सत्त्वांगानां न फलन्यायात् । नैतदेवं
।सत्त्वांगमिति । व्याख्येन हि फलम् अत्र परिकल्प्यते ॥ ७ ॥ कालश्चैवाद्वाद्व श्रुविचार्य कालस्य वानः
शाह्वाः स्वान्तुद्धवसायेति । एवं प्राप्ते पुनर्व्यावर्त्तते सत्त्वांगमेव प्रकरणात् । फलाश्रुते श्रुतिफ
लवत्त्वाँ नेन्द्रुधौ नँदो । हृतैव व्याख्या । एवं च फलं न कस्यचित् तत्त्वं न तवति । एष शमानीय इति वा
च्योद्वगार्तिसंज्ञा । एष्टानां सत्वेनिसुक्तानां उपजातप्रमाणांश्च वर्णाशमनं करोतीति एष शमनीयधर्मा
रस्त्रुतेषु वसतिवेधाशं यष्ट शमनाः । ति सारवतानीति ॥ ७ ॥ सदश्वदाह्निणे विराजेयनि चित्त उ
नयनूरोहिणीश्च पञ्च सामप्रवीलाम् इति निश्चयति श्रद्धीनो यः स हृद्य दक्षिणं श्रीत्रसंप्र निविता
गानप्रत्यहं दक्षिणाप्रथेन दक्षिणानयतरो हि वर्णान्तरोपधे संघ्रकामिता मतिरेवच ति ॥ ८ ॥ चिह
पांवेति विकल्प एवमेव हि श्रूयते ॥ ॥ आघेहन्धुयमात्रेयदंतेवापश्चागा मँघो । निणत्ते वांप्रथमानद्व

ग १

क० दी

नुअंत्येवाहतिपश्चाद् ॥ इह विद्वांना प्रीधांतरे द्रोणकलशमेनामाघ्रापयत्याजिघ्रति। इह विद्वांना
प्रीधांतरेऽथ वस्थितामेनां रोहिणीं द्रोणकलशमाघ्रापयत्याजिघ्रत्यनेन मंत्रेण ॥ ८६ ॥ इत
इतिह त्रिणस्याः कार्याणनमातेज पतिप्रत्यगाशीर्योगपिसतियजमानग्रहणं क्रियते। रो
हिण्यां संस्कारोदमिति। अर्धवृमाभूदिति ॥ ८७ ॥ वोचे इतिनिवर्तते। मंत्रस्पष्टूपादितिवा वि
कल्पः। सर्वतामेवसुदशमीकवाहो वेदध्याव। किम्यो पहोस्य शिशुस्त्रिबन्द्र पाशय
रोहिणीं विदस्यामीकवाहाने दध्याव ॥ ८८ ॥ उद्वेलारौवाहच्यानो आवयन्। द्वावोन्नेतारौ
कुर्वीतेनिर्वचनाच्च। तयोश्चान्यतरोता श्रावयेच्च। तस्मा एनां दश्यामींदध्यावृतेति विकल्पः। उ
न्नयनं च वितागेन कुर्वीत ॥ आदशादशामिदेवाँ द्विणां दध्यात्। श्रुतिविप्रां दशतो न्नयेदिति
वचनात्। स्त्र्यवचोदकां तु रोहिणस्यातीनां दानमनुष्ठेयं ॥ ८९ ॥ अवबंधस्य पालेनां तदेवैनां दश्यामी
मितिहूत्वशेषः। उद्वसानीयां वेति विकल्पाग्न्यं च दिष्ठच्च। अन्यदपिरद [illegible]

२३ ९३ पं द्रोत्र राम २३ ६

माध्यंदिनेवतीय३

तद्दक्षिणां यद्ददातीति विकल्पः॥ अहर्गणे एकत्र मतान्तरं बहूनां कर्तॄणां यामिति शिष्टः॥ वसतीव रिग्रहणां यत्र अग्रहमेवकर्तव्यं। एके माध्यंदिनेवनीयावसतीवरिग्रहणं कुर्वंति। एके परिहारिकालवेति विकल्पः॥ ॥उपाध्यायकर्काकृतौ कात्यायनसूत्रभाष्ये त्रयोदशोध्यायः॥

॥श्रीरामचंद्रायनमः॥ गवामयनं समाप्तं॥ ॥ वाजपेयः। शरदि वैश्यस्य। गवामयन महितमिदानीमवसरप्राप्तो वाजपेयोनुविधेयः॥ वाजपेय इति कर्मनामधेयं न हिड्गुणो वाश सिद्धिरस्य। सवृशरदि वाजपेयेन यजेत् निवचनात्। अवैश्यस्येति। शा। सं। तारा। लिंगात्। अथ यदि ब्राह्मणो यजेत यदि वा राजन्यो यजेति। विशेषविधानं। उत्तरायणः शुक्लपक्षो बृहस्पतिः सवेन यजेत यावनंतरो शुक्लपक्षो। तयोर्बृहस्पतिसवः। इत्यातिष्ठोमेन वा यजेतेति विकल्पः॥ छा॥ द्वादशावा उत्तरायणः शुक्लपक्ष त्रयः जेत तत्र चतुरश्चा अनुतुंड्यो।

का॰कं॰

त्तिष्टोमः। पार्ष्टिकानीतरेषु ष्टुत्तुपार्ष्टिकानीति। प्रतिलोमं पार्ष्टिकान्युपरिष्टात्प्रति
लोम्येन यथ्यं ह्रुया ष्टिकानि ष्टुत्तुवन्त्यो त्तिष्टोमः पार्ष्टिकान्युपरिष्टात्प्रतिलोम्येन ह्रुयथ्यं
शारं तपा निलवंति।। छ।। सर्वाग्निष्टोमे वा राजसूयसोमे ः। उत्तयतो यजते। तेषां ष्टा
मात्रापनय्यः। प्रतिलोमं मुपरि॥ उपरिष्टात्प्रतिलोम्येनेत्यो त्तिष्टोमादारभ्येति ग्रन्था
ष्टुदात्यथ ह्णं राजसूयसोमापदेशाद्भवति। पार्ष्टिके षुअसवत्वान्नेत्तवति स्रेत्तिय्याह्य
गहलमपि ग्रहसंयोगान्नत्तवतीति संप्रदायः॥ नानादीक्षाः परियज्ञाः कालभे
दात्।। पार्ष्टिकानां तेषां ताद्दीक्षाकृतोऽर्हं एवमात्र भवन्तीति नानादी॥ क्षाव मुच्यते त
त्कुतः कालभेदात्॥ त्रिनो ह्यन्न काल इति॥ छ॥ समदशदीक्षा॥ परियज्ञानां दीक्षा
मासा एव एतास्तु वाजपेयस्य। देवस विति। शितिन्नुहोति यजत्यादिषु। सकर्मणः कर्मणः

२५

पितपे २

व सं

राम
२५

पुरस्तादेतां सावित्रीमाहुतिं जुहोतीति वचनात्। कर्मशब्दः प्रायशो यजतिष्ठवचनोऽ
त्रातिशयः तेन यजत्यादिष्विति सूक्तम्॥ ७॥ सकृद्धोमार्थं त्वेकं कर्मैकत्वात्॥ बहुदेवता
धारं तत्र समं देवहोतव्यानुक्त एतत्। कर्मैकत्वात्। कोऽर्थः कार्याद्यर्थः। एकं हि का
र्यं दीक्षणीयप्रकृपसंस्कारादि इति। यद्यत्यादिषु पुनः॥ येवा वाजपेयादि भूतायज्ञ तथा
दीक्षणीयादयः तेषु तदेव पिण्डयाज्यादिषु। नहि तत्सारस्वताद्वाजपेयस्य॥ ८॥ क्रय
वेधारं मणवर्ग्यौ सादनाग्निप्रणयन हविर्धानाग्नीषोमप्रणयनं सदः आग्नीध्रधि
ष्ण्यनिर्वपन [illegible] वसतीवरीग्रहणपरिहरणं ध्रुवकर्मान्तराण्याक्रमसुत्यायाः॥
क्रयणादीनि प्रागेव सुत्यायाः। एवं तियज्ञातिशेषाणामेतत्। प्राक्सुत्याया इति। अथ
न्तिकामियेन [illegible] नाचरिष्वेतामाहुतिं जुहोतीति वचनात् सोमा [illegible] मा मांस

हितं दक्षिणतः सासेनं दा परिस्रुतः क्रयणी केशवा वा भवतीति मन्त्रशेषः ॥ केशवो
दीर्घकेशः षंढ इति केचित् ॥ परिस्रुतो ऽच्यते ॥ ५ ॥ तद्व्याणां वा ॥ परिस्रुद्व्या
णां वा क्रयणी परिस्रुतो विकल्पः ॥ पर्युक्षमाणे ऽनुहरणं ॥ पर्युक्षमाणे सोमे परि
स्रुतः तद्व्याणां वानुहरणं ॥ ५ ॥ दक्षिणेन प्रविश्य दक्षिणाग्नौ पक्वा परं तेन
ष्टा सुरां करोति यं दिन पक्वा ननतः पच्यते ॥ ५ ॥ एवं रक्तवानाराशं सम्बा नेपरा
स्वरं करोतीति वाक्यशेषः ॥ दक्षिणतः संधिं करोति ॥ दक्षिणतो हविर्धान
स्य ज्ञाहारं करोतीत्यर्थः ॥ ५ ॥ यूपं वेष्टनं त्वं समिर्वे सर्वं बुस्त्र थनं वा परिव्याय
नकाले ॥ सप्तदश मिर्वासोभि यूपो वेष्टितो वा विरथितो वा भवतीति वचना
त्

२५

तु ॥ व्युद्ध्यथनं च श्ववनकरणं नव परिव्ययणकाले परिव्याणं वा पूरतश्च ॥ तं वा
तु ॥ ८ ॥ शेषा वा भवन्ती येषु यूपवेष्टनं भवति तत्र हि वाजपेययज्ञेष्वेते ॥ वा अग्नी
षोमीय एव व्युद्धश्चनं कर्तव्यम् ॥ यूपसंस्कारत्वात् अश्यतदुद्देशेन विहितत्वात् ॥ ८ ॥
उक्थ्यात् समाम्नाया ॥ गोधूमचषालः ॥ यूपो भवतीति वाक्यशेषः ॥ गोधूमवाक् पोतीयूक्ता
यो भवतीति ॥ तथा गोधूमं चषालं भवतीति श्रुतेः ॥ गोधूममगोधूमविकारमयं च
षालं भवति ॥ ८ ॥ मुख्यादौ हिरण्यमयं पिनह्यते ॥ धिकृतायज्ञमानः पतीवसु
त्य घृतकृष्णा ॥ हिरण्यमालेनो वा वाजपेयेन चरंतीति श्रूयते मुख्याद्ब वाज
पेयसंबन्ध्यत्वात् ॥ ८ ॥ सर्वेषां विशेषात् ॥ सर्वे एव हिरण्यमालिनः सर्वे ॥ अय
वाजपेय इति ॥ ८ ॥ एकधनप्रवेशनकाले मुख्यं तेन हाण परस्य प्रवेशं परस्वरं करोति

संधिनापवित्राण्यपाहृत्य पांवाले न पुनाति नेष्टैवाभिषवित्तत्वात् ॥३।२।८॥ प्रातःस
वनेतिग्राह्यानगृह्णाती वाषोडशिनं पवचेद्रा ३॥ ग्रहा न गृह्णाति ध्रुवसंपातिव
तिमंत्र मतिग्राह्यवद्धोमश्च ॥ पंचवानामेदा ॥ समदृश्यापवरा ३॥ सोमग्रहान्न गृह्ण
ति॥ ढानेष्टावताव तंश्मा रा ३॥ वशाद्वा ३ गृह्णाति ॥ व्यत्यायग्रहणं ॥ सोमग्रहमेवा
ध्वर्युर्गृह्णाति सुराग्रहं नेष्टवामेवेनं ब्रात्यासंगृह्णीतङ इति वचनात् ३॥ अज्ञानति
क्रमणाग्रहाणां॥ कर्तव्यमिति शेषः ॥ उपर्युपर्यक्षमध्वर्युर्धारयत्यधोधो नेष्टा
संपृचाविति ॥ अनेन मंत्रेण ॥ विपृचावित्याहरतः ॥ अध्वर्युर्नेष्टाव ॥ हिरण्मये
न मधुग्रहं गृह्णाति ब्राह्मणमध्ये सादयति ॥ ३ क्यादिश्रतिरा ३ व पश्चात्तु पात्स्त्यवरा
ग्निमनुस्यात ङ्कषेम्पः॥ उपाकरोति ॥ वशारित्वा पृश्नि श्विता ॥ तदभावे

२या

म४

ऽपृश्नि॥ पृश्न्यभावे अपृश्निमुपाकरोति॥ ८॥ प्राजापत्यांश्च सप्तदश अतूपरा
न् बस्ताञ्श उपाकरोति॥ ८॥ तद्गुणाभावे सर्वेषामेकदेशोपि॥ तद्गुणश्चात्॥ ए
वं हि श्रूयते यद्येवं समुद्दानं विदद पिकतिपया एवैवं समुद्दोः स्मृ
रिति॥ ८॥ वा च उत्तमे कौत द्वके वा च उत्तममालभंतइति वचनात्॥ सप्तद
शपशुमेके वा च आलभंते एके जापत्यमिति विकल्पः॥ तच्च वचनापं अव
मप्राजापत्यवचनाच्छ्रूयते तद्दिंत्यते॥ किं सप्तदशपशुगणसाधनकमेकं क
र्म उत सप्तदशैतानि कर्माणीति कुतः संदेहः यदि [illegible] तेकशेषाणां तद्वि
तः अयं वायंवेत्येकशेषैः लव वितात्यतिसदेकेकर्म अथ तद्विनानेका
नेकशेषः प्राजापत्यश्च प्राजापत्या इति तदा सप्तदश कर्माणि॥ अत्र च

तै

कृ.

५२

चोदकाबाधेन चोद्यावर्णनं कर्त्तव्यं प्रकृतावेकपशुनियमेन हृदयादि
गणेन यागाद्युमितिर्द्दृत्तिः कृता इहापि तथैव क्रियते वेत्षोडशानामालं
भवैयर्थ्यं अथैकैकमवदानं स्वहा वा एकादश संख्यापूर्यते तथापि सति
षष्मामालंभवैयर्थ्यप्रसंगः न च चोदकानुग्रहः इति तस्मादेकशेषी कृतानां
द्वितीयत्यिर्युक्तरूपा कृतत द्वितौ त्र्युक्तरूपा कृत तद्वितानां सैकशेष एव
नैषदोषास्तवतीतस्मात् सप्तदशतानि कर्माणीति तेषामेव संप्रतिपन्नदेवत्के
वाससूक्तस्वनैषः न चैवमपि अवदानप्रदानां तन्त्रान समवतीति न चोदक
घणेनैषदोषः अवदानस्य प्रदानां तन्त्रानुग्रहे सति प्रधानानाम्याहृतिः आम्ना
तानेवैषां गुणानुरोधेन प्रवृत्तिः तस्मात् सकृत्त्वेकपद इति सकृत्प्रदेयपक्षदर्शयिति।

२२

प्रजापतय इत्युपा ऽऽ सूक्ताच्छागानां ऽऽ हविषोऽनुब्रूहीति प्राजापतय इत्येनोपा २
सूक्ता ऽऽ हविष्प्रस्थितप्रेष्यति वषट्कृते जुहोतीति एतदाचार्येणापि प्रदर्शित
मेव नद्वयमेदेगुणाद्रोगादिति वा स्पष्ट इति ॥ माहेन्द्रान्ते वशावपाचरणं ॥ माहे
न्द्रग्रहयाज्यायामान्ते वशाया वपाप्रचारः ॥ ८ ॥ अथ वदानैश्च वैश्व ऽऽ सूते ॥ व आ
वदानैश्च वैश्व ऽऽ सूतेः प्रचारः द्वेधावदानानि अपर्यन्तीति वचनात् ॥ वशाहवि
पाप्रचारोत्कर्षद्वैधाक्षं पञ्चमकाल एव [illegible] प्रधानयागाः ॥ पूर्वस्या देवताः ॥ द्वि
ष्टकृच्छ्यामवद्यतु तराणि विशेददाति ॥ पूर्वाणि हृदयादीनि [illegible] ॥ उत्तराणि श्च
ाणि ॥ ८ ॥ वामदेव्यग्रहान्ते प्राजापत्यानां ॥ वपाप्रचारः ॥ ८ ॥ अथ [illegible] यूनां प्राप्य वि
षा ॥ प्राजापत्यानां प्रचारः ॥ ८ ॥ यथा [illegible] न्याये वा [illegible] योः ॥ अयान्ये यं वा ३ अ

ग ४

योऽस्वापाहविषेः प्रवासो भवति यथान्यायपक्षे देन चोदकानुसरणं प्रयुज्यते नो कार्य
इति ॥ ३ ॥ वरार्थं वा ॥ चोदकानुसार एव कार्य इति वा शब्दे विकल्पार्थः विकल्प्ये
न प्रतिकृयत इति । एकधा व श्रपणं ॥ एकधैवेन पणं ॥ भवदानानामसिथ ...
दानं विशेषः ॥ श्रपणे विरुद्धे देन प्रज्ञोप्यते ॥ माध्यंदिनीये सह हवैवास्य चतुर्वाह
स्थत्य ४ सप्तदश शरावः ॥ माध्यंदिनीयसवनीये सह हवैवास्य तु सप्तदश शरावपरि
माणो वा हस्थव्यं कर्तव्यं चोदकप्राप्तेन चतुर्मुष्टिना निर्वापेन सप्तदश शरावो न
भवतीति अवश्यंभावि निसंख्यामुष्टिबाधदमाह ॥ ६ ॥ संख्या ... मुष्टिनिवृत्तिः सा
मान्यात् ॥ संख्यासामान्येन सप्तदशसंख्या याचतुःसंख्या निवर्त्यते शरावेष्वमु
ष्टयः कुत एतत् सामान्यात् समानं हि समानस्य निवर्तकं भवति । यथा तेनैव घृतश्चेति ।

...यथा प्रमाणाहा नयत्वर्तिलाद्धारानैतदेवं संख्या मुष्ट्योरुभयोरपि निर्दृष्टि: किंकारणं । यदर्श्मरूपत्वाद्यो गेहि सप्तदशशरा सं
ख्या शरावालिभ्रुयते। ननु संख्या मुष्टयश्च निर्वापे न चान्यत्र भूतसम्पूर्णता नोपमस्य निवर्तकं भवति। नाहि...
तो भंगे भूतं तेलमो जगंघ तस्य निवर्तकं भवति। कथं न हि चतुर्मुष्टिकं निर्वापलति सप्तदशानां शरावश्रो८

ख्यानुग्रहः जघन्यत्वान्मुष्टिलोप इति सपाद[...] चतुःशरावपरिमा[...]णेन पात्रेण
निर्वापे क्रियमाणे सप्तदशशरावं दनो भवति। एवं मुष्टीनां लोपः संख्यानुग्रहश्च भ
वति। ननु च मुष्टयः प्रधान[भू]ताः संख्या गुणभूता तदवश्यं कर्तव्ये बाधे वरं गुणो
बाधितो न प्रधानमिति। अत्रोच्यते न हि संख्या मुष्ट्योर्गुणप्रधानभावः। उभयोर
पि निर्वापसंबन्धः। संख्याया[ः] मुष्टिसंबन्धविधाने मुष्टीनां च निर्वापसंबन्धविधौ
वैरूप्यलक्षणो वाक्यभेदः प्राप्नोति। तस्मा[द]नुभयोर्निर्वापसंबन्धं यच्च गुणयोः
परस्परतो व्यवच्छेद्यव्यवच्छेदकभावः सोऽर्थान्नशब्दादिति। न हि व्यवच्छेदमन्तरेण सं
ख्याया निर्वापसंबन्धो भवति। तस्मात्संख्यानुग्रहो मुष्टिलोपश्च सि[द्धः]॥ ८॥ सप्तदश
सप्तदशशरावान्निर्दहतीत्यौवस्राडावीनां प्रत्येकं॥ ८॥ सप्तदशरूपपल्पा निष्कावंयः॥

नो भवति। उपपनेर्थादन्यान्यतरस्य निवृत्ता भवेति यं संख्या या मुष्टीनां वा हा निर्दृत्या सप्तदशशरावो भवति।
तेऽपि संख्या या मुष्टीनां वा निर्दृत्तिर्नो भवति [...] प्रथमपंक्ति

दीयंतेत्वतुःसौवर्णिकोनिष्कःकंदेयासातानिष्ककव्यः॥८॥हस्तिरथैकमहा
नसानांसप्तदशसंख्याविशिष्टानांदान॥९॥जातेजीतेषुसप्तदशपाणापुराणा
तकृतएनतं।सप्तदशसप्तदशशतानिददातीतिश्रुतेः।भिन्नजातीयत्वेचैतद्भव
तीत्यभिप्रायःद्वयेषुवासप्तदशशता।नभिन्नजातीयेषु।एवंहिश्रूयते।सप्तदशस
प्तदशानिददातीतिश्रुतिः॥गोदानेवदक्षिणासुचितमहाभागावइतितस्मागोद्व
यषुसप्तदशशता॥१०॥भक्तवतायांतङ्द्वयवद्वेडतिरथावहरणं।तद्वरथावर
णतजघ्यचप्रदेशासरेहृष्टार्थवात।रथावहरणंकरोतीति।अवपूर्वोह्रहरति
रवतारणेप्रवर्तते॥११॥दक्षिणेनवावावाननमावर्तयतिवा[illegible]जथ्येतिध्रुवगृहीतं
रथमावर्तयतिवावावानसपदक्षिणतःवाजस्येत्यनेनमंत्रेण॥१२॥अश्वस्याहृ

हिमा
ह

युन २

त्वयैः पावनायमानाऽ ज्ञातान्नागतानपूरिति। अनेन मंत्रेण द्वारापइति। वामंत्रह
ति सपुत्र घोषं वा मंत्रयो भवति एवमपि श्रूयते। ६। दक्षिणेनं किं वा तो वेति। अनेन मंत्रे
ण रथं उत्तरं वा तरं स्वहाइति युनक्तीति वर्त्तते। दक्षिणाप्रष्टिं वायस इति। द
क्षिणाप्रष्टिं दक्षिणस्य द्वितीयउच्यते। ७। अयुक्तं चतुर्थी युनक्ति सव्ययं त्री
ये ग्नीतिक विकल्पर्येण कपेतः। ८। वार्हस्पत्यं चरुं मेनावापयति वाजिन इति। अने
न मंत्रेण वार्हस्पत्यो नेवार चरु मश्वानवघ्रापयति। अवघ्राने वा स्व संस्कारो
वाक्यशेषात् इतः अश्वानवघ्रापयति वीर्यमेवेष्टतद्धाति। सवायमाडिधा
वनार्थः संस्कारः। ततश्च विस्मरणे न उत्तरकाले न भवति। ९। चतुर्युज्ञा युत

स्य ४
स्त

नयपरी हींबर्हिर्वेदिविपोडशरथ्याद्ययोजन क्रियाशेषवाद्यमंत्रप्राशित्रमामू
द्विति नूहीमि मुच्यते । देवस्याह मितिब्रह्मा वैकोरथमारोहत्यु कोरनामिमा
नेष्ठाणामाछितेः । छाणुः खडकमुच्यते ॥ ॥ ऐन्द्राह्मविय स्पवकंदुडमाः
हवियस्यच कारोहणं दुंदुभिवादनमंत्राएंद्रामवंति ॥ ॥ सप्तदशादुंदुभीना
मडात्यनुवेदिपश्चाद ध्वाः । आग्नीध्रमप ।तत सप्तदश दुंदु
भीनवाह्वयति । अनुवेदि ॥ ॥ बृहस्पतेवाजमित्यकं दुंदुभिमाहंतिमूली
मितरां आहंत तानवस्ते ॥ तन्नयनूहीमिति मंत्र निहन्यर्थमाह ॥ ॥ कवि
यत्सप्तदशपुप्रव्याधानश्चांतीर्थादुदीचः इषुप्रव्याधडषुप्रक्षेप उच्यते ।
ति

स्त्र
न्यु
30
३०

तिर्यद्दारत्यद्दृ तियसप्तवशोपुपद्दृपाब्युक्षिपतीत्यर्थः। अत्ये मिनात्यो
दुंबरिं रंगारवा। अत्यपद्दृपश्चारवामोडुवंरीनिरवन्तीत्वंद्वद्याहमिति
यद्रुग्भुक्तमारोहतियजमानश्वयद्रुग्भुक्तंरथंयजमानोदवंहमित्यनेनमंत्रे
ण।आरोहति॥ ८॥ अध्वर्योअनूर्लीब्रह्मवायंतिवा सैवाथनाय। तत्र
शब्दाध्वर्युयुक्तं रथा ... आध्वर्यवंब्रह्मचारी। अध्वर्युनीयउपनीयः। तस्य
वासेवासीशिष्यायजमानवाचनायारोहति। इतरेषामेकस्मिन्नाज्ञत्यो
वैश्यावासारमतियहाय। आरोहतीतिवसंति। इतरेषारथानाराज्ञन्य

स्या॰
वा॰ ४

महर

वैश्यपयोरन्यतरः॥ एकस्मिन्नारोहती सौरभ्रातियुहणाय॥ ॥ आजिलंशीघ्रं यंति॥ अजिशब्देन स्याद्यौच्यते। स्पर्द्धयाऽहमिकया। सिद्धा धावंति॥ ॥ वाजिन इति वाचयति। ब्रह्मन्वार्यते वा सिवायज्ञमानं॥ ॥ ब्रह्मा त्रिःसामगायति। त्रिःसामगानं करोतीत्यर्थः। इंदुमीवादयति। बहुवचनोपदेशात् प्राकृताश्च प्राकृताश्च॥ ॥ एषस्य इति प्रत्युपं जुहोति। धावस्व वेषस्य इति प्रत्युवमाहुती जुहुयात्॥ ॥ अनुमंत्रयते वा। तानेव धावतोऽनुमंत्रयते वा। अथैतान्योजा तीभ्या [illegible] जुहोति। वानुवामंत्रयत इति वचनात्। उत्तरे [illegible]णा च त्रिचेन स्वश [illegible] दाजुहोत्यनुमंत्रयेत्। सरेणा त्रिचेन जुहोति वानुवा [illegible]॥

३१

यतेवा

यावतो ध्वान्

गं.प्र

त्रि २

यतइति वचनात् तस्य सन्नियोगार्थं स्थगेपोमकरणं ॥ स्रुवं जयति । स्रुवं तप्यजमानो जीनाती न
राज्ञस्त्या ॥ ७ ॥ शाखां प्रदक्षिणां कृत्वायै कुंडंवरी । शाखां प्रदक्षिणीकृत्वा आगच्छं
ति रथैः । आगते स्रुवं स्नाव रोहति देवाच्छ्रहमिति सर्वेष्वागतेषु रथचक्रात् ब्रह्मा वरोहति
देवच्छ्राहमित्यनेन मंत्रेण ॥ ७ ॥ एषाव...तिमंत्रा हतमवहरते डुभि ॥ ७ ॥ हूल्मी मि
तरा च्छंडभीनवहरति अवरुह्यैनेवाष्माल स्रवती थैं ष्ठितमामावाजन्ये ति । यजमानो अव
रुह्य रथाच्च । वाजालोक रावतोणती यंतस्मि ष्ठितं नैवार्व कं आमावाजा च्छेत्यनेन मंत्रेणा
लस्रते ॥ यज्ञर्दुक्ताना घ्रापयति वाजिनइति यजुर्दुकां अर्जुन स्त्रा नैवा...नमा घ्रापयति वा
जितइत्यनेन मंत्रेण ॥ ७ ॥ चतुर्यं स्रुक्ता ब्रयं वेददाति चतुर्थमश्वं स्रुक्ता ब्रयं विरथं ददाति स
र्वेभ्यः षोडशा सर्वेभ्य एवक्र व्रिग्मषोडशरथां ददाति ॥ ७ ॥ अथ धर्दुयजमानो मधुग्रहं । सो
रव तिग्रहाय शयच्छतउत्तरस्यां वेदि श्रोणा उपविष्टाय । सो रवतिग्रहीतावराजन्यो वैश्यो

वायो सौरम्यमारुहः॥ ७॥ नेष्टावसौ रामन्त्रिमेन निर्हृत्य शालामपरेणाहवनीयं यच्छ
न्नाहानेनतत्त्वं निष्क्रीणामीति। नेष्टावसौ रम्यहान्त्रिमेन हविर्धानं द्वारे
णानिर्हृत्य शालामपरेणाहवनीयेवं सौरम्यतियहा यच्छन्नाहानेनतत्त्वं निःक्री
णामीतिततः सर्वानेवसौरन्त्र्यच्छतिमधुग्रहमादत्ते॥ ७॥ वृद्धत्पामधुग्रहं ददाति
चे। ग्रहशब्दश्चद्रव्यविषयत्वात्। सपात्रमित्युच्यते॥ ७॥ तस्य सय्यै छंकृत्ते ददाति
वासनेवासिंचतिवा पिबतियेति॥ ७॥ द्वादशध्रुवाहुतीर्जुहोत्यापयेस्वाहेति शतिमंच
वावयतिवांविकाल्पः श्रोते॥ वावनपक्षेपिद्वादशसंख्यायथा स्यादितिद्वादशञ्जु
हुत्याघद्वातरा जुहोतिवावयति वा। अथ षड्भ्रीर्जुहोति वा वयतिवेतिसूत्र्यते॥ ७॥
नेष्टापत्नीमानेष्याक्षौमं वासः परिधापयति। चंडातकं दहरं वा परिधापयति कुशरितमा
दधीषणान्नृत्तवति। चंडातकं वलनकउच्यते। एवं च तिसृक्षोपदेशः। अहीतकं दि

॥३२

तिं

॥३२॥

राम

तीर

लामित्यावासश्चैडातकं विड्ः दहरंतु कोपीनं। दहरशाटस्य पश्चात्वावकत्वात्। अंतरं
दीक्षितवसनात्। परिधापयति। कोश्री॥ छ॥ नि: अय तां यूपं धृत्वा तु त्वरां दक्षिणां वा
सदक्षिणातऊर्द्ध्वं नेहेडन्तर मो वाद क्षिणे तिवचनात्॥ छ॥ आरोहजायामां मेधय पी
जायएहि स्वो रोहावेति रोहावेति श्रुत्वाह॥ छ॥ प्रजापते स्त्रिया रोहतः। जायापाति त छ
स्वरिति गो धूममात्तत्तैव षोडां॥ छ॥ शिरसा यूपमुत्क्रिहीते श्रुताइति। अनेन मंत्रेणाद्य
पो त्रूयमुत्क्रिहीते॥ छ॥ अस्मिवइति दिशो वा स्त्रेतो यजमानः॥ छ॥ समदश्याश्वह
——पचोपनद्धा धूषपुटात्तुदस्यंत्य [illegible] मे पृशः॥ छ॥ प्रतिप्रज्ञात्येनातां अस्य यजमानः
यतिप्रज्ञाति॥ छ॥ नमो मात्र इति भूमिमवेक्षते स रुक्मेव धृवमीक्षत्रोहति भूमौ वा। सरुक्मा
यामेवाभूमिग्रहणे सरुक्मार्थमेव। नहान्यायावाच्यमस्यासमस्थाइ॥ छ॥ उत्तरवेदिम
परेणोडुंबरीमासंदीवसवमेणातीयेन इति। अनेन मंत्रेण॥ छ॥ नैवारेण घ्रुवराति। अ

९॥ सुचंतमसंधामुपवेशयति यंतासीति। वा कृग्रहीतं यजमानमासंधीमुपवेशयति। यंतासीत्यस्य सेव [illegible] नेन मंत्रेण॥ ९

प्रजा[illegible]
वह

का॰ श्रौ॰
न्या॰
३३
॥३३॥
अ॰ ५
सू॰ ४
सू॰ २

स्मिन्नवसरे ॥ ॥ आकिन्नुष्टकातैर्मुडंवरे पात्रे पश्चात्सिच्यपयश्च । समानां षड्गोणांप
योत्रा सि[illegible] च्यते ॥ ॥ समदशान्नाश्चावपति । यावन्मन्यतिवा । तच्च ॥ ॥ एकवर्जेमु
एकमन्नं वर्जयित्वा । अतोऽजनं तष्यो छ्य साद्र । तथ्यवातोऽज नंऽच्छ्या साद्र । यावज्जीवमित्य
र्थः ॥ ॥ श्रुवेण[illegible]संस्त्रतांजुहोतिवाजस्यमु मितित्रतिमंत्रं । सप्तैतानि जुहोतिकर्माणि । तत
श्च समानां षड्गोणांपयोत्रा सिच्यते । समतन्तुषधचत्रुर्मुष्टिकानि स्तवंति । वेदकानुग्रह
[illegible]या । अपां वा [illegible] धर्मांत्तवति । वर्मसामान्यार ॥ ॥ श्रोषेणा लिंपंवतियज[illegible]मानं दे
वाय[illegible] तिमंत्रे[illegible]णाश्रोषश्च यूतशेषः ॥ ॥ सरस्वत्यै वा वष्टाने विश्वेषां च्चादेवानां । प्रयोगः
सरस्वत्येतिवासंस्राडयमसावित्याद्यनाभयाहं घितस्येः एकमेवस्कंतचात ॥ ॥ अग्निरे ग्राम
कान्नेरोत्पत्तवाकं [illegible]दश्यवचञ्चानेवारष्टिपुष्टहादिंकरोतिमाहोंऽस्त्विवाद्वाद श्यत
इतिजुहोति[illegible]वावयतिवांश्रत्रापि हिश्रूयते ऽत्र योऽनिती जुहोतिवावाचयति ॥ ॥ अवरु वा

द्वयाकृतिस्तोत्रायप्रहितः। तत्॥२॥ स्तोत्राय प्रमीवति सप्तपावरोहति सोऽतस्तो· · प्रत्युतवत्संते
शत्रूस्येति॥ ७॥ उद्गीतिस्तोत्रे व्रह्मा माहेंद्रः स्तवति। ततः स्विष्टकृदिडं करोति॥ ८॥ षोडश्यं
तेस्तोत्रं वमसैरेवं षोडशिग्रहयागैस्तोत्रं वमसैरेव स्तवति। ग्रहोनस्तवत्येव कार· · रणात्॥ ९॥
सप्तदशचमसेषु · · · दश्यावनयति। षष्ठदशसोमग्रहात्॥ श्रुविक्रमसेषु व नयति द्व्यांस्तु
विशेषः॥ १०॥ दोषौ अवनयति॥ एकं नेष्टुः चमसे वनयति॥ उदवसानीयतेऽप्रवेष्ट· · ना
चर्ध्यैवेददाति। वासांसि। यथोपयुक्ता॥ २॥ हिरण्यस्रजो दीयंते। यायस्य हिरण्यस्रक्क
उपयुक्ता॥ ३॥ इतिउपाध्यायकर्कविरणे कात्यायनसूत्रवृत्तौ चतुर्दशोऽध्यायः॥
वाजपेयः समाप्तः॥ ॐ नमो श्रीरामाय॥ ॥ इति मंत्रपाठानुसारिणा वाजपेयो वाजपेयेन
विहितं इदानीमवसरप्राप्तो राजसूयो विधेयः तदर्थं सूत्रं॥ १॥ राज्ञो राजसूयः। सवती
तिसूत्रशेषः सवायराजशब्दः त्र क्षियजातिनि। मित्रापदेष्टो तरेस्यते तस्यपरकर्मस्मृति

का॰ बो॰

३५

॥३४॥

५२

विहितं तद्राजसूयमित्युच्यते किंभूतः जनपदपुरपरिपालनादि तत्त्व राजसूयो गाङ्गाज्ञ शा
स्तः प्रयोगः सार्वभौमः। तद्युक्तं यद्यत्रियेपि राजशब्दं प्रयुञ्जते जनन्त इति। राज्यं यः क
रोति स राजेति। एवं च कृत्वा राजसूय एव षष्ठ्यादर्शनं। तव त्रिय दि ब्राह्मणो यजेत वा
हे स्थत्वं मध्येतिक्षा याहुतिमाहुतिं हुत्वा ति धारयेद्। यदि राजन्यो वैश्यो यदि वैश्यस्वदेव मि
ति। त्रयाणामपि वर्णानामधिकारं दर्शयति। न त्वेवं यदि राजसूयस्य कर्त्ता राजा तदैवमुपप
द्यते। अत्रोच्यते न राजन्यस्य कर्त्ता राजेति शक्यते वक्तुं। न ह्यत्र षष्ठ्या यल्लोपः प्राप्नोति पहि
वस्यैवं सत्यापत्तिर्वो समर्थते राजशब्दाद्धि षट्कर्मणि यत्त्रैवत्या योतिधीयते न रा॰ त्रः
कर्म राज्यमिति शक्यते वक्तुं। न राज्यस्य कर्त्ता राजेति। यत्त्वेवं क्षत्रियाब्राह्मणादीनां द
र्शनं युक्तं तद्राजसूयाद्बहिरन्यत्राकामसत्त्वावेष्टिर्विहिता। तद्विषयमिति। यत्त्वेकदेशेज्ञा
नो राजसूयाशायां योगाः सार्वभौमइत्यत्रत्रसः॥ एकदेशाधिपत्यस्य क्षिमं तरत्यायद्योगाउ

२

वा
वैश्यो
थं

॥३४॥

राम

स८

पपाक्ष एव। सार्वभौमस्य योग। स्तुतोपचारवृत्त्या तद्वः कर्मकुर्वंज्ञा जिवराजेत्युच्यत इति
तथा च समात चोदनायां। इत्थपते। तस्माद् अश्वमेधेन यजेत क्षत्रियस्य यज्ञा इव वा एष य
दश्वमेध इति। तथा तस्माद् ब्राह्मणः क्षत्रियम् अधस्तादुपास्ते राजसूये। यजमानं संप्र
श्च वितृक्तेनेति। क्षत्रियस्य राजसूयं दर्शयति। अनिष्ट्वा वाजपेयेन तस्मात् वाजपेयेनेष्ट्वा
न राजसूयेन यजेतेति श्रुतेः॥ छ॥ इष्टि सोम पशवो भिन्नकर्तृकाः कालभेदात्। अनुम
तादय इष्टयः पवित्राद्याः॥ सोमाः अभिषेचनीयादयः पशव एते भिन्नकर्तृका भवंति। कुतः
तत्कालभेदात्। भिन्नकालीनं ह्येषां धानमिति। ननु च कालभेदात् भेद उक्त एव। कि
मुच्यते कालभेदादिति। सत्यमेव पालेक्य शङ्कापनार्थमिदमुच्यते। कालभेदाद् इति
कालभेदेनेति तत्कुतः। राजसूयेन स्वाराज्यकामो यजेतेति। राजसूयस्य फलसंबंध
ः राजसूयशब्दश्च यजतिशब्दसामानाधि-करण्यात् यजतिषु वर्तते। तेन सर्वयज

वि

पुष्प दद्य श्रीयते । तंदुलानामपि ... वातस्मुवे ... दालरम्... स्तु ...
रंगं तल्पप्रयप्रदानं कुर्सारे इरिते २

ती नामेकं प[illegible]मिति ॥ अथ पवित्रस्य तु होत्रं ॥ सोमो विप्रया तोदी[illegible]बन्धनं ॥
म[illegible]हवेताः ॥ एवं चाग्न्य द्वात्य गृह्णातं तिस्रो स्वं ध्याडे ष्यात वं वा ग्रा भवति ॥ पु
मार्थ पञ्च यज्ञनीये देहा ॥ माघ पौर्णमास्या उपवेत्य हेमंते यज्ञ जनीयतत्र देह्नां फाल्गु
न प्रतिपदीत्यर्थः ॥ ७ ॥ तदं ते पुर्णीकुर्ति गृहे ह्विकृता वा रद्य द्वितीयाः ॥ स यदि कामयेत तद्कुर्याद
तो यध्क कामयेत पिता द्वियेत निव वना रिक्त तद्वनुतः ॥ स्वःपुनत्य वहें पं चोत ना ॥ हवि
र्भिर्भवतीति शेषः ॥ अथ यस्यानृते स्वान्नृतद्गति वचनात् ॥ अग्रहमेकं कांतान्याह ॥ अष्टाक
पालेनुमत्यै पुरोडाशो भवतीति शेषः ॥ ७ ॥ गाम्यायाः पश्चाद्विष्यग्नौ ७ संवे दक्षिणाद
क्षिणाग्नेनुकमादाय दक्षिणाग्नाम्बयं पदीर्णाङ्गरितो वामो जुहोत्येषत्ते निर्ऋति
ति ॥ साम्यायाः पश्चाद्विष्येषु पिष्यमा[illegible]ते वा षरेष्वमो जुहोत्येषते निर्ऋतिद्गति मन्त्रा ॥
अग्निग्रहणाद्येति कर्तव्यता ऋदासः ॥ ● ॥ अनपेक्षमेत्यानुमतस्य संवपनादिक नो

लग्न ।
३५
॥३५॥ अथ
रिद
३५
४

४ चातुर्मास्यपर्वाणि

तिसंवपनादिग्रहणाद्वैश्वदेवीं तस्य तद्भवति। वासो देयम्। अनुमतस्य दक्षिणा॥ हिर
ण्यमाग्नावैष्णवे वैश्वदेवमित्यनुवर्तते॥ ८॥ पुनरुत्सृष्टो गौराग्नीषोमीये देयः॥ ८॥ अनड्वान्
माहेन्द्रे देयः। गौरायुवर्ती इति देयः न तु वत्सोरेवाग्रयणे न भवति अतस्त्वा। चाग्रयवा
ग्रयणं विशेष्यते। नासोम्याग्रयणमिति॥ ९॥ चातुर्मास्यप्रयोगः फाल्गुन्यां भवती
ति शेषः। चातुर्मास्य शब्दो धर्मातिदेशार्थो नैतानि चातुर्मास्यानि चातुर्मास्य
वद्भाज्ञसूयपर्याप्तेता। अतश्च नित्यानामपि क्रिया भवति नैतः कृत्स्नम चातुर्मास्यं चातु
र्मास्येन कृष्णपक्षानन्तरमावास्येन तु लानासुनाशारायाः॥ ३॥ अत्रापि दर्शपूर्णमा
सवद्भाज्ञसूएवायनं दर्शपौर्णमासाविति॥ ८॥ पवित्रवदीत्वाकोनेऽत्रुनासीरीयेन

घ२
36

वतीति मन्त्रशेषः ॥ ८ ॥ पंचवातीयमाहवनीये इति दिशां वा मुख्येव स्रुवेण ।
ग्निसुड्होत्यमिनेनेत्पइति प्रतिमन्त्रं । पंचवातापमिति कर्मणो नामधेयं । होममन्त्राणां लि
गेनच वस्रुवा ॥ ८ ॥ वत्तनाः ममस्य देवा इति प्रतिमन्त्रं जुहोतीति शेषः ममस्थचत्वारि मानि
ति ॥ ८ ॥ नियुक्तो स्वनथोद क्षिणा ॥ निमिनश्चेद्वत्कोरथोद क्षिणा व्याधितश्चाप्यवा ॥ ८ ॥
व्याधिगृहीतश्चापि पूर्ववातीयं भवति । इद्ध्वर्धे । व्याख्यास्यते इति शेषः । एतत्कामपू
नो श्वाप्नते पद्यते । अनयोवारुणोयवमयश्चरुः । अन्यत्रापि । वारुणो यवमय एव भ
ति ॥ ८ ॥ नोद्दश्च ॥ विवुकः । वशाद्यन्त्रापि । नोद्दिश्य विवुको भवति ॥ ८ ॥ वहिनी दर्ये इ
यो गोर्वहति स्कंधेन सा वहिनीत्युच्यते । तादीयं दध्योद्रुं भवति सैव दक्षिणा ॥ ८ ॥ अ
पामार्गहोमः । व्याख्याश्यतः इति सूत्रशेषः । इद्ध्वरीयावश्वाप्नते कथं वा नापद्यते । सु

घ
ब
भव
38

वेणालासेवै कंकातेवाणामा ॥ गतिं हुलात कृत्वा तेनैसंवैवहोमः कर्त्तव्यः ॥ अंबकोंहि

गमा ॥ अमिर्दे ङ्कि णा शिर्हि गृवी ॥ प्रा वेंवा ॥ सयदिप्राडिंवाडुहोति प्रांव ॥ ८ ॥ स्रुव

मस्यतियक्कद डिंवाडुहो ॥ गुदंव ॥ ७ ॥ स्रुवमस्यतीति श्रूयते ॥ अत्र चामणीमात्रे विकल्पः

विता नेत्रुप्राग्भुवमेव ॥ ८ ॥ अग्नेसहंवेत्तुत्तुकादानम् ॥ अग्वाहार्यपचनान्ना ॥ ८ ॥ देव

स्यत्वेतिडहोति ॥ प्राङ्गुङ्गौगवा ॥ ८ ॥ रक्षसां वेति स्रुवमस्यतितां दिशं ॥ वायव्यां डुहो

त्यव धिष्मान्द इत्यायत्या नेपदन ॥ अभिचर्यमाणोपिता हि शंवाभिवर्नतानामादिशि

होमः स्रुवप्रासनानामनेषु ॥ सवार्यां नामादेशान्नरुः शाद्रुस्या ॥ क्कानेभवति अनुमसापि

तिव ॥ ८ ॥ त्रिष्टुप्तेषु कर्मान्यते ॥ अग्नावैलव इंद्रावैलवावांमनादक्षिणा ॥ लिंगा ॥ अहहो

दी२

ग्वा४

व

वैल

गोः सर्वत्र भवति ॥ ८ ॥ आग्नापौष्णमैन्द्रापौष्णं पौष्णः श्यामो दक्षिणा ॥ अस्यापि श्वोभूते काण्व

पाठात् ॥ ८ ॥ अग्नीषोमीयमैन्द्रासौम्यं सौम्यो बभ्रुर्दक्षिणा ॥ अस्यापि श्वोभूत [illegible] एव काण्वी

यायां पठ्यते । एकादशकपालः प्रथमः प्रथमं चर [illegible] तु भवति ॥ ८ ॥ वैष्णवस्त्रिकपालो वा भ

वति चरुर्वा ॥ श्वो वैश्वानरो द्वादशकपालो वारुणश्चैककपालश्च भवति शेषः ॥ ८ ॥ श्वो वैकः

भवतीति विकल्पः ॥ ८ ॥ ऋषभः पूर्वेषां दक्षिणा ॥ कृष्णं वासः उत्तरस्याभावे कृष्णमनत्रम

देवे [illegible] त द्भवति एककाले तु चोदयन्ति प्राप्त्या च्वाहार्यं इति द्वौ देशौ तत्र नाणि नत्वहवी एवं

षिभंति द्वादशगृहाणि क्रियन्ते । चतुर्गृहितस्यापि स्मृतम् नेनुष्ठानं यथाख्याद्दिति । गृहमेके

क एकस्य श्वः कर्तव्यो ॥ ८ ॥ समारूढ निर्मथितमयनीकवते सनान्यो गृहे ॥ ८ ॥ बार्हस्प

त्यश्चरुः पुरोहितस्य गृहे गृहइति सर्वत्रानुवर्तते ऐन्द्राय यजमानस्य गृहे अदित्यै महिष्याः अ

ऐन्द्र एकादशकपालो यजमानस्य

दित्येवत्तुर्म्महिष्या॥८॥वारुणः सूतस्य॥सूतस्याश्वस्मानथिः॥मारुतो ग्रामण्यः सप्तकपालः
ग्रामणीर्म्महत्सत्वनः॥८॥सावित्रःक्षत्तुःअष्टाकपालो द्वादशकपालो वा हन्नाप्रतिहानेद्रो
वा॥८॥आश्विनःसंग्रहीतुःसंग्रहीतारथयोजपिता॥८॥पौष्णोभागदुघस्यभागदुघोमे
जपिता॥८॥रौद्रोयजमानस्याक्षावापगोविकर्त्तेप्येहेम्पा॥गावेधुकाना॥आहननं कृत्वा
अक्षावापो महेस्या॥अकृणामेतपनैमाविकर्त्रीहालिकः॥चतुर्गृहितंज्ञपानोवापुरस्ताद्वेति

नः ४

वितिदूतस्यानैर्ऋतश्चनिवृत्येकलावीहीणांनखनिर्भिन्नानांदर्विहोमएषतानिर्ऋतइतिज्ञ
हैतिवषट्कृतेवा॥ततश्चविकल्पार्थ॥८॥यथासंख्यंदक्षिणाहिरण्यंशितिपृष्ठरूपस्तोधेनुर
श्वःशृंगप्रेतोनद्गूयमानवभ्रावेनुपुष्पडीसपामखिदक्षिणारौद्रःशितिवा कुःशितिवालयो
रन्यतरःशितिवाकुःश्वेतमाञ्चिःशितिवालःश्वेतपुच्छःतयोरन्यतरः॥असिर्नपरः॥नख

पु २

नोपनिवारः॥ छावालदासवद्धमल्लावपणं। अल्लाउच्यंते यस्मिन्दल्लावपणे॥ उत्तरश्चात्र क-
ल्लावष्टितवन्तुः॥ ऊश्यदेनसाश्रमिधीतेय अश्रुत्नागरवर्मेइत्यपरे॥६॥ वर्म्मनृपपिःसेषुकाः॥
सहेषुतिश्चर्मसप्यो मस्राउच्यते। लोहितउलीपः॥ कुस्रापनिमुर्णपहतोन्नमश्या। जीर्णो ऽप
ता ऽप भ्रामरी कुस्लागो कत्नमच्युदक्षिणा। पतिरत्नीवाहमामेवेशायावा। ऽदितिमस्वाम्य
मावासीनित्यतदुक्तंमरति। ततश्चासौ वाह्मणगृहंप्रविशति। तत्रनाहोश्वामप्यतिति॥६॥६॥
सोमानीद्रातश्चत्रुः श्चुलाययसि। श्चुल्ताचस्माधः सेवदक्षिणा। अन्नतानोप्ययसोयज्ञेत।
अनेन। किलासादाधन्नुः। किलासाद्येन व्याधिविशेष उच्यते तद्वा धर्मियते। नुश्यद्वर्षे
मेत्रावार्हस्पत्यश्चन्तुः। श्वोश्चतेलवतीतिशेषः। वार्हस्पत्यमधिश्रित्य अवृद्धीयाश्चयं
तस्माच्चाचकदीवीवाश्यारवातत्पात्रिणापिदधाति। वर्हस्पत्यं। विनाठाज्ञ्यय पर्यूटं

श्रे १

३४ न ५ ५ ३८

नवनीतं स्वयंजातमाज्यमासिच्य पात्रेतस्मिन्स्यविबार्ह्वंगुलान्मित्रायावयति।
विनायेहतिरूच्यते तनोरथप्रदानं। स्वयंजातं नवनीतमाज्यं भवति। अत्रवतंदु
लेषाग्रमासिच्यते। नाज्ये तंदुलांश्चोदकान्युग्रहाय।। तंदुलानां वर्चवर्षूपायेनत
कोदिनासंवदनंपत्रवर्षतयाकार्यम्। अपमनीश्रुतो भवति। मंत्रः। अतिष्ठा [illegible] नि
तरस्मिन्बार्हस्पत्येवनो।। [illegible] सर्वमयकयेवयाणाः मेत्रावार्हस्पत्य इति सूत्र
दायादक्षिणात्यनर्त्रैः अतः एकं प्रदानं अर्हाद्विकयावावहानग्रहणं।।८।।गोद
क्षिणा। निर्ववनीयदक्षप्रोर्दक्षिणातनोद्वयजने भवतः।।८।। दक्षिणामनिर्वच
नीयस्यातयोश्चदक्षिणामनिर्ववनीयस्य भवति। फाल्गुनीपक्षयजनीये निर्ववनीया
यदक्षतेफाल्गुन्याः पक्षे अतीते यजनीयं तत्र वदीक्षा वैन्नक्षाग्रतिपदी लक्षभा।

त्रैकं प्रदानी॥
इतरस्मि
यमो

39

॥३॥ ॥८॥ तामार्गवो होता ॥ गृत्समदो ञ्चो होता भवति ॥ अग्निषेवनीय दशपेययोरेवन सर्वे
ञते नैव भूयत इति ॥ ८ ॥ पंचवापवर्गः पंचभिरहोभिर्न पर्य इयं यदुक्तं भवद्येकाहीने
ति ॥ ८ ॥ सोमं क्रीत्वा द्वे पुनः पुनः पर्युह्यैकं वस्त्रागारे निदधाति ॥ सवदशपेयार्थः
॥ ८ ॥ अग्नीषोमीयस्य पशुपुरोडाशमनु देवसूहवींषि निर्वपति प्रेषाणि ॥ देव
सूहवींषीति नामधेया ॥ पडा ॥ प्रेषाणि तेषु कुर्यात् ॥ केनायघेवं किमर्थमिदमु
च्यते ॥ यडा प्रेषाणि तिसृणि वा त्वष्टु पुरोडाशाग्नीषोमीयं कानि ह्यास्य सर्वा ॥ शुक्लाना
पंसविवेसत्पेप्रसवायन्ता शुक्लाः पुनःस्फुटा ॥ आशुनाम नयेत् गृहपतये ॥ आस्वः
पद्गवा यपाकि नो व्रीहयः ॥ ८ ॥ ३ तनेवन वत्स्याकः सोमाय वनस्पतये नैवारो
हे सत्यपेवावो हायनानामिन्द्राय ज्येष्ठाय यवानानक्षशालयः ॥ ८ ॥ रुद्राय पशुप

यज्ञपेय
तः५
३(ल्न
हेन
८

यैतांनांवोमित्रायसत्याय। स्वपंजाताद्वीहयोनांवाः। वरुणायधर्मपतयइतिअष्टौ॥
८॥ उत्तमेनवृत्विजांसवितावेत्याहयजमानवाक्कुद्दक्षिणेणहीवानामायक्षोतिमंत्रे
ययास्कानाय स्मिंछानेयमुमिति। सर्वनाम। तत्रनामग्रहणेतसंस्कानातु। पित्रोश्च
ययास्कानानामग्रहणेंकाणवानांपद्यते। एषवःकुरवोनाजापंचालोराजेतिवातद्धु
त्वारणार्थमेवमाभूदतत्राहायस्यास्मजातेनाजामभवति। जातिग्रहणंजनपदोपल
क्षणार्थं। यस्मिंजनपदेनाजाभवतितस्यवनामगृह्णातीत्यर्थः। कुत एतत्॥२॥ देशस्या
नविक्षितत्वात। नहिंशास्त्रेदेशाख्यवस्थाकुरूपंचालजातीयेरवनाजसूपक्ष्वालेख्यइति।
सर्वस्याविहितत्वात्। कुरुपंचालग्रहणमत्रदेशोपलक्षणार्थं। अंगाःवंगाःसुह्माःपुंड्रा
इतिचैवमादिनां॥८॥ पक्ष्पुनोडाशतत्वेप्राधन्यात्। देवसूहविषांपक्ष्पुरोडाशिकं

१८

ऽतंत्रं भवति कुत एतत् प्राधान्यात् मुख्यत्वादित्यर्थः न हि पशुपुरोडाशः प्रधानमतः
इति स्म निर्वापप्राधान्यमुक्तं ॥ ८ ॥ इतरेषां वा तंत्रं स्यात् ॥ इतरेषां वा तंत्रं भवति न पशु
पुरोडाशिके । कुत एतत् । अस्य स्यादवकृतिर्निर्वृत्ता निर्देशाद्वसूहवीषि एवं च विकल्प एव
वायं मुख्यत्वात् पुरोडाशिकं यत्तन्त्रं तेषामिति । किंच ॥ ९ ॥ स्विष्टकृत्सु तेषु
मयरूपाहि स्विष्टकृत्कृतिः काम्यानां यजपेषु स्विष्टकृतामध्यं द्विनानां प्रेष्यप्रेषइति ।
तेनात्र विकल्प एवायमिति याज्ञिकाः अस्य स्यादनुग्रहोऽनुरूपतन्त्रमिति यदा प्रैषः एवा ॥ १० ॥
इडान्ते पाठ इति । इडान्ते ग्रहणेन देवसूहविषां शेषकार्यं पलञ्जणं तन्त्रमस्तु तदमानां परिग्र
हणात्तेषां ग्रहणेऽक्रतो नुत स्विष्टकृत्समनन्तरमप्यग्रहणेऽच्युते तन्त्रापि स्विष्टकृतो शेषकार्यं
पलञ्जणेऽयं परमुत्तरेण नैमित्तिकीर संभवतो यान्त्राणां नित्यं तेन प्राप्यं तेयथ्याग्रामो लब्धा ।

४०

६

संभवा य

आतपवर्षास्तासामस्मिन्काले ग्रहणं दत्तं पूर्वं गृहीत्वापि पुत्तनेन पुनर्ग्रहणं तद्यस्मास्मद्धी

ज्ञातात्यर्थः॥ उक्तमेतन्मा॥ ७॥ देशस्थानवच्छिन्नवा॥ अनस्मिसाम्ये देशाभ्यवस्थाकुस्मृवाल

क्रान्तापेनैवजनमुख्ये वननाशः॥ ५॥ गच्छेतनाः पृथक्कानेषोड्डवनेषु सानघ्नती॥ अथोत्पन्नहीति

श्रवणा ग्याबगादात्पसौः पुरुषाद्वा ...पनाऊर्मिश्रुमतीर्थावतीप्रति त्विषः पुरुषौद्वा

पूर्वापरेनाऊर्मी गृह्णाति॥ स्पंदमानाग्गृह्णाति प्रतिलोमाग्गृह्णाति॥ अपर्यंतीः पाः स्पंदन्नप

वापयंतिताः अपर्यंतीः॥ ८॥ नदीपतिरूपाः नदीपतिः समुद्रः॥ तत्रापि ...ः मूमघंति

ताः मूछाः वीवीस्त्वाडूत्यर्थः॥ ता गृह्णाति॥ कापंवोच्छितो॥ ६॥ अथवा समुद्रान्निवाद्रिः क्रा

प्रयुक्तितमन्येयामिस्ना गृह्णाति॥ निवेष्या गृह्णाति॥ निवेष्या आवर्त्तः स्पंदमानाना... च्छावनाः

प्रत्यातापा॥ यत्रोपविशत्यस्थितआदित्यमपतिताग्गृह्णाति॥ अंतपि आञ्जतिगृह्य आतपवर्षाः॥

अंतनिरूजात्यतिगृहीतव्या आतपवर्षाताः सरघ्नाः कृप्याः पुष्पामधुं॥ गोउत्पाः पयोवृतं॥

उक्ता आपस्मासांग्रहणमाह। मा न श्वती गृह्णात्युपो देवा इति। अहोस्तु नमस्तु वत्सुर्गृही
तानि वृक्ष उमांहिति। स्वाहाकारान्तैः पूर्वैः पूर्वैः प्रतिमंत्रैर्नैः रुद्रैर्नेराह्कृति। कार्ष्णुनां
वयथाकृतिविनियोगक्रमेणैव आपो गृहीतव्याः॥ ८॥ आपः श्वनाज्जइ इति मारीचीं गृ
हीत्वा गृहीत्वा उत्सलिना सर्वासु सप्त स्तुनाति। सारस्वती पुमरीविपुनर्वहा मन्त्रा तिषेधा
त्॥ ८॥ कुंडु वने पात्रे समासिंच्यते नाम पुमतीनि इति॥ अनेन मंत्रेण॥ ८॥ मैत्रावरुण
विप्युस्यपुन स्माह्निदधाति अनाधृष्टाः सादतेति॥ ८॥ पात्राणि वनस्पतीपालाशोडुंब
रनैयग्रोधपादाः स्वकान्यभिषेकाय्यावशत्तुरस्माह्निदध्याति॥ ८॥ उक्तम्स्वः मवति
॥ पयस्यामैत्रावरुणीमाध्यंदिनीयैः सह तिष्ठति समतं सहस्रानिंदक्रिणा॥ ८॥ ४
मरुत्वतीयां तेपात्राणि पूर्वैर्निर्व्याश्ववर्मा श्रृणोति सोमस्य विषिविति। अनेन मंत्रेण
गृहीतिमाहेदइति वचनात्॥ सर्वमरुत्वतीयानाम नैष परातिसिसंनिदध्याति। व्याघ

व श्र१

ग्रह

४२

ग्रर्णाः॥८॥ पार्थनामग्रयेष्वाहेतिषड्जुहोतिषुतिमंत्रं। पार्थानि हि षड्रूत्याहा षड्जुनस्मादमिव
केसषड्जुहोतीति॥८॥ पवित्रे उत्वाहिनएमेनयोप्रवयति। पौर्णमासिकेन विधिनापवित्र
कनतांस्तुत्यहिंसाग्रमंत्रा॥८॥ ग्रग्यामुत्तुनात्यपःसवितुर्वडइति। तान्याप विश्राप्यामति
षेचनायाग्रपउत्तुनातिसवितुर्वडइत्यनेनमंत्रेण॥८॥ ग्रतिषेचनायाषेनाव्यानयतिसप
मादद्इति। ग्रमिकेचनायानिवपालाशोदुवनादानि॥८॥ तार्व्यपनिधापयति। तवक्षौमं
तार्प्यमुच्यते॥८॥ निपाणेवा॥ त्रिरूच्वःपायितवासतद्धितिविकल्प्याः॥८॥ कलोनमोके
।एके आचार्याः घृताज्ञंतार्पममिदंतिघृताज्ञंवघृतशोवितं। यज्ञरूपस्यूतं। तस्मिन्त्र
वीणिज्ञरूपाणिनिष्यूतानिभवन्तीतिवचनात्॥ यज्ञरूपाणिवर्मसुकमसादाणि
।पाञ्चवनिवस्त्रे। पाण्डुःकवलंतवनिवस्त्रे। उपनितार्थस्यग्रधावासंपतिमुच्योपाप
वेष्टनिधातेवगृहतेननिदेशेपनिहरतेवा। ग्रधावासःकंचुकःषतिमिकवचनाहमध्यं

उष्णीषः शिरोवेष्टनं तस्य वृष्य निवाते । निवातं च काठवसंजनं ततो वरूहता । नामिदे
शोपनिहन्तवा ॥ ढ ॥ तार्प्यं प्रमिता निरुत्रष्ये ति प्रतिमंत्रं । परिधत्ते ॥ ढ ॥ वासितवस
नाग्निर्हतिविरोधायस्महेडाहो वा पुनः परिधानं नियायात । नितार्प्याणि ॥ ढ ॥ इन्द्र
ष्ठ्वार्त्तंभ्रमितिधनुर्दाततो ति । आरोपयति ॥ ढ ॥ मित्रस्य वरुणस्येत स्य बाहविमः
ष्टि वन्हू धनुः को धाबुध्यते । मंत्रद्वयोपदेशात्र प्रतिमंत्रमाप्यते ॥ ढ ॥ धनुः प्रयच्छति
व्यापमिति । अनेन मंत्रेन यजमानाय ॥ ढ ॥ ॥ ॥ दृवासा ति प्रतिमंत्रमादायति स्र
धूः पुयच्छति पातेन मिति प्रतिमंत्रं यजमानायेव ॥ ढ ॥ आविर्मर्य इति वाचयति । के
पोचित्य प्रतिमंत्रं नेति संप्रदायः ॥ ढ ॥ अवेष्टा इति लोहायसमा विध्यति । केशवाप्ये
दें तउप विष्टाय । लोहायसव तां सलिमात । अथ यल्लोहायसं भवति लोहिताडवहि
हदश्रूका इति । ऊर्वेन माकमंय दिशः श्वावामारोह ति वाचयति प्रतिमंत्रं प्रतिदि

४२

शंमयालेगां सुवं यजमानं बाहुर्गृहीत्वा आक्रमयेत् दिशांच्चाक्रमणमाभिमुख्य
गमनमात्रेणैव। न त्वन्यथासंभवः। आक्रमयस्वेति वाचयति॥ ॥ आक्रमणाद्वे
नसासंनिनत्यति प्रत्यक्षमिति। यष्टाङ्गुलिचर्मणा यद्धनाद्देसासंनिहितं नत्य
लाग्रतिष्ठिपति प्रत्यक्षमिति मन्त्रेण॥ ॥ आब्रुवमानो ह्वयति साम्नश्च त्वि
तितियजमानमानोह्वयति बाहुं गृहीत्वा मन्त्रेण यजमाने च्छेत्वा सन्नमधः पद
कुरुते मन्त्रेणेति। रुक्म आतरन विशेषः तं पदस्याधस्तात् कुरुते मन्त्रेण॥
॥ ॥ सिन्धु सिवनवत्तमे [illegible] सन्तं तर्य वोज्जोसीति। वृश्च बाहु किमेव॥ ॥ बाहू
उग्रह्णाति हिरण्यरूपाइति यजमानः॥ ॥ मित्रेशिवकर्णाश्माति वा। वा
कोरुद्ग्रहणं॥ ॥ छितंश्चावमनिषिंचति पुनो हिता चतुर्युवपुनश्चाछितंश्च

43

वमभिषिंचतिपुरस्ताच्छ्रितःपुरोहितोध्वर्युर्वापालासेपनैनपश्चाद्दिलनेव्य
वस्थिताःक्षत्रियेनोदुंबरेणपात्रेणतमभिषिंचति।उत्तरायेनैनन्यग्रोधपात्रेणरा
यन्योमित्रश्वैनापागातोःवैश्यःस्वतुर्थेनाश्वत्थपात्रेण।।८।।नामघ्येवाचकमे
नेतिश्रुतिमंत्रमभिषिंचामानिमर्ध्वंत्रसाकंशुक्रवाच।।अभिषिंचामानिमर्ध्वंम
ध्याहानःक्रुत्रणांशुक्रपतिनेध्यातिवसर्वत्रैवशेषः।इममपुरस्येतिवप्रथमो
देवस्यत्वा।अभिषिंचति।पार्थनामित्रायमाहेति।नमुहोतिषतिमंत्रं।।८।।
शौनःशेपंश्रावयेथ्यति।शौनःशेपंशंसेत्येवंवक्ष्यहोदनंततःपदार्थसम
तन्मेवः।।८।।घृतांतैवाभ्रेष्यातितदातदातैत्रैवश्रावयते।।८।।उत्स्वापप्रति
गत्रस्थेति।गाथानाम्नस्वेवोज्ञायंतपाव्याथाकृत्वोविश्राभेन।।८।।होजाहु

४३

श्नः प्रावामानेतिवाचयतिप्रतिमंत्रंप्रविशंयच्छतिगांपुव्रतंयजमानंबाहुग्रेत
माक्रमयज्ञ। दिसावाकमनमामित्रुख्यगमनमाचैत्तोव। नह्यन्यमासेभवाच्या
कैमयंखवाचयति। आक्रमणपादेनमासंनिनच्छतिप्रत्यञ्चमिति। यज्ञ्का
डुलवर्मणोयधनाद्वेसासंनिहितंतत्पदापतिद्विपति। प्रत्यञ्चमितिमंत्रेण
॥८॥ व्याघ्रचर्मणोहयसोमञ्चद्विषिनितियजमानमानोहवाहुग्रहातंमंत्र
स्मयजमानाप्येव। रुक्मञ्चघ्नःपंदेकुरुतेमत्योनिति। रुक्मंआभरणवि
शेषःतंपदच्याधस्ताकुरुतेमंत्रेणा शिनिसिवनवतर्भवोज्जो सिति। वश
दाहुक्यमेव। वाहुतद्भृह्णातिहिरण्यपरूणाइतियजमानः॥८॥ मित्रोसिवरु
णोसीति वा। वाङ्कोसम्ब्रहण॥८॥ स्थितंप्रावमतिपिंवतिपुरोहितोवर्ज्जु

का० ८०

वीपुनश्चात्यालाशेनप्रथमंएवमादितारद्धितायेनमभृतायेनमित्रयोराजन्यो...
श्रुत्वर्थेनसोमसचवाचकनेनेतप्रतिमंत्रं। छितंवर्मानिपिबतिपुनश्चाद्यवछितःपु
पुहितोधपुर्वापिलाशेनपत्रेणएवमादितेनव्यवछिताःद्वितायेनोदुवनेणश्चाताः
तमतिपिबति। स्तायेनतैयग्रोधपादेनराजन्यायामित्रवेनोपागतः। वेष्टश्चतुर्थे
नास्वष्ठपात्रेण॥ ८॥ सोमस्यवाचकन्मेनेतिप्रतिमंत्रमतिपिबामातिसर्वंत्रसाकाङ्
क्षात्। अतिपिबामातिसर्वंअध्याहारनःकुत्रेणैरुचपतिनेयातिविशर्हंत्रेवशेष
इममगुच्छेतिवप्रथमोदेवश्रवत्र। अभिपिबति॥ ८॥ पार्श्वनाभिद्रायश्चाहतिपन्दुहे
निप्रतिमंत्र। शोनःशेपशवप्रेच्छति। शोनःशेपशंस्नेत्येवंवशशब्दनंतरपदार्थंस
मनंतनमेव। घृतातिवाप्रेष्यतितदातत्रेवृषशब्दते॥ ८॥ उत्तमित्रुनापतिताच्चमुख्यनिला
यानांसर्वोज्ञापनतयेवगाथाकदोविशेषेण॥ ८॥ होत्राचार्यंहित्वन्ययाःकश्चिपुनाकु

४४

९७

प्रविष्टो।कश्चित्पुमस्मरकोसौवर्ण्यः।।का०ॐ।।नःशेषांतेपृथक्कुशतेददातिश्व
वनाछृतं शेतां।वामेके।कश्चिद्ददाति।सहन्त्यैवाङ्कति।विकल्पः।।आसनेव
ददाति।यायात्रापतिष्ठः।।कंडूपत्या।मिषेकेनप्रलिपतेप्रवर्द्धतेत्यति।कंडू
वता।कृष्णविषाणातयासरासंलग्नोदका।मिषेकेणप्रलिंप्रतेप्रपर्वतेत्य
ति।चर्मणि।निर्विक्रमयति।विविनरितिप्रतिमंत्रं।विक्रमणं।कारपत्यश्चेयुमि
न्नस्तुपङ्मातेष्ठेवक्रमणं।शेषपद्वारं।।का०।।पश्चाच्छेषाणां।मिन्त्ययुत्वाप्रव
ऋतिप्रिपतमायेद्वेमेकमर्दंवार्येपुत्रोनुसंततो।वितिशेषाभ्यमिषेकशेषा।।का०।।
सलाद्वायेंडहा।तिपुत्रेवारघेप्रजापतयतिपुत्रवमानेयातिंनामहृद्वातिपि
त्रगाद्देपुत्रेकृत्वापथापथ्येप्रसात्रयमनिमकृतनङ्गनेष्यपितेत्यवंपि

शब्दः पुत्रे कृतो भवति। यथा यथं पश्चादिति। अर्द्धेनाभिमन्त्र्याः पित्र्ये त्येवं। अथ पम
मुष्याः पिता स वद्युष्यपिते ति मंत्रे पाद:॥ ब्राह्मणो पिब तु यः पुत्र स्त्वपितरो करोति
यः पिता त पुत्र मिति॥ ७॥ [illegible]माध्वापो पालाशेन शपाञ्जहोति तु दयन्नद्दु
ननार्द्ध शेषा श्रनिषेक शेषाः॥ ८॥ [illegible] ातमधिकेवा स्रुख्या [illegible] वनायद्यो
[illegible]ता छापयति। स्व शब्देनात्र भ्रातोच्यते॥ ९॥ पूर्वो क्तिमि। सातिकपोष्टिका
र्थेमिर्यनानन्त्रा हुतं तद्व शाषि छापयति॥ १०॥ वा[illegible] पद्धयमवस्यत्यदक्षिणा
ग्नौ वेदिश्राणौ व्यवस्थितयुनक्ति पूर्ववन्निधाय वस्त्रनयो निधाव वर्द्धनं कृत्वा
त्यनेन मंत्रेण। वनु मिस्त्रे बृह नापृष्टि श्रुरुयी। दक्षिणा पथेन पा[illegible] वापरेण वा
वान[illegible] छापयति। नथा[illegible] यथा पड्चेति मुस्वमारोह तिमेव रथं। अव्यथाये

४५

वेतिसुवन्नानोहत्तिामेवरथांमरुततामितिदाहक्षिणाणखुर्यंप्राजनातियंताा॥ठ॥
गवांमध्येछापयत्यापानेतिअनेनमंत्रेणानथंयतेवा॥ठा॥धनुराद्यापिसमतिगा
यजमानासमिद्धिपेलोतिअनेनमंत्रेणा॥ठ॥जिनामेमाःसुर्वंडमांतिवाहावृशहा
यजमानाः॥ठ॥तावद्भूयोवागोष्ठामिनेदवायुर्वेणाधूपपरान्योतःपामदेशेध्रु
पृयनिमात्यइत्यनेनमंत्रेणा॥ठ॥अग्नयेगृहपतयइतिचत्वारिनध्यविमोचनापा
निंजुहोतिप्रतिमंत्रप्रत्नाऽऽसमोसितिवराहोपानहाउपमुचतायजमान
॥ठ॥भूमिवेरुतेपृथिविमानिनिति।अनेनमंत्रेणायजमानएवा।अवनाहतिद
सःभूविषदिति।नथायजमानाः।विमुच्यमयंत्रिकल्पनथवाहणेकरोत्यनभ्र
र्मसानायायादक्षिणातःविमुच्यतेनथंसहयंनथवाहणोकनोतिातथ्यवानमहेव

कर्म्मनयवाहणं। अपप्रवर्त्तयेत्रा। नथादवतानिति। नयवाहणा ध्रुवस्त्रिदिनांते शतम
नावासन्नतिहने। हनाकारोरक्तिका शतमानो॥ ७॥ अनुवर्त्तमोदुम्पनाःश्वाः
रवामुपरहति। उपस्पृशतिशतमानान्। वियदसातिडयदशात्यकंयुसातिचाप
रं॥ ८॥ तान्ब्रह्मणेदद्यो यशातिमापामुपस्पृसति। ताविति शतमानो॥ ७॥ अन्यद्यु
वामितिवहरतेवाह्यपयस्यायांव्याघ्रचर्मदेशे छिन्नायां। इदस्थवाइत्यनेनमंत्रेण
पयस्यायामवहनतिवाकुयडमानः॥ व्याघ्रचर्मदेशेछितायांसपुकंचतुःस्रपछ
वि।चनुद्वनायउतनवेदिहव्यापयस्यपापवनतिप्राकुप्तिष्टन्तः॥ ७॥ द्वाद्वादि
रामासंद्याःरनङ्कताव्याद्रचर्मदेशेनिदध्यातिन्यानामातिअनेनमंत्रेण। अथावा
समस्थामाशृणाति। इन्द्रनस्थयोनिनिति। अस्यामित्यासंधावासञ्चशृणातिइन्द्रनस्थ

यातिनिनिति॥ ७॥ ॥ध्रुवंतमस्यानुप्रवेशयति छ्यौनामासादेति। वा कृत्वा तं यजमा
नमासंद्यामनुप्रवेशयति मंत्र आद्धयेत्विवा॥ ७॥ निघ्रशाबंतुरोद्या नमतो। यजमान
स्य। अभिभूरित्यद्धेपंचा रूणान्याणाववधाय आदेयं जिमह्मरूतडै: शनैसुब्रह्म
ति। अभिभूरित्यनेन मंत्रेण। पंचा रूणान् यजमानस्य पत्नी वा धायय आदेनं यजमान
स्य यजिनह्मरूडडै: शनैसुब्रह्मेन्द्रति। त्यघर्यं वा बहुवचनोपदेशात्॥ ७॥ पाणा
नं तपहस्मो तिवा वघ्ननयामि ति वा मंत्रेण। भ्रंति। तूष्णीं वि ति विकल्पः॥ ७॥ वरेण्य
वहतित्या मंत्रयतोपवकृत्वः। यजमान:॥ ॥प्रत्याहव्यूइत्यासङ्गसवितावक्ता
मिद्राकद्रइति वब्रह्मासित्यादिमिः। वंब्रह्मासित्यादिश वितावक्ताइत्येव
मादित्यत्याशेन वब्रह्मापतिवचनं ददाति। यजमानाय॥ ॥आग्निनैवात्यं

सात्यनेनैवात्यपंचमस्मृतिवचनं॥ छ॥ वङ्कारेतिवङ्कयत्येवंतामातंचशब्दनमा
नस्माहिपुर्वंतन्नेणाभिहितः॥ वङ्कारेत्येवन्नामतसंशयइति। एवमपिहिश्रेय
तेध्यएवंनामानवतिकल्यानमेवेतन्मासुष्ठेवाचोवदातीति॥ छ॥ सत्यमाप्र
यच्छतिपुरोहितोयजुर्वेदश्चवडाइति। अनेनमंत्रेणायडमानायनाडानाजया
तासुतच्छपत्यारन्यतरोयामणीःसजातश्चेवंपूर्वपूर्वउत्तरःसोस्यंप्रयच्छतिसडा
तश्चग्रामणीःसजात॥ ॥प्रत्नेनमडातःप्रतिप्रच्छातावपूर्वाग्निसहिताङ्गमुतु
पुरास्तवाघृतंभूमिंकुरुतः॥ प्रत्नेनवडेणासतातप्रच्छातारापूर्वाग्निवहनसलम
शुतकपुरानुवाघृतंभूमिंकुरुतः॥ छ॥ मथनोविमितेपुरास्तवाविमितंकुरुतः
इतिवर्त्तते॥ छ॥ घृतभूमौहिरण्यंनिधायाग्निर्होतिचतुर्हीवना॥ ग्निः श्रुक

अनेनमंत्रेणहिरण्यमभिजुहोतिचतुर्गृहीतेनाग्निःपृथुरिति॥ ॥अकृतालिवप
तिस्वाहाकृताइतिघृतभूमावक्रांतिंवपतिस्वाहाकृताइत्यनेनमंत्रेण॥ ॥गा
दीव्यध्वमित्याह।घृतप्रकरणप्रेषोय।सर्वादिवादिव्याद्राजन्यभिःतिस्यः
।कृतादिभिर्वाघृतंभवति।राजन्यमितिवाघृतांतरं।सजात।यकालिं।कृतादि
पङ्क्षेसजात।यकालिनामसमानियच्छति।अथसजातस्यसंबंधिनियातोघ्नंति।
हेतिअथअहननमात्रेणनमार्थः॥ ॥पूर्वामिवाहेदक्षिणा।सावघृतस्ययागांग
मभिधानात्॥ ॥पयस्वीविटकृदिडकरोतित्यनुवर्ततिभक्षवताया।तेवेकृते
कर्मविविहितमतःप्राकृतानुवृत्त्यर्थमहेद्रादिकुक॥ ॥अवस्ताकृतिस्रोत्र
स्यग्रहितःआसमघाअवकृत्यग्रहितसत्रा।सोचागाकृति।यजमानःसोतस्रोतस्य

48

॥५८॥

तदन्यं तेषस्तुभ्येति वचनात्॥ ॥अवमन्यथमेकेन ताद्यादीनि चेन्नाधदिम्नाहेऽसौ
हादः। स्त्रितवसनेन परिहितिः। तद्धातिश्रीदिनामेकेन। वा पृथग्यमन्यवत् रातिः। उदाय
केन। उत्तरत्यकेनादेति। [illegible]मा हेद्रा होदि स्त्रितवसनं परिहितिः। ततस्त्रैतवावनाभि
वतना। यत्नु हीन्नेवा [illegible]घ्य वर्यवा॥ मामी षतिम्रमिसुइत्यवाच्यवहु वचनोपदेशाः
आदिसामथ्यो वतत्साक्षेः। वा पूर्वा। अमी घोपी। वसेस एव यथास्फरितिः। ना वाए
ताद्वादशा वा त्रयोदशा वा दहिणाम वेतिति सुतः। तेनु चैवं द्वादश भवतीति त्रयोदश
च्यते। कापाठं। गिकरणेन त्रयोदशभाविष्यंति। तत्राद्धैर्यपाद्यते त्रिणिवाशासि न
यश्चातङ्गाहे॥ गावाडं वामीघड्इति। त्रयोदशानवतीति वचनात्॥ त्रैवावति उदकमा
नीयाकार्यानिषेचनीयश्च भवति। प्रह्लवोदमानीयासमारूढ निर्मिथितेहस्रा। उद्र

॥५८॥

९

चतथानसंभवतियेनाभिषेवतियश्चापेयायायाश्चशाक्यादेकातंन्नतांवह्यंति।तेनान्नभ
वतिमदेहः किमतिप्रनिनेक्रियतापराग्न्याहवनीयइतितत्रकेचिदाहुरभिषेचनीयश्चे
वेष्टिरितिमदाहवनीयएवातिप्रणीतेप्राप्नोतिअपरामयोआहुः नदाशपेइकाइति।
अतोतिप्रणीतइतिनेष्टंत्येतदपरेहतिंयंप्रसतावतिप्रणीतेदृष्टेति।ननुवापराग्न्या
हवनीयेपिनैवप्रस्तरेताहृष्टासमारूढंमंथनविधानात्रसत्यमेवंसमारोपमवतेह
पयेतविभतेअतोतनक्रियते।अपराग्निसंबंधःअदाभिषेचानीयस्थानयनीतएवाकीय
नंमथनंनक्रियतेतस्माद्विहेवयुक्तारूपमनुष्ठानोअपिचनिष्टत्रप्राकृतताकार्येति
प्रतीतो।नोदवसानीययापेक्ष्यते।ननुचापराग्नयोदाशपे-यिकाइत्युक्तं।सत्यमेवं
तथाप्याहवनीयाद्वायामेण्वत्रसंधते।नानिप्रनितो।निष्टत्रकार्यत्वादिति॥ ॥नेष्ठ

इत्यादिविद्यायोरप्येषा त्रिषादक्षिणा भवति॥ नैषा तद्वी॥ ॥ दशमो स्थालीपाकः॥ सहमाहवींषि
निर्वपति॥ स पूर्णपात्रहवींषि त्रीणि तेन नामधेयं तस्मात्सप्तरूपेणेति॥ दशानामपि ह्यग्नेः प
मनुष्ठानं यथा स्यादित्येवमर्थं ग्रहणमिति संप्रदायः॥ काम्यानां तु पर्णो ग्रहः सिद्धे तिसृ
तद्दति॥ मन्यते न चाचार्येण सूत्रितं॥ अन्यत्र वो कं घतिगृह्णमेकैकं शब्दस्य इति॥ तेनावा
यो भिप्रायादेकस्मिन्नेवाहिता॥ घृतेका रत्नपाठात्॥ इद्धा घृतं गृह्णमिति॥ देवयजनाना
रमेकैको नोशाम्यति॥ हवींषि॥ ॥ शालाज्ञावामत्यं श्रुतं हवीं दशाप्येयं शालाया
भवति शालाग्रहणं चोपलक्षणार्थं॥ सा विद्यमानस्थतत्त्वाशुपेहेदं वाइघृतयवरूना
ग्रेयसोमवैष्णवामियथोक्तं॥ यथाप्रदेशं तरयावर्मेणोक्तानीति यथाक्तग्रहणं॥
॥ पत्नीष्टिपुडरिकाणि प्रयच्छति॥ प्रजङ्कतिग्रहणादक्षिणार्थं॥ तथा च काठकपाठः

॥४९॥ ५१

॥४९॥ १८

सादक्षिणा॥ ॥हिरण्मयानि वा पुंडरिकाणि स्रग्वार्थ। विकल्पः। उक्तमाश्वसुपर्णं च। द्विदेवत्यो रत्न्या
यामेकं॥ ॥तेषां ५ स्रजं प्रतिमुंचते। तथा पुंडरिकाणि ५ स्रजं मानार्थं वा प्रतिमुंचते। यजमानेन स्र
जो मध्वति। मा शुद्धिदिक्षिते ति वचनात्। इदं विवाचयेति। मिकेता निवहि ७ विदशापयागमेता ति
उत पृथक्त्वार्थमिति। पृथगार्थत्वामिति। सुमनः एव ब्रह्म ज्ञम्बुपते ए। मिमं पीठ मसदे मिरा पि स्रुया
इतिनेन त्रिषयुक्ता दिवः। पृथगावर्थे वा मिति केचित्। नेममित्य परयंते हिरण्मयायोना
ममीनां तदभ्यय डानं प्रतिनयनं क्रियते। अतस्सदर्थमिति गम्यते। तथा च मन्त्रलिंगात् स विश्व
प्रसदिविन्नत्युपक्रम्य विश्वुना दश म्या देवता। यया प्रसूतः प्रसर्यामिति प्रसर्पणार्थं तदा द
शयिति। ए मिमं पि ह्म सदे मिर ज्रिस्त्र या इत्यर्थवादप्रायं। प्रयोजनं दसज्ञेया॥ वेश्या
ज्ञाघातानामावः। वायव्ये पेच सर्पणमावादर्शविश्विः॥ ॥एकत्वेनोक्तायेकवातः।
इदवाप्रियं तिकिमाभिषव नियदा श्रयंयावेकतं ज्ञाबुत पृथक्त्वे ना विवे त्वुपक्रम्य विश्वुना।

दस्तन्ध्यादेवतयाप्रति। एकतंत्रावितिक्रमः कुत एतत्। आक्रयप्रतिकर्षात्। एवं बहुष्वंक्रय
तो। सहसोमोक्रातानितत्प्रतिकर्षोद्यात्। ब्रूमस्तत्स्थापिप्रतिकर्षेद्यूति। एवं प्राप्तेब्रूमः। आह। ना
नावावभृथादीक्षा ऋति। मृत्या। नानातंत्रोवाभवेतः कुत एतत्। अवभृथदीक्षा ऋतिः
म्याश्रितिपिचनिपद्यहीवभतः श्रूयते। सयत्रावभृथमभ्यवैतितदेतदृण्यस्यवहरतीति।
दीक्षितवसनप्रासनं। विधिपरवाक्येश्रूयन्थदशयिति। तथादीक्षा श्रूयते पुंडरीक
प्रतिमुच्यते। साख्यदिक्षेति। यदि न्यथेकतंत्रो ख्यातानावभृथः श्रूयते। तथादीक्षावद्
ति। एवं प्राप्तेब्रूमः॥ ॥एकत्वानुपूर्व्योर्याग्रात्रुसदृशः प्रकृत्यावृत्तो। एकमेवतंत्रन
भिन्नतंत्रता। कुत एतत्। पूर्वद्विपदार्थी आनुपूर्व्येणायुज्यते। क्रयमात्रेपुनः प्रतिष्ठमा
नादीक्षाणीयाप्रायणीयादीनां पश्चादनुष्ठानेनानुपश्चाद्ध्याशतत्रचोदकवाधा
यत्तु दिक्षावभृथयोरवनेतद्विपत्तेस्यदोषः। तदुक्तं। अवभृथदिक्षाभ्यासाच्चवनादितियश्चा

॥५०॥ ॥५०॥ १८

श्चमेवैवमथ यदीक्षाम्यासः॥ ॥सस्थाप्य ब्रह्मागाराज्ञो सोममाहृत्यासंच्याभिमर्शना
दि करोतीति सस्थाप्येति। अब्राह्मणा राजन्यवैश्ययोरर्थे सोममाहृत्यासंच्याभिमर्शनादि
करोत्युपसदेवताहवींषि ७ पितृ विपत्न्युपसदं तद् इच्छन्यथोक्तं। एवमेव हि श्रवणा
मिति। पितामहवदशानां ७ सोमपानां ७ साख्यायायासम्पर्णं॥ ॥यजमानस्य पिता
महदशानां सोमपानामनुख्यार्य सर्पणां कर्तव्यं॥ ॥सविशेत्रिवानुवाकमुक्त्वा
सर्पणां भवतीति विकल्पः॥ ॥दश दशैकैकं चमसमनुप्रसर्पयंति। दशदशै
कैकं चमसमनुप्रसर्प्ता भवंतीति वचनात्॥ ॥यजमानस्य राजन्याः तत्र च राज
न्याश्चमसे राजन्या भक्षयंति। साख्या हि समानजाता भवंति। ननु चमसं तत्र ब्रा
ह्मणाः सोमं भक्षयंति। त्यत्र भक्ष्यते। तत्र कथं राजन्या न वेयुः। उच्यते। भूयसां

51

॥५१॥

ब्राह्मणेषु वा ब्राह्मणेषु शतसंख्यायां दोषः एवं च सहभक्षपानविरोधान्न भवतीत्येवं
प्राप्त आह ॥ ॥ब्राह्मणा वा शतं वा संख्याः पञ्चदश्याश्चैव ब्राह्मणा एव भवन्तीति नक्ष
त्रियाः शतं ब्राह्मणा इति श्रूयते ननु च ब्राह्मणेषु च भूयस्त्वाच्छतशब्द इत्युक्तं नेत
द्वशतं ब्राह्मणानां सोमं भक्षयन्तीति विरुद्ध विधेर्वचनप्रसरः अत्रार्थो भवतीति ए
वं वक्ष्याद्दशशब्दमेकं वा च भक्षमनु भक्षयन्तीति विभागानिमान ॥ ॥तुल्यां साख्या
यां गाङ्गसत संख्या चतुर्न्यपूर्व पद्यते न तु न्येषु श्रूयते यत्र भा चमसे पि ब्राह्म
णा एवेति सहपाना विरोधाम्नुवचनात् ॥ ॥ब्राह्मणोऽहताय ऽं शुवदक्षि
णा अत्र ऽं शुवदिति तुल्य साम्यवाद ॥ ॥हिरण्मयः ऽं सहस्रुहान्वेकाऽं
हो वै हिरण्मयाः प्राकाशाश्वध्वर्युर्बोध्यां रमश्वप्रसन्नैव काणा मत्रा वहेणा ॥

२६

॥५१॥

२०

यज्ञपत्नं ब्राह्मणाह्व ॥ ७ ॥ सितेवामसितेष्टापोऽन्यामन्यतरतो गृह्णकयवा चीनमङ्का
ककायगामसंगृह्य ददाति तिसर्वेज्ञानुपगागोऽवानुहुङ्डवति ॥ काखपाठात्रा
अभिषेचनीयात्केशवपनाथं निवर्तनं ॥ ७ ॥ संवत्सरं अभिषेचनीयात यद्दा
नद्दशपेयमोलहृत । अभिषेचनीयेनेष्ट्वा केशान्नवपत इति श्रुतेः । तद्य संव
त्सरं न वपतिरिति श्रुतेः वपनमुडनं निवर्तनं मवघट्टनं केशानामवघट्टनं ।
यित्वेत्याह । मथैनेवर्वर्तयते केशान्नवपत इति ॥ ॥ भूमानाभिषेकाव । वशङ्का
संवत्सरमेव । अनुपानकृष्णयावत्स्रीघां पुमङ्गविज्ञो वमेव भूम्यन सिघ्रानसंव
त्सरं तु सोपान कृष्णा ॥ भूम्यन सिघ्रानमिति ॥ ॥ ८ ॥ ऊर्ध्वे शुक्लेपवाविलः । पञ्च
बिलाः इति नाघेयात स्मावज्ञः पंच बिलो नामेति । अग्नर अहनमगोतर स्कन्धा

॥५२॥

सांथ्कृत्वरा मांतरा च्चिवेशा पृथु मुक्ता इत्यर्थः ॥ ॥ अग्नेयदीक्षः सोम्यो वा वैश्वदे
वं चरुः पयसि मैत्रः वरुणो वार्हस्पत्यानुनिपाच ॥ ॥ पूर्वे श्रुतिरिवा वरिवामध्यामस
ध्मवा सेचनामवतु संस्कारः ॥ अनस्नुमंप्रवा मावेपन्येन कार्यः ॥ ॥ आग्नेयो
हिरण्यदक्षिणा गृह्यै वैद्यात्यै दक्षिणः सौम्यो वैश्वदेवा गौ वैश्वदेवः पृ
षदाज्ये पयस्या वसाऽमावेऽप्रविता दुर्युक्त्या वार्हस्पत्यस्याग्नितिपृष्टाद्वस्नाः
ददातीत्यनुवर्तते ॥ वर्णा रिक्ता ॥ अप्रविता अकामिता ॥ अध्वर्युमामितिदक्षिणे
श्रीशः ॥ ॥ अनाधकामस्याप्यधाराऽमुष्याद हि रिष्टि विति द्वादशानराणि प्रवृ
गवीः षष्ठितिनाम् निर्वपति मासान्तराणि मयुथ्रवी ॥ षष्ठितिनामेवेयं ॥ सर्वे प्रयु
युजो हविर्मियजित इति श्रुतेः ॥ द्वादशग्रहणां वा मासान्तर पक्षे कस्मिन्नेवा

॥५२॥

हनि क्रियेत्येवमर्थं तथा वकाष्ठानां षड्रवोऽन्नतद् इतियच्यते । यद्वा द्वादशानां शैमेवप्र
युग्म विष्टम्भुन्तरे षांने जिह्वा दशाग्रहणं ॥ ॥ आहवनीयाद्दा पूर्वस्या छम्या आमेशात्याश्र
सम्राग्ने यसोमपा सा क्षिवा हेष्ठ माविनवा ईष्ठ्यत्पवाष्ठु वैश्वानराय थोक्तमेवमाहन्न
ष्ठ्वरवः सारस्वतपोष्ण मैत्र ब्रै उपत्य वारुणादित्याः ॥ एवमेव प्रत्याहन्नष्ठ शां च्यश्रष्ठे
नवति ॥ ॥ षट्सप्तकतं उनवंती तिशेषः ॥ पूर्वाभिवाहोद्दो द्वाषणां । शंबणोदक्षि
णा । इतस्त्वनुवोदकेनाद्वाहार्थः ॥ ॥ अष्टापदी वत्यस्तुवं धोगार्हि णीच्या । शंखगुणाद
क्षिणे अष्टापदी शङ्क्षमाद्रुवं वो च्यते । लक्षणया तद्यस्तुवं क्षोत्तावेतु गार्त्त णीच्यां त
वतः ॥ खगुणात हुणोदक्षिणावित्यर्थः ॥ अपन्योंदितोन्त्यो इत्येवान्नवति ॥ वेश्व देवी श्र

का॰ श्रौ

तीमारुतीवान्तवृत्ति ॥ तदंते केशवपनमोतिरात्रः पौर्णमासीस्तुल्यः ॥ तदंतय

हणाद्यंतंतरपौर्णमास्यां केशवपनीयो भवति । उत्तरे मासान्तराः । उत्तरेवक्रत

वो मासान्तराः । व्युष्टाह्नात्पौर्णमासीस्तुल्याश्च भवंति ॥ ॥ व्युष्टिद्विरात्रः ॥ अमि

ष्टोमातिरात्रं ज्योऽग्निष्टोमस्यहणमपार्ष्णिकत्वज्ञापनार्थम् ॥ ॥ द्वचधृतिः ॥ अप

रक्रतुर्भवति ॥ ॥ तस्तुलयज्ञे तत एकेऽग्निष्टोममोतिष्टोमौ कुर्वन्त्येके उपरिष्टो त्र्यत्र

व॰वे शाखामावास्यायांपशुवं वोज्येष्ठपौर्णमास्यां । केशवपनीयः आषाढ्यां

व्युष्टिद्विरात्रः श्रावण्यां ब्रत्यधृतिः । ताउपदाश्वयुजयोऽग्निष्टोमसप्ताति ष्टोमौ क

र्त्तिक्यां॰२ सौत्रामणीति ॥ अतिपेवनीयाद्यासंवत्सरात्केशवपनीयोतिरात्रः ॥

53

॥५३॥

॥५३॥

राम

२२

सोमपवर्ग्गः ॥ सोमावर्ग्ग। सोमापवर्गइति। सोमानामपवर्गेन्नवति। वा तदपवर्गे सोमाः॥
उत्तरे शुक्ले सौत्रामणी सोमानंतरे शुक्ले मैत्रावरुणी नवति॥ ॥ दीदीक्षितदादिरूप
सोमसुत्यनहरीणाति क्रीवा ञ्जीसेन ऋजयं॥ ॥ एकोदकं विरुद्धं श्वूणीकाल्वा श्वि
त्यो पद्यत्वेति स १ शं स्वजति। वृंदिमया को विरुद्धेः सवत्तु सुषीकग्रहणात्पूर्वेक श्वोद
कानुग्रहाय। द्वस्थत विरुद्धत्पूर्णेरश्विन्त्योपद्यत्वेति संसर्गः ॥ शं ॥ सि२ ह्रस्वकच्या घ्र
लोमानि चावपति दृशाह्वात नैव॥ ॥ पशुषु वाश्रावपति तुल्य शास्त्रत्वात॥ मुरो
डाशधर्मोऽत्र सामान्यात्॥ अत्र पशुरायां च पुरोडाशधर्माः प्रवर्तते ऽव्यं हितेषां पशु
पस्थापकमिति। नत्त्व च यह ग्रहणात् पुरोरूपुपयामादीनां दर्शनात् सोमिका न वंती निम
म्यते। नेत्याह॥ ॥ यावदुक्तं श सोमिकाणुणा चाङ। यावदुक्तं तेन वंति। मति

स्वो०

54

सौमिकाश्वमेधहृन्निरूढव्यक्तचात्वालवगुणाश्रहृह्या गुणानां तरश्रहृन्निर्युक्ता गुणाश्चा
देव॥ ॥त्रिपशुः पशुबन्धेस्व तुर्थाश्रम॥ चतुर्थैवाहनि॥पञ्चकायांवश्चगायावस्तु
राघोस्या शिवनो जः। श्वेतः श्वेतधारक्तः गौरः॥ ॥मध्याविः सारस्वती राजो
मेंचमवंहंतीति।कस्य तस्मिंदायस्तुअयस्तुत्राल्लेतदुगान्तावेजाः तस्य यो नाम
स्त्रावेश्वजातवंतिश्रयमोतो हितश्च।तदाचलोहितः प्रथमोत्तवति। त्रिरूप्यो
रवदशिति लिंगा त्रित्रिरूपो वात्तवति।एकरूपोवा। एकादशिनि लिंगा वाए
कादशि च्यांस्तुषयां हृष्टे॥एकरूपतानेकरूपत्वं च॥ एकादशिनि लिंगं वात्र
गणात्रमिति स्मृत्रो च्यते॥सोत्रामणीसंज्ञाहृतादेशश्र्यतेवनियंतुस्तुष्यते।तद्यदे
ता।श्र सौत्रामणिकस्य यमतो रूपवनितोलवलइतितोत्तवतइति॥ ॥अपिवस्तुत्वारे

॥५४॥

॥५४॥

तस्मा मर्य्यादयमर्थो वाग्यतेश्चर्याऽऽद्यारंत्तमंतरेणौ एवं हि विकल्पः सिद्धात्येवा। त
स्मादेकरूपता नियमः इति अग्निवरुणा प्रघासव वा अग्ने दि द्विणो॥ तावतिव
श्चमार्जनीति कुशैः परिश्रुपुनाति वाक्तुः पूत इति अनेन मंत्रेण कुवलककं ध्रुव
दक्षिणा निवापयति कुवलादयो वदन्नानि विशेषाः॥ वयो वत्सा विज्ञेवाऽन्त
परेयग्रहणं ज्ञातीकुर्विदंगाति ज्ञीवायति देवतमेत येवपुरोनुवाकस वायं विक
ल्पः॥ एवं वा ज्ञी वेति अक्रतवाच्य। सम्यक्सम्यादुवावानेयजेति। सम्माज्ञाश्च युर्ध्येना
मेपदेनोनविमक्तिलोपेन। प्रथमस्या वुक्षेमनितरो। गृहोपरिशुद्धेमादक्षि
णोमोतत्रवाहवनीयेसंङ्कृतारः कर्त्तव्या वेदकंपरिस्रात्या। तत्को ह्नमा

हृत्य परिष्टुतैः मासि व्यारुकाव छिंहक्तुं । तस्मिञ्जन्वो हिरण्यसाधार
यां स्रुवं तस्रुप तिष्ठतेति मवत्तावहिषिदामग्निध्यानानामिति । तद्वाहरणमा
त्रोपदेशात्त्राय याच्य णांतहेथेलापीति ॥ ॥ हवींषि निर्वपति साविर्त्र
वारुणोऽग्नाणि यथोक्तं पशुपुरोडाशार्थे ॥ देवताच्याव्रात्य स्रुवु रोगशार्थ
इत्युक्तं ॥ ॥ नपुंसकोऽव द्विणारा यवाहीतिवावड्वावेति विकल्पः ॥ ॥
सोम्याति एतस्याप्येवा सोऽत्र मामीनवतीति शेषः ॥ ॥ अनुयाज्यंते पशुपुरो
डाशार्थे स्वरत्यासितेन भागावदाने त्वाः ॥ प्राशिवनस्या नान्तिः पूर्व
नान्ति धानात्ता हविर्विषिर्याभागावदाने स्वरति ॥ अग्निश्च पदे ॥ ॥ वाम

नान्तो वा सौत्रामण्यां द्वैधातवीवपञ्चकाप्यश्रूयेत॥ स चा राजसूययाजिन
उदवसानीयेष्टिस्तद्वती॥ अतः क्रमार्थमिदमाह॥ ॥राजसूययाजिनः
कर्माण्यपवर्गे वा सौत्रामयी। द्वैधातवीति विकल्पमाशंक्याह॥ द्वैतात यीउ
पूर्व्ययोगा ३। द्वैधातव्येवांतेसवति। आनुपूर्व्ययोगा ३ द्वैधातव्येवानेय
व्यत इति। न चोतयोर्विकल्पः। आम्नानसामर्थ्यात्। तेन सौत्रामण्यां उदवसा
नीयत्वमुच्यते। उदवसानीयास्तानि धोपाठात्। उदवसानीये वा स्व सानि
येति। उपचारस्तूपात्तयाव पाठः अत्र यामपि छमसनयापि शु व्या इति।

क·र्क

॥ ॥उपाध्यायकर्ककृतौ कात्यायनविवरणे पंचदशोध्यायः॥ ॥राजसूयः समाप्तः॥ ॥विश्वनाथ॥ ॥विश्वनाथ॥ ॥विश्वनाथ॥ ॥गणेश॥ ॥ढुंढिराजायनमः॥ ॥

॥५६॥

राम

गानस्तुयानुविहिता। इदानीं कृतिमंत्राणां द्वारमस्तु तामो अग्निस्तु विधेयः सोऽनुविधीयते॥ ॥ अग्निः सोमांगत्वेन ह
ता। उच्यते। निंगं गाता। यद्यपि अग्निशब्दो न समवचनः संस्कार्यधिकरणे भूतनष्टानि धाय्यकोपवह्ध्येव्यहश्रुका सि
रग्निं चिनोतीति हि अग्निमनयथाग्निमारोहतीति अग्निशब्दो न्वनीति वस्यारोह शेन्द्रमस्तुल स्थापयेत। तस्यैवानाम्ल्प
चिद्यानाव्युत्पत्तिः तस्मात्सोमस्यांगमित्युच्यते। सोमशब्देन लज्जनाया अस्य स्पाध्यक्ता अभिधानं सोमांगं मि
ति कुलस्य॥ ॥ तद्गुणाच्छ्रुतिषंगात् तद्गुणानां हि च्युत निषंगो यदृश्यते। अतसे ------- चितोति। ग्रायणी
येन प्रवर्ग्यसीरंयुनक्ति चितो गार्हपत्याभवत्य चितान्याहवनीयो यथा नानं क्रीणाति एवमादि फलं
व तावद्गुणान्युत्पत्तिषंगे सति अग्निफलम् प्रत दंगता इष्टतः समहाव्रते नियमः अंगामविस दिष्ट्या सवति। वक्
ष्यमवगम्यते येन समहाव्रते नियमो दृश्यते। तस्मादेतानि सर्वाणि समेषोपेयदाग्निमहाव्रतमहमंडकत्व मि
ति। ननु वाचीन्यो महाव्रतनियमः कस्मान्न स्तवति। उच्यते निष्प्रकरणपाठात्। यस्यैव प्रकरणं तद्धर्मा इ

प्रमोयुक्तान्तस्मासाध्वतीभिहितं सममहावृत्ते नियमइति । नियमविधावादृष्टेछैव भवति । नप्रथम..।
हारे प्रथममाह्रियतइति प्रथमाहारः । प्रथमप्रयोगइत्यर्थः । कुतएतत् । प्रथमप्रयोगेन भवति त्ति।
उत्तरवेद्यग्निनिधानं विहितं । नयद्दार्यमानोना उत्तरवेदिं व्याघ्रालभ्यत्तीति अग्निनिधारणाचनिधानार्थे
आनीयमाने अग्निनिधानं विहितं । यदि च प्रथमाहारेष्वग्निः स्यादुत्तरवेदावग्निनिधानमर्थकं स्यात्
अथ पुनः प्रथमाहारेर्थ [illegible] द्वितीयादिषु नानिधानं विरुद्धमिति संप्रदायः । ननु वानारभ्य
वादप्राकृतविधायोर्विकल्पः । कस्मान्न भवति । नित्यत्वात् प्राकृतं विधानमुत्पत्तिशिष्टत्वाद् ना
रभ्यवादाद्दुर्बलीयोत्तानविकल्पइति । अत्र वदामः । दृष्टिप्रक्रमे प्रत्यर्थिन्यायान्ना ॥ आरभ्यवादस्या लकाः
द्वितीयादि पुनिर्योगे । आरभ्यवादविहितानि [illegible] प्राणीतितदापि हि प्रकृतं निविहितमुत्तरवेदातग्नि
निधानमप्येव । तस्मादप्रथमाहारे न प्रथमः प्रयोगउच्यते इति कथ्यते तेन ।

॥५४॥ ६। 57

॥५४॥ राम

उच्यते। प्रथममहारशब्देन ज्योतिष्टोमो ऽग्निष्टोमसंस्थ उच्यते। तस्मिन् हि प्रथममहाराणामनुष्ठानं। एवं हि श्रूयते।
एवं वा व प्रथमो यज्ञानां यज्ज्योतिष्टोमः। आचार्यैरप्युक्तं। एष प्रथमसोम इति। तेन प्रथमाहारे ज्योति
ष्टोमो ऽग्निर्भवति। न हि प्राकृतं विधानमनारभ्य विधिना एवं हि पित्र्या धिनुं शक्यते। अतो नारात्य विहितस्या
ग्नेस्य यत्रावकाशः। यथा सामदृष्टं प्रकृत्याम्नातेन पांचदशेपन वाधितं। यद्येवं पुनरयं त्रैव श्रवणं। तत्रैव वा
प्रि: आप्नोत्विय यास्य मिचित्या वन्नेप्ता मावि नि। यथा अश्वमेधे ध्येककविंशो ऽग्निर्भवतीति। सर्वमेधे वा प्रि
स्तन्नमइति निषद्दोषः। अत्र ह्रिय अत्राप्यदपि विधानं। अथातो ऽग्निरिति प्रत्यन्तमग्निष्टोमेनाऽयजति।
नमु- नतमन्तिरात्रेणातमेकत्रात्रेणातमेकरात्रेणातद्विरात्रेणेत्येवमादिसमानविधानार्थानिवचसा
नानिकेः। सर्वत्रप्राप्तिः। तथा च तस्मादसमविधमेव प्रथमं विदधीतार्थको नरमेक शातविधादिति। अत्र लः
सर्वत्रप्राप्तिः। सामदृश्येपतु विशेषश्रवणमिति।।।। चिकीर्षमाणा [illegible] न्नुच्योपोर्णमासे [illegible] स्ये मे

॥५८॥

ष्टां पंचपशूनालभेत दक्षिणा इत्विकीर्षमाणाऽयवाच्यत्वपक्रमादेवमा[illegible]ः। वाच्यं वाक्यमाहुणा
ग्नेः पधानेपि मा भूदालंभ इति पंच गृहणं वा ति त्रि त्रि द्वि इव त्रितोरा[illegible]स्फरितिः॥ ॥ब्राह्मणो
वा दद्यात् दक्षिणा विकल्पेन हि श्रवणात्॥ ॥आमावास्यायामेके पंच पशूनालभंते अमावास्या
यामालभेते तेत्वाहुः [illegible] विधानात् गृह्यते॥ ॥[illegible] पुरुष
श्रा[illegible]न यत्तु वैके कर्मणां पुरुषवारुणाम[illegible]मादि[illegible]मजमि
ति। सोर्थवादो हैतन्ना[illegible]स्यः [illegible]नाया[illegible]॥ ॥[illegible]
[illegible]नास्य वेति। [illegible] वर्षिष्ठा [illegible]सीयसीति [illegible]। [illegible]यावायामार्[illegible]
स्यापि त्वयाप्रकृतौ [illegible]ामः [illegible]यते हि [illegible]यायाम[illegible]ति॥ ॥७॥ ॥सर्वेषां वा तुल्या॥ ॥[illegible]
नं वेति॥ ॥सामिधामानेसमिद्धवत्येतत्समाख्यायं इति नवधातिः। तेषां चतुर्विंशः सतः सामिधेन्यः

राम

॥५८॥

58

प्रकृत्याह। समामृत्वामहत्वोवर्द्धयेत्विति॥ ॥ आप्रियो द्वादशोर्द्धूअस्येति। आप्रियः प्रयाजयाज्या। द्वादशसंवे
वतिता यस्या ऋत्विज्या समसमिधोवन्तीति श्रुते॥ ७॥ आप्रियो द्वादशो दशान्ते नाराशंसपङ्क्तिकोतिश्रे
ष्ठतो दशान्ते निहितं इह वचनादेकादशान्तमुच्यते॥ ॥ पशुविशेषैः पुरुषसंस्तपनेवचनाद्भवति। ॥ ८॥ अत्र
[illegible] वनिप्रवसणायोगात् उलरेषां पशूनां स्रुकायग्राशनमुक्तं। अग्ने वचनतीति चनेनाजस्य स्रुवं भी
त्युच्यते। प्रहिप्रवरणेन युक्ते॥ ९॥ सर्वेषां वा विशेषान्नूं सर्वेषां वा शोभनं कर्त्तव्यं। सर्वेषामिह विशेषण
देवतासंबंधेऽविष्टः। तेन सर्वस्यैते यागाः। यागार्थस्याप्यवयवो धर्मः स सर्वेषां भवति। अत्र स्रुकायग्रा
नं तु वचनात्। वैश्यपुरुषो राजन्यो वा वचनाद्भवति। कंठेषु त्वणामंतंल्हायुक्त्रिशा। स्यादन्तो हणा। धिकाराद
याद्वणादाम्न एव शिरसामादान जिह्वा यजमाना युवदानैः सह पट्हूते। चतुर्णामस्रुकायग्रा समं
शिरो यहणसमनंतरमेव। येनानंतप्रकृत्याह स। रश्मितेनस्य पशोर्यग्राशनमिति॥ १०॥ ततोऽष्टिर्द्धि ष्टका

59 ॥५९॥

२१

[illegible] रिति [illegible] कृत्स्नोऽसीदिका अर्थः अथ पश्वतंतएव [illegible] अग्नेनव [illegible] वति अ
[illegible] नयज्ञाः स॥४॥ अपर्यनाभिवनाला॥४॥ [illegible] ऋत्विजस्तथाग्रमद्रा सर्वोऽसु [illegible] स्वकर्मणि
[illegible] सव्याख्यप्राशने॥५॥ सर्वेह्येके। एकेआचार्यः स [illegible] भूमि [illegible] ताद्येकस्या। उ
[illegible] भियजेततिहि श्रूयतानन्दवसतिसंप्राप्ताथोतिवि [illegible] अतिसंभरणा थोहिप्रश्नु
[illegible] प्रसन्ना कुक्षिद्वि: कुक्षितयासदस्याहि [illegible] कानांदार्द्र [illegible] तिश्रुतः सर्व
प्रचारे संभरणानुपपत्तिरिति एवमाशंकि [illegible] ॥५॥ एकस्याः पितृ [illegible] श्रुते
[illegible] सर्वे पश्वस्तियजतिति प्रकल्प्याः [illegible] एतावत्सर्वे [illegible] देवामेतए
[illegible] दितिसर्वेयागमा [illegible] यानिधेयानि नतथा कुर्यादिति [illegible] ध्यापयति [illegible]
दयोः किं तत्संभरेदिति श्रुतेः। सर्वयागपत्तिसंभरणा [illegible] राम

॥५८

एवमात्रो किारंए कस्याविकि तत: संस्तोदिति श्रुते: एकस्यापि यिपाशो लीम किं नन: प्रमेरदित्येत तुल्यमेव।
तस्माद्विकल्प: सर्ववीर्यागानेनवेति सम्प्रतणाभाव: सोमसर्वयागावृत्ता थेत्यादि॥५॥ वैश्वानर: पशुपुरो
डाशाउपांशु भवति पशुदेवताच उपांशेव। आग्नेय्या याज्यानुवाक्या: कामनत्योन्नवति॥ ॥मेधुशृंकर्जयिदा
पयस्याया: पशस्याअते विहिता आतानडमि॥ मा२भापजी सनेवेछ्यावर्नयेव॥ ॥वडस्विक्षाद्वता
निश्चनाकानि शिरा२ सिनिदवानि चन्दकाराव मसि क्रुशहृनशिरकृपालगनामाज्ञामिधीयते तउ
कुत्यप्रतानि शिरा२ शेसि स्थापयति॥ ॥सकलानिवा विनिविकल्प:॥ ॥अन्यानिवाहिरण्मयानि
वासनमयानिवानालम्भैतांपशूं अन्यानि वा संग्रामहतानि शृलानि हिरण्मयानि वा छुमयानि
वेति विकल्पा: श्यामस्परो वाजापत्य:॥ ॥पशुगतस्य तां च पुडारवारवति विकल्प: अजापत्य
स्यावाहर्गतानि नियम:॥ वद्ध्यावा। भाव्या: प्राजापत्या हिंस्रकाण्या च्यवते तस्येक वि।२ शानि क्षा

क॰भा॰

60

मिषिच्यइति॥हिरण्यगर्भःसमवर्त्तताग्रइत्याघारः॥हिरण्यगर्भवत्याघारमाघारयतीतिवचनाच्छाब्दएवैवं

भवति॥नाएर्थः।प्रकृतिलिंगसंयोगात्॥प्रकृतिलिंगसंयोगोह्यत्रभवति॥आघारमाघारयतीतिपूर्व

त्वेपिसंदेहः।किंसर्वोघारमंत्रविधानमुक्तोनूराघारइति॥किंतावत्प्राप्तं॥पूर्वोदेवतासामान्या

च्छब्दाघारात्तराप्प्ववत्पाकर्त्तव्यः।उत्पन्नदेवतासामान्यात्॥स्रुवाघारेप्रजापतिर्देवताहिरण्य

गर्भेपिप्रजापतिरेव।देवतावैकत्वेदेवायहविषाविधेमपितिप्रजापतिः।मंत्रश्चतु

वाक्यघारस्येदेवताभिधानसमर्थः।तस्मात्त्रैववविनिपुरुतिएवंप्राप्तेब्रूमः।सामान्यो

पदेशात्स्यात्तुसहपतन्नवाचैवा॥तस्मिन्नाघारेमंत्रप्रयोगः।किंतर्हिउत्तराघारउत्तरएवतु

अत्रैवसामान्यालक्षणेकृतेमंत्रेदृष्टप्रयोजनविधानमनुरूपतरीइतरत्रचोत्तराघा

रावधियात॥ह्याघञ्चेति॥गोरावंस्यात्॥तेनोत्तराघारमंत्रो॥विधीयमानःसामान्यात् राम

॥६०॥

॥६०॥

मंत्रात्तस्य निवर्त्तको भवतीति यथाग्निहसामाच्छ्याम्॥ तिलं स्तुतस्य यत्पुनस्तक्कंकशद्वेन प्रजापतिर
भिधीयताइति॥ इंद्रस्यापितिष्ठद्वाभिधानमभिरूढं। तस्मात्मंत्रोपदेशाउत्तरावाद्वारेणवतद्विनियो
गइति॥ ॥वायव्येवानियुत्वतेश्वेतालोमुदीहेदभ्य अथवानियुत्वत्त्रयाणांविशिष्टायवायवेशु
क्तः पशुरालभ्यते। नप्राजापत्यःपशुरस्तिवा। एवमपिहिश्रूयते। एव॥ श्वेतोवर्णातिः। लोमुदीकु
र्वीत्तः स्पर्शहस्ताग्रावर्त्तते। अथश्वेतंवायवेनियुत्वते। शुक्लउपरमारमारत्नमतः प्रतिज्ञातेः। त
त्रवक्ष्यामिस्यात्॥ तस्यसमदशमभिधेयोभवतीतिवचनात्। प्राजापत्यः पशुपुरोडाशोद्वा
दशकपालस्तुभयोः। अधोरपिप्राजापत्यवाचौवास्ख्येयाः प्राजापत्यएवद्वादशकपालः
पुरोडाशोभवति॥ ॥कण्ठ्योयानुवाकाः प्राजापत्यस्यभवंति॥ ॥ शुक्लोवत्सोवा
वायव्यस्यवपायांवावायव्यधारणेशुक्लावत्सोभवत्यग्नेः वपायायांएवशुक्लवत्सोस्यात्

मितिवचनात् ॥ ५ ॥ तुल्यमन्यत्सर्वं उरवासंभरणमप्यपां उरवायाः संभरणसमुल्लासंभरणीं

दृष्टम्यास्वति । अष्टकायामुखा । संभरतीति वचनात् । उघाढोव तत्त्रणं । अ बादा छत्यवदे

भियतएव । ततस्तान्तरायेतस्यापिप्रयोक्तव्याः । आहवनीयस्य पुरस्तान्मात्या वतुरस्रं श्वद्धे

मृ. पिंडमवदधाति । मिमसमिमन्यूनातिरिक्ता ॥ ॥ पिंडमपरेणाव्यध्वेव ल्मीकवपां छित्वा नि

दधाति । पिंड आहवनीययोर्मध्ये अर्द्धपथो ॥ ॥ आहवनियं दक्षिणेन विहत्य अपं चागी बद्धा

स्त्रिष्टं प्राचीं खगार्दभाजा । पूर्वापरा रासभोमध्येसु पूर्वा । आहवनीयस्य दक्षिणात छिद्रति

मुंजमयीति । पंचाग्नो मुखरिकाः । तासि वद्धा स्त्रिष्ठंति । आस्तुखा अश्वगार्दभाजाः परा

पूर्वपरावीत्यारासभोमध्ये स्तु पूर्वा ॥ ॥ उत्तरतस्याहवनीयस्यारत्निमात्रउभयतस्त्री कावे

णावीरांस्तुरिवराभिः कल्माषप्रभावेकत्मा पीप्रादेशमात्र्यमारत्निमात्रीवा । अनत्य वीला

॥६१॥

त्रि४

॥६१॥

61

५

मुना छत्तलोमाम् दित्याहवनीयग्रहणे। हिरण्मयीमेकोनाञ्चार्यो इच्छंति स्तत्र विकल्पः॥ ॥
अष्टगृहीतं जुहोति संसततमुद्ध्रुवं जानइति अष्टगृहीतमाज्यं स्ततं जुहोत्सुवर्ग्याहूर्स्रुत्रानइति
अत्रैव चिंतते किमिदमेकं कर्म उत ताष्टाववानीति॥ एकमिति ब्रूमः। तां वाएतामेका। २। सतीमष्ट
गृहीतामष्टाभिर्यजुर्भिर्होतीति अष्टौवा कर्माणि नेकमिति। ताष्टेवतान्यष्टौ अतः सहस्रा विशेष
सा विज्ञाणीति किंच। वेद्भ्रुकर्म्मनष्टैकवाक्यत्वात्। २। अष्टौ सा विज्ञाणन्यष्टौ वैश्वकर्माणानीति॥
निःसंदिग्धं वैश्वकर्माण्यष्टौ अतः सहत्वाविशेषात् सा विज्ञाणपष्टावितिगम्यते तां वाएता
मेका। २ सतीमित्येतस्मिन्वाक्ये सति। अष्टौ सा विज्ञाण एतस्मिन्नसमिकथमेकां दत्तोवत। अ
ष्टौवैतानि कर्माणीति। उत्पन्नो वहुत्वविशिष्टानां श्रवणं एवं हि श्रूयते तेषां चेनूयमानानां २ स
विनेतानि सा विज्ञाणपयश्पष्टऽस्य विज्ञाषरूपत स्यात्स्मा विज्ञाणीति। यत्तु नरकोत्वश्रवणं त

पुत्रेणापेक्ष्य यजमानं यत्र वक्ष्यामीति तत्र प्रयुङ्क्ते ॥ देवस्य त्वेत्यभ्रिमादाय हस्तमात्रं खनेन्नाभिमन्त्रयते ।
हिरण्यमधिपद्येत ततः स्वाहा अविभेद्यास्य हिरण्मयीमिति मन्त्रलिङ्गात् खननादुत्पन्नमर्थं ज्ञात्वा कृत्वा संस्कारः
क्रियते । तथा चाह यज्ञो एवाच्छिद्रा । मन्त्रिते पाहि हिरण्यमिति । तस्मादेषणावीपद्येति मन्त्रप्रयोगः
॥ ॥ अस्य पृथ्वीमूर्धन्त्वेवं प्रत्युक्तं सजाताय सियोगाद्यति । अभिमन्त्रयतामन्यत्र वक्ष्यति ॥ ॥ अस्य
स्य रूपत्रयक्रमयन्येनान्नानः इतिमन्त्रप्रत्यक्षं तु वर्तते हिरण्ये पृथिव्याः सम्पृक्ता इति एनमभिमन्त्रे ॥ ॥ ॥
अथ प्रोक्षणं च बहुलकपिङ्गाक्षं तत्परिगुरीक्षा मिति मन्त्रप्रोक्षणं च बहुलपिङ्गाक्षं तत्र पुरीष्यं स्वयं मिनमन्
त्रेणासदीमा एनेमयोनौ वंत्य यथ मदमस्तु यन्ती ति वचनात् ॥ ॥ दाविंते आपशस्वायुगापरुणाद्
तोवदहिरणतः पशावन्तरतस्तु पुरुषाः स्रुगपद्यमनं ॥ ॥ अनन्तराच्च पशी हुतेहेवपिङ्गमनुष्यान
र्थकामग्निं पुरीष्यमिति योऽद्या हिरन्न निर्वपति स्त्रमन्त्र प्यानर्थकाः । वल्मीकवपामादाय हि

पृ श्रा ५

ड्याः पिंडमिच्छतोस्त्वाग्निरिति अनेन मंत्रेण ॥ ॥ हष्टं निधायेत्येनावल्मीकवया ३ ॥ आगत्येत्यभि
मंत्र यतेश्वंश्रा क्रम्यत्येनेन पिंडमधिष्ठापयति । एनेनेत्यस्तो विवीयते । द्यौर्बृहतिरष्ठस्यो
परिपाणिं धारयीयन्त्रपसमाशङ्क्रामेमिर्भीं सुवर्णमयति । मूष्यं । उदकमी हित्यभिमंत्रय
ति । अश्वमेवाग्नाहवनीयवन्मुखमुपयति पिंडमग्ना । पश्चच । उप विश्यमध्यमभित्त्वे हेत्यावि । ति
ग्नमीति व्याति पत्नुक्ताभ्यामाड्ती सुवर्णगा । ष्ठूपदे । मृत्संस्कारवाडपविश्येत्युच्यते । व्यतिरिक्ता
श्रुएकस्याः पूर्वोर्द्धेतमुत्तरस्याउत्तरार्द्धे । इतरयोरथेवमेव ॥ ॥ अस्मा पिंडं त्रिः प्रलिप्यति परि
वाजपतिरिति । बहिर्बहिस्तुरयोन्नयामस्मा पिंडं स्वनन्तिदेवस्यत्वेति ॥ अग्निग्रहणं च पक्र
नूरनिष्ठत्य स्थीतथाचाह । अत्र वसो वेणाय्यामिनु सीदतीति ॥ ॥ कालान्जिनमा हिर्यो
तेरलसास्मिन्युरूपर्णमयीं पृष्ठमिति । तस्मिन्निति कृष्णाजिनो ॥ ॥ विमार्षेन क्षितिइति

ग्नेर्पचस्वेति

का·भा

63

पुष्करपर्णाभ्याम् ॥ आलभत उभे कृष्णाजिनपुष्करपर्णे शुक्ल स्पृष्टुं युगपदालंभः ॥ पिंजूली
भ्यासीति आलभते ॥ पाणिभ्यां परिगृह्य हस्तेन दक्षिणेन तरामादक्षिणः सा प्रियतामस्य
ति बर्हिः सन्नं सम्भृत्वा पुष्करपर्णमिदधाति । यत्तमन्त्रः अथ येन मन्त्रः अथ येन परिगृह्णा
तीति वचनाच्च ॥ ॥ अपः स्पृष्ट्वेन यत्पापो देवीरिति । अनेन मन्त्रेणाश्ववधः पिंजूलः ॥ ॥
सन्नइति वा तमपात्रि पतति स्वयमेव नामिकया संवपति पुरस्तात्प्रदक्षिणं तदन्तरा
शूरसंगा पश्चात् वटे पुरीषस्या आसीदार्ययोरंतं उदग्रद्भाइति । आसीद्पययोः कृष्णा
जिनपुष्करपर्णयोरंतान् ... नद्यस्तेपनेन मन्त्रेण ॥ ॥ विहृतामुपजयोर्क्तेनोपपत
ति वासोऽस्य मद्गति । ... हीतान्नताउपजयोर्क्ते ... तानि वा सोऽस्पनेन
मन्त्रेण ॥ उत्तिष्ठति पिंडमादायोत्तिष्ठति ॥ अष्टावाहुः प्रावेशः ... कृष्णाइति ॥

अ

१७

॥६३॥

राम

सारितबाहुः प्राचं पिंडं स्पृशति। ऊर्ध्वमुष्णमित्यनेन मंत्रेण। अवहृत्योपरिष्टान्निधारयन्नङ्गुष्ठप्रच्छीन
मिमंथयते सज्जान स्थिरो रत्न वशिवोल बद्धतिष्ठति मंत्रे॥ ६॥ धारयत्येवमुपरि पिंडमनुपस्पृशात्मैतुवा
४ मृषा ग्निमित्याग्नुरवाययोः। एवं पर्युनामुपरि पिंडमनुपस्पृशं धारयति अनवाञ्जीत्य अन्नस्पृष्टवा ग्नि
मितिसिवरस्पा॥ ७॥ अमयोग्नायाहीत्यादायखराञ्छागमपत्नं ६ं सत्यमित्या निधानात्र। धारयन्न
नुपस्पृशन्नेव॥ ८॥ आयंत्यावर्त्य पशूनजः पुरस्तोङ्गासभोमध्येषु स्थानस्थितानामवाहर्तिः॥
९॥ अनष्टाः पुरस्ता मिन्नितस्केवदमिपुराष्यामिति। अनन्यार्थवाप्यर्ववच्छन्नेना तिष्ठतां तत्स्थित्य
ते। उत्तरत आहवनीयस्योद्धृतावोक्षिते सिकतोपकीर्णे परिश्रिते शाखुरे पिंडं निदधात्योषधिभ्य
इति। अनेन मंत्रेण॥ १०॥ विपाजससि तिष्ठमुखो नमन्त्रोमान्यादायप्रागुदीचः पश्चात्तु जनाति। ह
विपाजसेत्यनेन प्रतिमुच्य पिंडमजलोमानि पुष्करीवामप्रगुदीचीं दिशं पश्चाद्वज्रमृजति॥ ११॥ आ

का॰ मा॰

॥६४॥

दोस्मिंश्चिति त्रसंकाचायपक्कमुदकमासिंचति पिंडपर्णांकषायंण ना शकषायं तन्यक्ष मुदकं च
दहीत तः। तत एवोदको पूर्वतस्फेनं कृत्वोदकमासिंचति। चशब्दः स्पष्टोर्थेन॥८॥ अमलो
मभिः संसृजतिमिव संसृजेति। अजलोमभिः सं॰ सृजति पिलुमिच्छ सं॰ ७ सृजत्येनेनमंत्रेण
॥७॥ सर्करायोरसासमूर्णास्तुकरुः सं॰ ७ सद्यापति। शर्करश प्रसिद्धा। अयोरसा लोहसिंघाणः न
कोडइनियः प्रसिद्धः। अश्मचूर्णाः पाषाणचूर्णाः चशब्दा देतैः पिंडं संसृजति॥८॥ सं॰ ८॰ सृष्टा
मितिसंयोनि॥ पिंडमिश्रयत्पाहुलत्यातीत्पर्थः॥९॥ आषाढां करोति महिषी प्रथमविन्ना
तदाख्या। अरवाढाख्यामिष्टिकां महिषी करोतिमहिषीशब्दस्पार्थ त्राप्रसिद्धवादाह प्रथ
मविन्नातरा प्रथमविन्नातदाख्यातो सैव प्रथमाविन्ना सैमहिषीति। यजमानपादमात्री अ॰ त
िनां। महिषीपादमात्रा मात्रं दितियजमानग्रहणं। यजमान उखां करोति मृदमादाय

॥६०

राम

मखस्य शिरइति॥ सुदारातेमंत्रः एवंस्थितु यतोऽश्मसु पिंडम प्रादेशमयावंतं निधायलंमन्यो
मखस्य शिरोसीति॥ ७॥ प्रादेशमात्रं तिर्यगूर्ध्वं च पंचशब्दात्प्रादेशमात्रमेव॥ ७॥ प्रादेशो मि
घुमात्रीवा तिर्यक्कं च पंचोर्ध्वं तु प्रदेशमात्रा पंचवशा विति॥ ७॥ वसवस्त्वेति सध्ययति।
श्रातेपिंडमनावृत्तीयसर्वतः प्रथमं पातु मादक्षतिरुद्रास्त्वेति॥ अनेन मंत्रेण धावु
शब्दान्तमन्त्रत्वेपएव॥ ७॥ संलिप्य श्मलं कृत्वोत्तरमादित्यास्त्वेति। ता० ८ संलिप्यस
७ श्मस्त्वा योन्मसुद्धिमादक्षदधातीतिवचनात्॥ ७॥ विश्वेत्वेति समि करोति॥ स्यात
द्विवर्षीयसी प्रदेशास्यादेतेन यज्ञपाहासीयसीत्कुर्यां घटिहसीयस्त्वेति नवशी॥ यसी
मितिवचनात्॥ ७॥ बिलतीयगवरवर्तिं सर्वतः करोत्यदित्यैरास्नेति॥ अनेनमंत्रेण॥ ७॥
उर्ध्वा सुश्मीअदितिशब्दत ओपरावर्त्तिंप्रामाः वन्नीः करोति उत्रवाग्रहस्याहुतिवचन

कभा०

65

॥६५॥

॥ न्नाध्रुतेवोरवातवति॥ [illegible] ॥३॥ आम्रनानिवौष्टनयाति॥ वंतीनामेवैकस्या:। ४॥ द्विसाना
मष्टनामिकेता॥ हेके हिंसनां कुर्वतीथौत्यपोअष्टवनानितिष्ठते:। हिंसनपेद्वेएकाभि
। त्रेवन्न्यग्रेक्षिपतेऽग्रष्टनपद्वेहोद्वाविति॥ ७॥ विलं ग्हत्यदिष्टइति सुखेन हातीत्यय
:। ८॥ कृवायेतिनिदयात्क्रिरवां॥ तिष्ठएकोउरवा:कुर्वीलि। ताहिक्तोतिष्ठु:कुर्वंती विक्र
ते:॥ तदावस्थविउग्रहणाद्वैकेकानिदर्शनाक्रियते॥ ९॥ इष्टकाश्रुतिश्रोविश्व ष्टुतिघ:
पृथक्कलङ्गणाश्रु। लिखिता:। सुग्राहश्रार्थेवग्राहाद्यजमानएवतिउइष्टका विश्वन्या
तिसन्नका:। न्यालिखिता: पृथक्लक्षणा: करोति। लक्षणाकरणं प्रथमद्वितीयाद्वतीया:
प्रज्ञास्पार्थमेवमेवोपाधानेयथास्पादिति॥ ७॥ मृदमुपग्राया ज्ञिंवमति उरवां। क्रिय
माणा सुपमोतद्वत्सुपयष्ट्वच्यतेयातांमृदमग्निश्चियमानां। निर्वदमतिकार्यार्थघम

॥६५॥

राम

ममिरश्वसैन्कडिनुयां धूपयन्ति दक्षिणाग्न्यादीन्मोरकैकेनन सवस्त्वेति अतिमंत्रं स्त्र श्रुण्
चतुरामुखनन्तपदिति ॥ छेति ॥ अभिश्वधूर्वैर्जैवप्रहत्वात्रु अन्नसावेणव्याभिस्त्वसीदतिवच
नात्र ॥ ८ ॥ अपणामसीर्यय पाकृतमवदक्षन्ति ॥ स्वच्छेपैनैवृत्क्रमेणणतात्रपादाद्याः उखायांतु
विशेषः ॥ देवानांते सुखांनुपुज्ञो ॥ अवदक्षन्ति ॥ ७ ॥ अपणेनावच्छोघदक्षिणाग्न्यानिना
दीपयन्तिधिषणाहेतिअनेनमंत्रेण ॥ ६ ॥ निर्मथ्येन वा धूपनं अर्पणे ॥ कर्त्तव्ये ॥ १ ॥
वरुत्रीष्ट्वेतीन्द्रमाणोजपतिउखामीत्समाणः ॥ अचरातिमित्रस्येति ॥ आचरणं वच्छप
णा प्रक्षेपः ॥ ८ ॥ यावद्ध्वाचरेत्तावद्दपिमंत्रः ॥ ९ ॥ दिवैवप्रदहनोद्धरणे कर्त्तव्य ॥ तां
द्विवैतो पचच्ये द्विवोहृपेद्विति वचनात् ॥ ७ ॥ उद्धपति अर्पणं ॥ पदार्थतया ॥ ८ ॥ देवे सु
सुखां ॥ उद्धपति ॥ उत्तानां करोति त्रिमं॰ यमानेन्ति ॥ उखां उपच्छमच्छायेति ॥ उत्तूयच्छ

कन्ता·

६८

॥९६॥

त्पुष्पच्छत्रितिउष्णोपेत्यनेनमंत्रेण ॥ ८ ॥ परिग्रह्याङ्केकरोतिमित्रैतांनन्दतिअनेनमंत्रेण
॥ ८ ॥ अजायपयसासावसिंचनिवसन्तुतिप्रतिमंत्रेण तत्र वांनिवपसेवनवाउष्णानकरण
घैकैकाअजनापयसावसेकोनाकर्त्तव्य ॥ ८ ॥ इष्टकाक्रियातद्वालिखितानी । अन
केष्टोमिष्टकाद्वालिखिताः ॥ क्रियते । अपरिमितालिखितावोवरूपेः ॥ द्वितीय
वतुर्थ्योन्कुर्वण्एतन्न । नेहिप्रकृत्याग्नायतेरसाहैनैचिती अपरीमितन्वेरसेः इति ॥ अ
नन्तु विकल्पोयं ॥ ८ ॥ पूर्ववदग्निः पाके इष्टाकानिणाके पूर्ववर्ककल्परयोः ॥ द्विती
यवतुर्थ्योक्तिकतएतएतन्न । नेहिप्रकृत्याग्नायवे । रासाहैनैचिती अपरिमितन्वेरसा
नोपाकेपूर्ववदग्निर्भवति । निर्मथ्योदह्नीणाग्निवी ॥ ८ ॥ दीक्षावास्यायामावास्येन
ह्या फाल्गुन्यमावास्यायांदीक्षांभवति । साचमावास्येनेष्टापूर्णमासोपमाच्

॥ ९६ ॥

राम

मा२

घ५

श्राध्यं वैश्वानरे दीक्षणीयायां कर्त्तव्ये ॥ ४ ॥ कृतेन वरुणादिभ्यः ॥ यतः स्वपशोरायतनं कार्यम् । कार्मा

पत्या ॥ ६ ॥ आकृता स्थेडुम् अणा निहृत्य सप्रोक्षिकानां कृतिमिति प्रतिमंत्रं । आहृतान्प्रोक्षा । शि

कानि दुष्कासमानिकां ग्यां कृत्तिमिति प्रतिमंत्रं । जुहोति । अत्र च विश्वो देवस्य त्वेत्यादिष्ठ । वि

भज्यात्तस्य कामपूर्णमित्येतदाम्बिके उधा वेङ्कधा विभज्य पतो ङ्गिर्वस्याल्पः स्रुवेणाल्पलद ष्या

कृत्तवति ॥ ४ ॥ दंडे कृष्णां तं कन्नाद्य धृर्त्तुयजमानयोरन्यतरस्त्वामाददनीये भिश्रयतिमुंज

कुलायज्ञालकुलायावस्त्रीर्णामन्तरेश णामास्तितिव्रा स्मा इति इत्युद्धृत्य । दंडो कृष्णानां तमा

धेरिकं कर्म कृत्वा धृर्त्तुयजमानयो धिश्रयतिमाउ भिद्याद्रत्पनेन मंत्रेण । सा च मुंज कुलाय

यांशाल कुलायावस्त्रीर्णाम् अयत्यंतरवशाणाः प्रागुदीचीं दिशमभिमुखः । अधिकारस्तु पञ्जी

वन्नाह ॥ ६ ॥ कृष्णं प्रतिमोचनविस्तुकमवालप्रेषु च । प्रागुदीचीं दिशमभिमुखो नववाति ॥ ६ ॥

कभा

67

॥६२॥

अमावास्ये देवमोदशास्यां प्रादेशमात्रीः समिधाऽऽदधाति । उखायामामावास्यदेवयोदशस
मिधआदधाति । प्रादेशमात्री अहरणं श्रिष्टानुस्मरणाप्रज्ञाध्यार्थम् ॥ ३ ॥ अनारोहत्वं मारानो
प्यको अनारोहत्यमानुखायामंगारामोप्यके समिद्धाधानं कुर्वन्ति । नाइदानीमारा ॥ ४ ॥
च्छतोनां काष्ठकीलकनइति अनेन मंत्रेण ॥ ५ ॥ कष्ठकधर्मनिइमुच्यते । तदीया काष्ठकी ॥ ६ ॥
वेकं कती परस्या । इति । अनेन मंत्रेणादधाति ॥ ७ ॥ उडंवरीपरमस्याइति । आदधाति ॥ ८ ॥
अपरशुवृक्णां यदग्नइति । आदधाति । यापरशुना न छिन्ना सा परशुवृक्णा ॥ ९ ॥ अधः शायां
यस्लीति । अनेन मंत्रेण अधःसया वशूलमाम्रस्ता ॥ १० ॥ पालाशीः प्रत्यूचमहरहरिति
आदधाति । अथैतानुत्तराः पालाशपो भवती निवचनात् । एवं चावरसुहक्का । अधःशाया वाडं
वर्यविवभवतः नावन्तरा विधानात् ॥ ११ ॥ उपोतमां हविषस्येकत्र उत्तमायाः समीपेरपो ताम

॥६२

त्रमाह्वादशीतांह्व त्रियस्यजमांनस्येछ्यादृक्ष्मति ॥ ७ ॥ यत्नमीपुरोहितस्य ॥ इछयाद्धमति
॥ ७ ॥ अश्वस्योभे ॥ अच्यस्यान्न त्रिग्रस्यापुरोहितस्य वाएकादशसर्वेगी । त्रयोदशवास्त्विषस्य
पुरोहितयोक्ताद्वादशत्रयोदशवा ॥ ७ ॥ स्वाहाकारसर्वास्वाचायाम् । उखायामाध्नीयमानासुच
मिश्चतोच्यवापिस्वाहा । कारोभवतिसर्वास्वित्यभिधानात् ॥ ७ ॥ कुडुमणामिदंडांतमंचैवे ।
एवंसतिग्रागोडुमणाहोमाधुस्याधिश्रयणादिताम्हकउखायामेवताच्योडुमणानीति
वचनात् ॥ ७ ॥ ४ ॥ यजमानःकंठस्यं प्रतिमुंचतेपरिमिंडलमेकविं८ प्रतिपिंडकृष्णाजिन
निष्यूतंतामधुश्रुन्नाक्र मेधुशाणा । सुवंविहत्योतमुपरिसौभिवहिष्मिडं इत्यानेन वह सुवि
तकहोहिपक्षकल्पसर्वमेवैतद्धूयते । यजमानीयहणाश्व स्वयमेवयजमानेनः प्रतिमुंचतोप्राद
शाहेवास्वयंयजमानाः प्रतिमुंचेतु । अतऊर्द्धंदद्वाचत्वारिंशः एवंहिसर्वैकृतंभवतीति ॥ ७ ॥ ९ ॥

६०

कम·

ईं मिकयामंदीपुर्सुजरजवञ्छमृतोष्ठद्विर्मा: त्तरखायाभ्यांष्ठ घृते। तौअंड्डोशिकयंअमि दुमास
दीवस्तन्नुरत्नारज्जवोष्ठद्विर्मालवेति॥ ८॥ परिमिंडलाभ्यामिंडूभ्यांस्तरखायपरिष्टक्रान्तक्रो घ
सेतिकृतेनमंत्रेण॥ ६॥ हरतिवघावान्नामेति लामवोवो॥ ६॥ आहवनीयस्य पुरस्ता
दुद्दुंभासंदीवदा मेध्यांवतूरंत्रेणा। शिकयवत्यांन्निदधाति देवाअग्निमिति विगृह्णात्रासंदी
वदिति प्रादेशपादीगम्यते॥ साचवडुरस्त्रांगैसहपादे: शिकयवत्यामासद्यां चनिदधाति
देवाअग्निमित्यनेनमंत्रेण॥ ७॥ शिकयपाशंप्रतिमुंचतेघदुग्राम्मेविश्वाहृपाली ति॥ ग्री
वायां॥ ८॥ सशिकयं प्रावंप्रगृह्णातिसुपर्णोसीतिपिंवृत्राम शिकयपाशंप्रतिमुह
शिकेयन प्रांचमग्निं प्रगृह्णातिसुपर्णोसीत्यनेनमंत्रेण। पिंडवदिज्यहृदुंवाहुः॥ ॥ वारण
व॥ पिंडवदेवउपरिष्णों भि। एतयाविकृत्याभिमंत्र्यैकैन्यस्विति चिंवंतिस्रोराचिर्यवक्र

॥१२८॥

राम

॥१०९

चिकं कचिस्रउगाचिङमयतः श्रुजाःसमुद्यपुरीषजतिप्रत्ये मिविशेषां तदाःस्कारांश्चिवंचेके एकेवुयाणी
चितिधिलिंगस्वादस्पा विक्रातेरस्यंतरेबवाप्तिमीभूदिलुच्यते एवं हिष्यंयतेतातःहेक्त एतया विक्रत्यां
मजामाच्या चिति विवंतीति ॥ ॥ समुद्यपुरीषप्रति दिशं पुरीषा हरतां प्रति दिशं पुरीष माद्यता द्युत्य
तेनै वचयनं ॥ ॥ विस्तुकमाक्रमते विक्षोतिति प्रति मंत्रमप्तु क्रमणं चतस्मिन्न स्मिनु ॥ क्रमते ॥ ॥
म्रक्रमश्चतुर्थीं उदूहणं चभवत्येव ॥ ॥ दिशो धिहिते दिशानु विक्रमस्वेति प्रति दिशं मंत्रः ॥ ॥
पिंडं चत्यागुदं वंप्रगृह्य नंकंद दग्रि इति ॥ पिंडवदिन्मूर्द्धवाहुः ॥ ॥ अवहरत्ययेभ्यावर्हिर्निनिति ॥ प्रत्ये
वरोहत्यमिमयेभ्यावर्हिर्निनिति ॥ यावृक्षचाग हंसाएहनिता वक्षत्याः अपवरोहमीति क्रतेठ अत्यवरोह
णं ॥ ॥ उपरितामिवारयन्नहाराह्यमित्यभिमंत्र्यते ॥ ॥ पाशात्कमुच्योऽहमिति पिंडंपत्याः दक्षिणा
प्रगृह्य त्यगेहहन्निनिति ॥ मंत्रोक्तं ॥ ॥ अवहरतिरच सोमुखिम हिति प्रतितमंत्रोक्तं ॥ ॥ अस्मंपर्या

कामा

69

॥६९॥

करोतिस्वहृदित्ति ॥ छ ॥ उपतिष्ठतेसीदन्नमिति ॥ छ ॥ वात्सप्रेणाच्च दिवसपरीत्येकादशभिः उपतिष्ठतिति
ष्ठते ॥ छ ॥ अत्र वाकेनकोऽपतिष्ठते अग्रदीक्षितो यामिति ॥ अस्मिन्नवसरे दीक्षितायामित्याह दंडेन
युधादिश्रयाणां घक्तौ ॥ अतः प्राकृतान्नमत्यर्थो मिदमुच्यते ॥ छ ॥ आद्वत्रिरत्नः समंवत्सरं अतगर्हु
यदुच्यते वत्सवंतघ्नयोर्वदानेने ॥ छ ॥ पात्रखायामस्मोद्धपनमस्मिन्पात्रे तदुपाद्यां ग्रिस
ग्रीत्र भस्मोदुप्यापाव विष्टुब्धपतऽति कृतेः ॥ छ ॥ वा वे विष्णुरूपसमिदाघान ८ रात्री ८ रात्री
मस्मृयाव मिति तद्धयजमानस्य स्यात् उत ल्पवादेशासामर्थ्याच्च । वा वे विष्णुरूपेणर्निलिंगाद्या
अतयदीक्षिताः स्वपिधावादतितं अस्मिन् मिहोवाहुतिरिति ॥ अथवानेः तदेवंसमाख्यातु
स्य हादध्वर्यो ः पदार्थं प्राप्नोति नवासमाख्यावाधितव्या किंवा यजमानाः पदार्थाः प
श्चिमाश्रितः । स्वधात्र सामीफलयोगात्मुकप्यो निमित्तसंस्कारयो मर्गाणसामर्थ्याद्धि

राम

॥६

द्विनिवचनादध्यदिनानन्तराप्रवचनवाचं विसृजत्यसामिदाधानमितिनेतदेवमध्यार्थं हीतन्नावौ
च्यौर्थः। अविज्ञातकालस्य समिदाधानस्य कालेऽलं प्रियितुं वाचं विसृजेत्युच्यते। यत्र पुनर्दर्शविदि
शष्वानध्यायार्थतास्यवति। तत्र समानकर्तृकता भवति। ससारख्याम पिवा छिद्रस्रतः कालार्थे त्रिल्य
वादेशो यथाप्यत्र निरूप्यागत दोहनमध्ये स्मिन्नित्ति यत्पुन लिंगाद् [illegible] कांप्रश्यायेदीक्षितः समिधा
वादाक्षतीति॥ तदर्थं यद्गतैकत्वेन विरुद्ध्यते। यजमान एव हि समिदाधानं कारयज्ञादक्षातीत्युच्य
ते॥ ३१॥ एव युक्तिं नसमोक्षपनादिकर्त्तव्यं। अर्थं तु विशेषः॥ ८॥ अहरहरित्याधाने। विह्नकामव
अवेत्याह वेत्यासमुदितसमिधमाधाय॥ ॥ विह्नकमवात्माप्रेअल्पहव्यात्यामेन कर्तव्यो। तपोदि
मागमाह॥ ८॥ एकतप्रतिमोवना दिग्रा ध्वात्मप्राघिह्नकमाण। सामिकेज्ञातोमे [illegible] दाहु
स्राताः। संवत्सरमितं चिद्वीनेति पवित्रे वतस्रोदी [illegible] ब्रातः पवित्र [illegible] बुद्धीदमे [illegible] ओम

सति विद्यते। किमग्नी निमित्ता दीक्षा भवंतु उत सौमिकत्व इति। उभयमेवेत्युच्यते। र्थपवित्राद्ध
हिः। अग्निकार्यश्रुतितार्थाः। अनग्निके विपवित्रे सोमिके इति। तेन साग्निमति पवित्रे कथं भवं द्वि
ति। नियमकारणाभावादनियम आसम्भाह। ॥ सोम विरोधेन वात आधाय्याइ। सोमा वि
रोधेन वादीक्षा भवंति। कुत एतत्। तत्र आधाय्या उत्सोमस्याश्रयाभूत्वात्तदीयायेव दीक्षा तवंती
ति। ननु वैतराश्रितिसोमस्यैव दीक्षाः। अग्निनि पित्त भावमात्रमिनिसा त्वंमेव एककाः सो
मनिमित्तात्र पञ्चाग्निनिमित्ताः। न च राज्ञा अभिह्रपालनापोश्रितत्यायेनाराज्ञा श्रीत
वत्नीर्थं सम्यक्सोमिकत्वे एव दीक्षा भवन्भवंति। यदि पुनराजस्येयं प्रतिषिद्धः शरत्वान्तरे
वदेकरूपेणोदाहारणं। सामान्यायार्थाग्नि। अथ यथा सद्योमृत विषयता सुनाविषयत्वाद्वत्र
ल्पा। शुं अनोपाल्लनुन्यमावास्यायां दीक्षा। किं सद्यः स्मृते पितैव भवतु। उभयतः आत्मामि राम

ति। नियमकारणान्तराभावादनियमेऽप्यभ्यासो मो विरोधेन वतत्याद्यान्यादिति। अथ वा पणमास्यमं
तमं चिह्नं ब्रूते नित्युट्टेकस्माहु नित्यं काकिं च संतग्रारत्यशरदि ष्ठुत्यादुतशरव्यारत्यवसंतेऽति। तत्रै
वतडच्यते। सोमा विरोधेन वातत्याद्याव्याद्यादिति एवं शान्तिशरद्वितयारंतनकर्तव्योयथा वसंतयजन
येषुत्या भवतीति॥ ८॥ अथ नासमि तं ब्रूते अन्नेप्रन्नेन्नपतइत्या व्यानं। सवाद्यं समित्संस्कारोष्ठीनि संप्र
दायः ततश्च समिधो वयवाः सर्ववृत्तेषु व्यञ्जनो नेप्र्यपेन द्य। जहू तवृत संस्कारश्चेव प्रमाणामग्नि
। स विमिद्ध्यावीयमानत्वात्संस्कार एवेति गम्यते। एवं वक्त्रुवेकस्मिन्नेव वृत्तेव्यंजनं श्रतड्डेयपिन
सर्वेष्विति॥ ९॥ संवत्सरभृतिनो संवत्सरं मृते पि अग्नेश्चायनं भवति। कामस्त्रैव नऽ स विद्वीये
नेन पुरा संवत्सरं सत्रः स्यादिति॥ १०॥ संवत्सर ८ सोष्यतः॥ संवत्सममभिषवं करिष्यतः अग्रं सं
वत्सर ते पिचयनं भवति। कामेत्रैन ७ स चिन्वित य ८। संवत्सरमभिषविष्यंस्यादिति वचनात्॥

क·भी

७१

॥छ॥ संवत्सराहिताग्नेः। असंवत्सराहिताग्नेः पितृयजनमिष्यते। एतद्धि सोमाधानिकस्य तद्वृत्ति।
नान्यस्य एवं हि श्रूयते। यः संवत्सरमग्निहोत्रं जुहुयादिति। तद्धि सोमाधानिकस्यैव घटते ना
न्यस्य। कथमेकस्मिन्वत्सरे कृतआधाने हुतीवेये संवत्सरो भवति। न चानिष्ट्वा प्रथमसोमा
स्याग्निसंभवः। तस्मात्संवत्सराहिताग्नेः सोमाधानिकस्य पितृयजनोर्ध्वं संवत्सरात्। सद्यो न तस्याः
एवं हि श्रूयते। यः संवत्सरमग्निहोत्रं जुहुयादिति॥ ७॥ जातस्य वा संवत्सरे जातस्य वा स्यात्। असंवत्स
रकृते पितृयजनं भवति। एवं हि वचनं काममेवैनं सवित्सीत यः संवत्सरः जातं स्यादिति॥ ७॥ यत्मा
समेत्य जघन्यमिदं प्रज्ञांतरं मासा उत्वा तरणं कृत्वाग्निं स्थापयत इति पितृमासस्य मंत्रमं विजिततेता
हुरिति॥ ७॥ अवचनं वा परस्मै वचनं चेति विकल्पः। एवं हि श्रूयते। त्रयो ह वै समुद्रा अग्निर्यजुषां
महाव्रतं साम महदुक्थमृचामिति प्रकृत्याह। एतान्ह स समुद्रान्घोपयतो यस्यैतानि परस्मै को

॥७१॥ ॥७°

राम

तीतिनिंदार्थवादः प्रतिषेधार्थः तथाहा तस्मादप्येवं विद्वानामं परस्मा अग्निं चिनुयादिति प्रतिप्रस
वः प्रतिषेधप्रतिप्रसवास्यां विकल्पः अन्ये त्वाहुरर्थसिद्धत्वाहुरर्थसिद्धो वा विकल्पो न वाच्यः।
तेन वचनप्रतिसिद्धप्रतिप्रसवोऽन्यार्थको थं इति केचिद् दक्षिणा सावादप्रतिषेधः च यो ह वै स
मुद्रादस्यते अग्नावस्यैतदेकं वाक्यं यावद् दक्षिणो सुवे पनसंवदस्तित्वमिति ॥ ८ ॥ आगनः छेवो ख्या
स्यो न्तरतः समिधानः समिधाग्निमिति । उरव्यास्योन्तरतः प्राङ्मुख मनः छेवो ख्य एव समिद्धा धा
तुः समिधाग्निमिति ॥ ९ ॥ सासंदीक सुघर्मोऽडेति दक्षिणा तोलासिकरोति । सासंदीकसुखमुडु

लै ४

खेत्सु दक्षिणया न सो दक्षिणतो नासिकरोति ॥ १० ॥ [illegible] गार्हपत्यं पश्चाग्नेः अनसिकरोति दक्षिणा
ग्निं च विततीयेकरोति ॥ ११ ॥ अत्युत्तमाहोयुक्ताः प्रत्यङ्मुख यथार्थं गच्छेत् ॥ १२ ॥ आरोहेत्पा
र्श्वतो वा गच्छेत् । यजमानः संस्कारः । अ[illegible]कं ददग्निरिति जपति । स्वर्जनं वशाद्धका

कभा॰

॥१२॥

रहेणां ॥ ६ ॥ वासिवहरत्युद्धृतन्वे ह्नितुत्तरतः समिदाधानं प्रप्रेति । यत्र वा समन्तैर्वा वहरणां न प्राप्य
सेतः । एवं ह्याह । सयदि पुरा वसत्येविमुंचेतावेनं स्यपवाग्निः स्यादिति । वसत्योहरानोमीत्तव
तार्थसमिदाधानं प्रप्रेति । उद्धृतावोह्नितग्रहणां च परिसमूहनाद्यपसंहारार्थं पि । स्माद्धृतद्धृ
घृते उद्धृते । वास्रवोह्निनेग्निमादधातीति । एवं वसतिदपचारिस्मान्नं प्रायश्चित्तं ॥ ६ ॥ वनीवा
ह नमेताह्नी ह्नोस्तु यच्छेदेत् । वनीवाहनमन्त्रास्य कर्मणः सावसंव्यवहारार्थी । तद्धृवनीवाहना
दितिद्वदीह्नासु कर्तव्या । यदेच्छोपजायते । मह[illegible]रकरणाद्यपच्छेदनं च वनीवाहना निदीह्ना
मुच्यते । क्रमस्तु नैव एषां पाठ सावाइ ॥ ७ ॥ अस्मच्छमस्मा वै नेक्रयणीयादौ ॥ अथवाभ
स्मानमस्तु कर्तव्या ॥ आवोह्नोनवाच्च क्रयणीयस्याह ॥ ८ ॥ अथ यत्र वेच्छस्तु करोति ॥ ९ ॥ राम
उद्धृवनीयां वाहनात्क्रमयोगात् । अथ यत्रेच्छया कुर्वं वनीवाहनं तु द्वं करोति । मैत्राणां पाठ

॥१२॥

प

ग्नमग्रे गाश्च ॥ ४ ॥ पलाशस्तेनापो देवा । रित्येकया । पला अप्सुटेन भस्म रहीं ब्राह्मा वपति । आपो
देवी रित्येकयर्चा ॥ ६ ॥ ततोहुत्वा पुनश्चापतिष्ठाभ्यामृग्भ्यां ॥ ७ ॥ आघारौ त्वाग्नेर्वा पूर्वमावपनं हु
त्वाग्नेश्वां तेन एकयर्चा वा आहो विकल्पार्थः तुल्यश्रुतित्वात् ॥ ८ ॥ अनामिकया आस्तादा
दत्ते प्रमघेति । आस्तादस्मन्नः किं यदप्यनामिकया दत्ते । प्रसधेत्यो भिर्मन्त्रैः ॥ चतुर्भिरादत्त इति
वचनाच्च ॥ ९ ॥ आस्योघ्राय यामुप तिष्ठवेत वो धाम इति । यत्तदानं भस्म तत्रास्यो घ्राय यामुपतिष्ठे
वोधा मइति वो धाम इति ॥ १० ॥ ग्रायश्चित्तिः समिधोपहत्या स्तिष्ठकर्माण इति जुहोति । प्र
यश्चित्तिरित्यस्य होमस्य संज्ञा ॥ आस्रुग्रहणे कर्तव्यं मुक्तात्वात्र स्यात् होमो नाद्य इति । कर्तव्यं वा
गुणार्थो समिधोपहत्येति । उपपूर्वस्य हन्ति ग्रहणार्थो हिंस्रो स्यात्रापि च यस्तु वेणीं पहत्या स्वमि
ति ॥ ११ ॥ उक्ता याद धातिसमिधं पुनस्त्विति । अनेनमेवेण स्थान ग्रहणं वपनिपतिति वा ऊहणार्थं

कण्डी

73

॥१३॥

ते तिनैमि त्तिकान्यत्रैव प्रकरणोपक्षेपे तेतदर्थमाह ॥ ८ ॥ गार्हपत्ये त्वनुगते निर्मथ्य ॥ आदधा
तिमंथनेप्रामन्त्रादवाप्य ज्वलेत् ॥ प्रायश्चित्तार्थं हुत्वा चाहवनीये सांकाशिनेन हुत्वा ॥ अनु
गच्छत्सु वर्त्तमानासु आहवनीये त्वनुगते सांकाशिनेनाहवनीयमादधाति ॥ सांकाशिनमा
हुः प्राः शुनःशेपी प्रगुणमेव हुत्वेत्यर्थः ॥ एतच्चोच्यते ॥ प्रायश्चित्तार्थं हुत्वा चाहवनीयेऽ
पूर्णाहवनं मांस्वाहेति ॥ ८ ॥ आग्नीध्रीये त्वनुगते पासदः ॥ आग्नीध्रीयमनुगतमन्तरेण सदेह्यवेतीअ
क्त्वादक्षार्थं ॥ ८ ॥ अन्हं न्या दाक्षिण्ये [illegible] ह्यनुगते पूर्ववत् [illegible] दयं विशेषः ॥ आहवनीयं हतु
[illegible] च मंत्र निहृत्य पूर्थग ॥ एतद्येनाहृता न्नुपरस्य तुरिति श्रुतेः ॥ ८ ॥ अथ प्रायश्चित्तं च सर्वेषु यथा
कालं पूर्वं [illegible] ॥ अथ प्रायश्चित्तं करोति ॥ सर्वेषु निमित्तेषु तान् पूर्वां पूर्वां ॥ वसन्तादाग्नि
कीत सर्वं गृह्णातात भस्मा [illegible] वहरणार्थं तन्नापि हि विधीयते ॥ उभे प्रायश्चित्ती करोतीत्य

॥१३॥

राम

मुख्या

एवामावच्छातऽतियच्छकालमितिवा ध्रश्वयच्छिल्यर्थमुच्यते। आग्निकीन्तुविश्वकर्मणाइत्येव ॥८॥ अखोद
नेनवस्त्रास्यंमहाश्रुखाकपालमवधायावपति। एखोषाध्रुग्रहातप्रसर्वमिदमाम्नातं। एतेष्वेवोकोप्रापश्चेल्लवति
चिन्नपदेहहयोखैकस्यामावपनं।तांछेकेतिष्ठक्कवृंतीति हिग्रहात्प्यदीतरामितस्यतेप्यतरस्यामिति ॥८॥ अखो
पशाये पिदधामृदासहेषांकरोत्याहत्य। अखाखंडमेकस्रुखायां प्रक्षिपं। द्वितीयस्रुपसयथासह पिण्डु
मृदासहेखाकरोत्यहतामंत्रवर्जम्। आवृक्छद्वेन क्रियामात्रमुच्यते। तथाचोक्तमतयैवाहतास्य
त्रुपपदहस्यद्युत्रमिति॥८॥ पश्चायामावपतिकलापंच अखापर्यपिण्डासऽ स्तृष्ठनिदधाति॥८॥ उ
खाकपालंतंपशयांतपिण्डासऽं स्तृष्ठस्थापयति॥८॥ इदानींचयनप्रकारमाह अम्या मंत्र
घनस्तुपविश्यप्राग्रात्मानमलिस्तुख्येनचयनंकर्तव्यम् नपराणितितथाचनेज्ञतीस्रुवकना
त्पराक्रयनमुक्तं पराचमेतिस्त्रतियाष्मानूपहस्तेति अपरो विशेषः॥८॥ सव्यूवाडुमतरं कृत्वा
नरलत्नाणालिपिण्डिकाभिः चेतव्यः॥ नित्यमासादनमृद्दोहमावुपक्षनाऽन्तरेणयादेवतयाता

॥१४८॥

वेतव्यः नित्ये सादनस्रुद्दोहसावुपक्षनाऽत्रेत यादेवत्तयातास्यस्येति सर्वाश्चिष्टकास्वेति । नित्ये
स वतः तत्र यादेवत्यैति सादनं तास्यस्येति स्रुद्दोहसाधिवदनं । कुत एतत्त्वास्सर्वेष्टका स्तेतभवतइति
॥ ॥ अविशेषोपदेशात् ॥ अविशेषेणाऽत्र नारम्पकविद्धिष्टकाविशेषमतेक्षयेते । न यादेवत्यैति
सादनं तास्यस्येति स्रुद्दोहसाधिदनं किंचास्त्रनाम्नाषुक्रौन्तीबुवचनात्पराय्यं कथनयुक्तं । अ
परो विशेषः प्रतिषेधाद्वयत्रापि नाम्नायेत सादनस्रुद्दोहसा तत्रापि प्रतिषिद्धतिाय थानेर्न्ती बु
नसादयति अनिष्टाविसादनं नेत्यापमानं प्रतिष्ठापयानीति । न स्रुद्दोहसाधिवदवतिप्राणोवे
स्रुद्दोहा नेत्यानं प्राणेन संतनवानि संधेदक्षनीति तस्मान्नवर्त्तेतेत्त वतः ॥ ॥ एकवोदनाष्टकादे
शास्तुतंत्रेण एकचोदना अपस्याद्गत्येवमादिषु एकवोदना अपि प्रत्येकदेशा भवंति । यथाताऽत्रा
मवदेशभेदः । अपशपा पंचपं वाहकं नेष्टिति तत्सुप्रत्यक्षं नित्ये दिशभेदत्वमतिनंत्रेणेति ॥ ॥
आत्मानियज्ञाम्नातीः इष्टाकाउपदक्षति । न पत्नुपुष्पयोः सवाग्रा त्मान्नित्येवयज्ञाम्नाती रुपदक्षतीपनप राम

॥१४८॥

न्नुदुक्ते छिति ॥ छ ॥ लोकं पृणा सुदशस्तुमं त्रो लोकं पृणेति तस्मा द्दशद्दशेष्टका उपधाय लोकं पृ
णया भिमंत्रयतइतिश्रुते ॥ प्रसादनं च ॥ लोकं पृणानां पृद्दोहसा धिवदनं तु स्तवल्पमतिदि
ष्टत्वात् ॥ छ ॥ प्रतिचितिदेष्ट्का उपधाय लोकं पृणा मंत्रवचनं । पुनर्दश सुदशस्तु ॥ ७ ॥ अयुग्मगण
मध्यमात्रके ॥ अयुग्मायद्दष्टकागणस्तयथावालखिल्याः सप्तता सां मध्यमातृकउपाधया
॥ छ ॥ एकावयायैवैके पृकासाप्यत्र कएवायथा विश्वज्योतिर्द्वियजुष्मत्येवमादि ॥ छ ॥ अनि
तोयुग्मा ः अनुक्रम तितोद्दीर्धिकयायुग्मामपधीयेते । यथा प्राणभृतो दश छंदस्या द्द
दश ॥ छ ॥ उदंचोवर्गाः पूर्वापरेय त्रपूर्वापरइतिदिशा व्यपदेशाः । तत्रोत्तदप्रत्रणाइष्टका
वर्गाउपधियंते ॥ छ ॥ प्रांचोदक्षिणोत्तरे । यत्रतु दक्षिणोत्तरव्यपदेशः । तत्रप्राञ्चत्रणाद्दृष्टि
॥ छ ॥ भित्रकृत्स्नयोरचयत्र । न विज्ञानकृत्स्नामुपदध्यादिति ॥ छ ॥ दीक्षाणास्तुतमेहनिचेयाग्नि

मानमूकर्त्तव्यं॥ छ॥ उत्तमष्ठानेर्ष्व्यामेनगार्हपत्यस्यपरिनिर्वणिपरिमंडलामितिशेषः
॥८॥ मंडलद्वाप्रक्रमाणमंततः प्रात्यस्यपूर्वार्द्धेव्यामस्पंत्रीन्यावः प्रक्रमामितिवचना
त्॥ ॥यद्येवंवाशाष्टावधारणार्थः॥ पूर्वार्द्धेदेवव्यामस्यप्रक्रमणीमंडलादितिहिप्रक्रमाण
मनस्तोमादितिस्वंभानग्नौवरितार्थःस्या॥ छ॥ पश्चात्पूर्वावधात्पादमात्रे विघस्य स्थाने
मवतीतिशेषः॥ यजमानेनोर्द्ध्वबाहुप्रपदोच्छ्रितेनसमच्छ्रितेनवा॥ प्रपदोच्छ्रितः परा
ग्राव स्थितःसमाच्छ्रितः प्रसिद्धएवातंवाउद्धाहुनापुरुषेणमिमीतइतिऊर्द्ध्ववाहुरि
तिसूत्रितंस्त्रमिमीतइत्यवस्थितिक्रियायाश्चोदितत्वात्प्रमाणेववद्धयुर्मात्र इतिय
जमानग्रहणं॥ ७॥ ७॥ ॥ द्विपुरुषारज्जुर्मिमीतेतिनिगदव्याख्यातम्॥ ८॥ ॥८॥ ॥ समा
॥ ॥प्तः॥ इतिकात्यायनविवरणेकर्कीकृतौषोडशोध्यायःसमाप्तः॥ १६॥ ॥

॥१५॥

75

अथोपशमोध्याय ४॥ ॥ ॥श्रीरामकृष्णायनमः॥ छ ॥ प्रेतोभ्यवहरणादिप्रायश्चित्तं तत्कृत्वा
विष्णुक्रमवात्सप्रसमासः दीक्षणीयासुनमेहतिवेद्यप्रिमानस्तुकश्च। अतः स्वशाखेण क्षप
णीमहेभिषीयतेतस्मात्प्रवर्हणादिप्रायश्चित्तंकृत्वा विष्णुक्रमवात्सप्रसमासः कर्त्तव्य
। अथक्षत्रस्तस्मांवपणंक्रयणीयादष्णुत्तमपिसदेवसुप्तेत। विष्णुक्रमणंहिकृतावधि
कं। तु दीक्षासमिधमाचायरुक्सप्रतिमोवनारिप्रागवाप्राहिविष्णुजमाइति। ततः प्रातरभ्य
वहरणंतु यावच्छ्रतितादहः प्रातरदितस्त्रादित्यमस्मैवअग्नमनुहपतिभस्मोऽध्यवा चं
विष्णुर्यजतेचविष्णुपसमिधमावधाति मिचमा वायुभस्माये भ्यवहरतियथैवतस्या
भ्यवहरणांतथापादायभस्मतः प्रत्येयोत्वा रवायामोज्यप्रतिष्ठतेथंप्रायश्चित्तीकरोतित
तो विष्णुक्रमवात्सप्रसमासः॥ छ॥ वासौत्सप्रक्रुसोपस्थेयंचेतु। यदिपुनः परिपाघावस्म

प्रोपच्छन्नंतस्मिन्नहव्यापततितदातडग्रस्तानंकृत्वा विष्णुक्रमवाक्यस्य समासः कार्यः।
एवमपि हि श्रूयते। यदि वात्मसीतयेवा त्वाग्रे गोपस्थाप विष्णुक्रमान्कृत्वा ग्राचास्मय
मंतः कुर्यादिति॥ ७॥ पलाशशाखया गार्हपत्ये व्युदूहत्य पेव चितो निपाछः प्रतिदि
शं पुरस्तात्प्रथमं। पलाशशाखया गार्हपत्यस्थाने व्यूदूहत्यस्य मंत्रस्य पादेन प्र
तिदिशं॥ ८॥ उदीचीं शाखामुदस्योषानिवपाति संज्ञानमसीति शाखां निरस्य तंत्र
निर्वर्तिः तिन द्वादशाहेन तावन्निरस्य तंउ षानिवपतीति सेत्तानमित्यनेन मंत्रेण॥ ९
॥ मंडलं छादयातितत्पूर्वोक्तमंडलं छादयति॥ १०॥ सिकताश्चाग्नेः स्मिन्नुषवत्प्रातेन
मंडलं छादयति॥ ११॥ परिश्रित्य इति परिश्रयति पूर्ववदिष्टकाचितं ज्ञात्वा चितस्थेति। पूर्ववत् राम
दिक्सूत्रैः शर्कराः खवातो॥ १२॥ मध्ये इष्टहल्यस्तुतप्रोदाविपोत्तराः प्राचीरुपदक्ष

॥७६॥

॥७६॥

76

निदधाति। एतदुहस्माह॥ सोऽग्निरिति ब्रह्मत्वं परिमंडलमध्ये बृहती ति इष्टका श्रुतस्रो दक्षि
णोत्तरानीत्या प्राग्दक्षिणाः दनतोऽभ्यवस्थित उपदधाति। अथ सोऽग्निरिति ब्रह्मत्वं॥
सकृन्नित्येन तु नैकादेशानां प्रत्यग्निबद्धं परिभाषितमानुपूर्व्येण सकृन्नित्यात् इति वक्ष्यां
श्च चोच्यते। तल्लोकंपृणाविषयं एतान् लोकंपृणाः अनोजाअध्यग्निः तेन नित्य एवायं इदं
मेकृतः सकृदमिति। एतो लोवचना त्रिन्त्येव विधीयेते। सकृद्वेच। लोकंपृणा एतात् इति चेत्
अथयालोकंपृणा सुहूर्त्ता लोका ह्या सूहूर्त्तानामेवसाग्निः किंतदिति लिप्तकृत्याह॥ तास
मामेकविंशतिगार्हपत्य उपदधाति ह्यास्यानाशीविधि विश्लेष्ठा हवनीय उत्तराइति स्रुवएव
मपि अश्वेवाभ्यानामिष्टकानामुपदधानेकृते पुरुष्यते अथ लोकंपृणामुपदधाति [illegible] न तालो
कंपृणाइति गम्यते तेनैनां लोकं-पृणा इति गम्यते अचोच्यते अष्टाना मिष्टिकानां मे

77

॥११॥

लान्तरविधाना विज्ञो कं तृणामंत्रोनत्वति त्रयोदशानांवुमंत्रांतरत्विमानौ न्नोकं तृणामंत्रअनुतपर्य
पद्यते लोकं तृणालोकाद्युपदक्षतीति। तथावार्येआहगार्हपत्यलोके तृणाः। प्रथमायां पृष्ठी
यांउत्तमायामिति। पश्चात्सहितपादमात्र्योतिरश्चो। पुरस्तादन्यादुंउपदक्षति। सहितशात्
श्रुसंतमप्रवचनाः॥ ७॥ अपरेणापरिक्रम्य परिक्रम्यावरान्मिडामयइतिप्रश्रिमेप्राति मंत्र
तः॥ अपरेणापरिक्रम्योत्तरतोम्यवस्थितइहेडामयइतिप्रतिमंत्रेपा। श्रिमेउपदक्षति॥ ७॥
वदसीति पूर्वदक्षिणतः प्रतिमंत्रं॥ तेनैवमार्गेणपरित्यदक्षिणतोव्यवस्थिता स्थिएसीतिश्र
त्ति प्रतिमंत्रेपूर्वेउपदक्षाति। अपरयोर्दक्षिणाप्रथमं पूर्वयोरुत्तरयाति पंक्तिक्षणाम्बेतामे
वंतिनिरश्च्या। विसृकद्दारु॥ ७॥ नित्यपतीष्टकेनीरस्थिएवचनाउ॥ अन्तिषुपादमात्रीश्याम
उपधीयंते॥ ७॥ पूर्वदक्षिणस्यामर्द्धपश्चेकस्यां वाजालोकं तृणामंत्रवचनं॥ ८॥ यावाता

॥११॥

दृश्यात्पुरीषं निर्वपन्निरं विश्ववाइति ॥ अनेन मंत्रेण ॥ ६ ॥ समं विलां कृत्वो खं तिर्वपति सम
मिति । गार्हपत्य चितिं पुरीषेण समं विलां कृत्वो ष्वामं शं निर्वपति । स मित न मिन्दनेन मंत्रेण
॥ ६ ॥ तां तावेश्मेतां तामेव तां । मरिक्ता मपश्वेतेति वक्त्राश ॥ ६ ॥ सिकताभिः समं विलां कृत्वा म
तेत्र पुत्र मि तितामेव शिकृता छिप्त्वा शिमा णि मायामि सिंचति अयाम छेलसं भी ॥ आभुवदिव्यार नि
मा वेणा गार्हपत्यस्योत्तरं तूष्णीमिति । जो किकवागुं द्वारेण प्रतिषेधः ॥ ६ ॥ त्रिचितमेके । गार्ह
पत्यं कुर्वंति त्त्र व त्रिसागा मेधाइष्टका इति संप्रदायः अस्मिन्नुपक्षे प्रथम चितिं लो
ष्टेणा वृष्णरं णाष्टुगणं ॥ ६ ॥ नैर्ऋती: कृष्णाः पयका: स्त्रिओ न तृणा: पाद मात्री ईवि
ष्मंन होम वहेशे दक्षिणा नराः कृत्वा दक्षिणा मुखोऽनुपस्पृशति । मंत्रवंत मिति प्रत्यंचं प
रावी: उपदधाति लोकः परावीर्नैक स्वाइ: कृत्वोपस्थानीति श्रुतेः ॥ ७ ॥ ॥ अल्पात्ममेका

॥१८॥ ७८

अपदक्षती॥ ६॥ नित्या भावः नित्यश्राद्धेन सादन स्वद् दोह साउ चेतेः शि कृष्णवा वृण आ
ङ्गार्मदीः परेण। स्पति प्रतइति। नेष्वेती नायनतइत्यनेन मंत्रेण। ७८ पात्रं नि धिक्कांतता
मेष्टकसु निष्ठं तिनमोऽश्वत्थाइति॥ आत्मनश्च ष्ठानं पांतरालेउदापात्रं निधिष्यत निष्ठं अनि
नमोऽश्वत्थाऽवत्थेनेनमंत्रेण॥ ४॥ अन्नेपि त्वमेत्यश्च तालाद्धायीव ष्ठानं निवेशनइति। अनि
नमंत्रेणश्रुतपेन्नागोवाने नेती विषयं॥ ६॥ न्युप्यमानं मौञ्ज त्रिवृदङ्गा वा। तवनि।
स्वद्वादशवृत्तुलिं उ शान्तियो युनक्ति। तली वर्लीज। पूर्वेणो नरा ७ संदक्षिणामूर्ति
श्रोणिमपरेणनिष्ठन्युप्यमानमभिमंत्रयते सीराश्रुतेनी ति अन्यंसधुतंपूर्वेण
सीरंदक्षिणाभमभिश्रोणिमपरेनतिष्ठत्यनिप्रस्थाता भिमंत्रयते। सीरायुंजन्तीत
त्यनेनेन मंत्रेण॥ ॥ योजनेष्वप्राधानेत्वादषर्धुः॥ ६॥ आत्मनिकृषवल्लपउपसिद्धिषु

॥१८॥

८ सुफलाइतिप्रलवं। अग्न्याक्रान्ते। पवित्रिं त्वं तमं स्तुनः स्रुर्क्त्वात्मन्ति ॥ ४ ॥ दक्षिणात्पः प्राचीं अ
ष्टमा ८ सीतायदक्षिणमितराः। प्रत्यवसुन्नयति तेयुः ॥ ५ ॥ ब्रहीति अग्निसुः प्रदक्षिणमध्ये
सिताः कृषन्तिमि च वप्रथमं ॥ ६ ॥ निर्यात्वके। ततश्च ज्ञायाग्रागप८ सयोः अष्टके पुनः अ
ष्टके ॥ ७ ॥ ततः श्रोणप७ मयोदीर्घप्रयुक्तो वा पुरुषाः कृषन्ति। दीर्घप्रयुक्तो वाकर्षणे तवानि
।अत्रैव पुरुषाः कृषन्ति। तिर्यक्कुयुक्तो वक्ष्यसेवा। ॥ ८ ॥ अनडुहो विमुच्य ३ ध्रुमिति। अनेनतमंत्रे
ण ॥ ९ ॥ पशुवडुत्सष्टदक्षिणाकालेष्वृत्विग्भ्यो ददाति। पशुवडुत्सृज्य ततत्र पूर्वां विहितां प्रतिदक्षि
णाकालेऋत्विग्भ्यो ददातीति। अत्र च बहूत्यवादेश शाखान्तरेण पदार्थनिर्देशात् पश्चाद्भ्रमेः न
समानकल्पकर्षः तेनाध्वर्युरेव निमोचनो त्सर्गगोदानं तु यजमानस्यात्र हि श्रोतोत्यवाद
श: ॥ २ ॥ सीरस्तुक्तोरकृत्वा। कुशसूत्रवसुपदधाति। मध्ये स्त्रीस्वग्नित्वेसम्पातृस्त्रीमितिवव

79 ॥७९॥

नाग्निरूपत्वात्॥ ८॥ पंचम्यन्तो नोद्धृत इति त्रुहोतिसञ्जरहङ्ग निकुशासंवेपं गृहीतेन
जपेनोद्धृतं इति त्राहोतिसञ्जूरहस्तत्वेनेन मंत्रेण॥ ९॥ वतसृषु चतसृषु त्री द्वी त्रुद्व
मसान्नि नयति यथा कृष्णमोऽङ्गवर्णं चतुरस्र त्रिणा॥ चतसृषु सीतासु यद्वपो मि निनी
यं तेनाष्टास त्रिभागा धि क्रिं ४५ सीने कैकस्यत्तवनि। एवं हि श्रुतेः। द्वादशोदकमग्नः
लेष्ट निनयति गोऽष्टकृष्टास्सीताः। तत्रैवोदकमनसा निनयेत् यथा कृष्टमिति सू
त्रितत्वात्॥ ९॥ श्रीकृष्टाकृष्टयोः। निनयेत्सुदकमसान्नि। श्रीकृष्टे वाकृष्टे च निनयेत्
ति श्रुतेः सर्वमेवाग्निक्षेत्रं कृष्टं चाकृष्टं वा तत्र निनयेत् यामस्त्राहः। कृष्टमात्रे वा निन
यति। कृष्टमपरिच्छिन्नं यदकृष्टं तत्कृष्टमात्रे तदेवाकृष्टं च यावत्कृष्टपरिच्छिन्नं तावत्कृष्टं साम
मकृष्टं च वाकृष्टमिति निकृष्टेषु नगृह्यमाणेष्वकृष्टान्तवाहोदक प्रसंगा॥ १०॥ न श्मिमसर्वोष

॥७९॥

मावपत्येकवर्ज्जमाभोजनं तस्योच्छ्रासाउग्नातस्मिंश्च श्च्रमसे सर्वेषिषमावपति। एकं वर्ज्जयि
त्वातस्य वालोजनं यावज्जीवं॥ ३॥ याश्चैव धीति तिन्त्वैर्वपत्युदपात्रवत्रयाजैर्रबवी
रिनिर्त्वेः उदपात्रवदिति निरुभिर्स्रीभिश्च तिष्ठषुसीतासुवपति। ततश्चश्च्यापि अल्प
वसन्विताणमसाविताणाः न्यूनाधीलित्रीणि। उदकासेकेषुवमेवचमानामु॥ ४॥ सोमनिव
पनाद्यातिष्ठ्यदविकृतः। कत्वाहवनीयपरिश्रितोभिर्मंत्रयते क्तिम्हेति। प्रायणीयायां
वेदयोक्तविमोकांतेश्च सौमयोजनादिकृतं। ध्रौवस्याद्याज्यस्य विनियोगविधानात्तनउन
रासुप्रतिपत्तिष्वसमासस्वसोमनिवपनं कृतं। इहापि तत्र देवसोमनिवपनाद्याति प्याद
विकृतः कत्वाहवनीयपरिश्रितोभिमंत्रयते। चितच्छन्नपेनेन मंत्रेण॥ ५॥ सप्तमसप्तमसेवा
स्वविशेषस्य विशेषस्यापवाद पश्चानद्यायात्समसमेवैतुक्तं॥ ६॥ लोगेच्छकासस्यतायदम

८०

॥८०॥

वर्हिर्वेदिरनुकांतेषु पदक्षाति निष्टन्मामोहिंसीरिति मन्त्रवंशति विदिशं पुरस्तात्प्रथमे ज्ञा
यत्योपदधाति ॥ ८ ॥ उत्तर परस्याः पश्चात् । उत्तराः परस्यादि सञ्ज्ञा यत्य पश्चाद्दुपदवानि
सनसंसनिष्ठा दाहरेदिति नि सिध्य । इतीनद्ववाहरती सुक्त वाचा ॥ ८ ॥ उत्तरस्याः सि
कताः अमा ह्छिंजहामि सेदिमि ति मन्त्रेणन तत्उपदधाति ॥ ८ ॥ उत्तर वेदि
वप निधनात् शत्परां सुगावामीत्री वा सर्वतः कुस र्ह्वे । स्यादर्नां तां करोति ॥ ८ ॥
अमेतवेति सिकतान्सुप्रछा दधत्यात्मानं । अग्ने नवेत्यनेन मंत्रेण सिकता स्यु
पपद्य दधत्यात्मानं ॥ ८ ॥ आप्यायस्वेति सिकताले मनसूर्यो न्सुप्रा नामेव
॥ ८ ॥ अनित्य शेषा घोपसदः कृत्वा रोहिते चर्म । पानद्दुहेतः पात्पाङ्गरस्ता
दिस्थकाः करोति प्रथमचितेः विकता वसरा प्राकृता च सहस्त्रार्थमाति स्पशेना घो

॥८०॥

राम

पसदाः कृत्वैतत्सुकृतस्य सुभगाग्निकर्मैवोच्यते ॥ ॥ अतः पात्यपुरुषा दिष्टकाः करोति प्रथ
मचितिसंवत्सरिणीः ॥७॥ उत्तरां सायमूर्जमति यज्ञस्य ऋग्... उत्तरपूर्वदिशं ॥७॥ उत्तरं वेदिश्रो
णायं घासं लात निवपनात् कृत्वोत्तरवेदिमपरेण तिष्ठन्यजमानो मयि गृह्णामीति । तथाभि
घारणमिन्द्रस्येति हविः कर्म कृत्वा मन्त्रमिमं गृहीत इति मते च ॥ एवं स्वमति व्याघारणं नैव
क्रियते न संभारशिवपनमिलित यावत् वस्त्रत्याव [illegible] यावै [illegible] विधायकं
वयितीनां स्वयमातृणामत्पादक रोति ॥७॥ आज्येन यजुः कुशां [illegible] प्रावीत
ति । स्वतेस्वपुरुषान्निवपति । स्वतानावेक्षते । स्वात्मानं तु हि कुशा [illegible] ज्ये
नोच्य ज्येष्ठकाः प्राह्णति । अग्निः प्रहियमाणेभ्यो नुबूहीत्येवं ॥७॥ त्रिरुक्ताया
मरुत्पूर्वी विनिदः । [illegible] निदधाति । त्रिरुक्ताया [illegible] स्वप

॥८१॥

वौ विधिः ८ इत्वाश्रप्रेषु च्छाद्य विरोनि दधाति ॥ ४ ॥ तीर्थेनाश्वमारोहयन्त्युत्तरप
त्त्रमपरेणाश्वमश्चापिहितञ्चाल्लदेशस्य तीर्थमाहोपादानमत्र यजमानस्यैतेनैवावरोहणं
यथास्यादिति ॥ ७ ॥ पुरस्तात्प्रत्यञ्चं हैके ॥ अश्वमारोहयन्तीति स चायं विकल्पो श्वस्य वि
षय एव । ६ ॥ अत्र तु यजुः कृष्टं परिणयन्त्युत्तरतः प्रथमे । अश्वं । अस्तां च मागतं विदि
मवघ्राप्य परिणीय यजन्ति पशुबन्धे उत्तरस्य वेदिमां ॥ ८ ॥ उत्तरवेदिं प्रोक्षणाद्यां संभा
रनिवपनान्ता कृत्वोत्तरवेदिमपरेण तिष्ठन् यजमानो मयि गृह्णामि सिञ्चपति यजुः सम्भरि
त्तरवेदिं कर्मेकारणवान्मन्त्रमपि पठतीति श्रुतेः । एवं च सति व्याख्यातानेव क्रिया
तेन संभारनिवपनमिति । तथा च वृत्तपादार्यैः पेषु दारवाधनेकमिति सगौ पर्यन्ता संभाराम
भाराणां तैव निवपनमिति । यजमानोऽयमिति चोत्तरपदार्थ इदं रत्नमाशीर्यो

॥८१॥

गोद्ध्वसौम्रे: ॥ ७ ॥ सत्यसाम गायन्ति ॥ २ ॥ पुरुष स्मेपुपदधाति स्तेवेपूर्वव ॥ प्रकृतवाद
दिव पूर्वं वहितिं । अंतालत्तेते विमार्जने ॥ ७ ॥ तस्मिंस्तु कक्ममध: । धिंदे वृहन्नय ज्ञानमिनि
श्रेनेत मेत्रेणोपदधाति । रुक्मोपि वस एव ॥ ७ ॥ उत्तानो प्रोवं हिरण्यपुरुषं तस्मि
न्हिरण्मगारेदृति । तस्मिंस्तु कोप्रांचं उत्तानं हिरण्यपुरुषमुपदधाति । हिरण्यगर्भ
उत्तानेन मेत्रेण ॥ ७ ॥ पुरुषे विचे साम गायति सप्तमी निर्देशादात्मेषु पुरुषे विचे
गे साम गायति ॥ ७ ॥ पूर्वेणापरीत्योत: । तमुपधायन पुरस्तात्परीयादिति वचनाद्
॥ ध्रु ॥ उपतिष्ठ नेयजमानो मंत्रे स्थिति पुरुषं ॥ ७ ॥ उपविश्य पंचगृहीतं स्रुहोमि
पुरुषं स्रुणं स्रुपा नई ती प्रत्यृचंपति दिशं परिश्रयं ॥ उपवेशनग्रहणाद्यजमानो
जुहोति । द्वादशाहेवेक: । कार्तां पुरुषं डहोति । प्रत्यृचं स्पृष्टा स्पृष्टा ॥ ७ ॥ उपतिष्ठते

॥ ८२ ॥

अथमंत्र्योहोमकर्मणी॥ ॥ स्रुरूपमवस्रुघोरसास्रुघृंवाक्षोः प्रापणांतेन्लिखनि।
स्रुस्रुघृंषुरूपमवस्रुघोरसवाक्षोः प्रापणांतेनलिखति। सचायंयाजमानः पदार्थ
प्रमाणत्वात्॥ ॥ अनयोः स्रुग्सुवपधानंप्राच्योः। तत्रपरिलिखयोर्यो स्रुवोरुपधानं प्रा
च्योः॥ ॥ कार्ष्मर्यमयां दक्षिणतः पाणिमात्रपुष्करांबाहुमात्रीं पादमात्रीं वा
सामर्थ्याच्छुद्धतपूर्णामग्रेहि ति। तत्रपरिलिखयोः स्रुचोरूपधानंप्रागग्रयोः का
र्ष्मर्यमयीं दक्षिणेन पाणिमात्रपुष्करामिति तन्मात्रे अस्याः पुष्करं रेखकं बाहुमा
त्रीमिति तत्रपरिमाणत्वा स्रुवं पादमात्रीं वा। कुतएतत्यदान्मा ग्रानसामर्थ्याच्छ
पादमात्री: प्रमाणंबोत्तरमाचांव विलोरुपदध्यादिति। यद्येवंपादमात्रीमेव। तं सं
वद्धतपूर्णामग्रेहूतेनेनमंत्रेणोपदधाति॥ छ ॥ एवमोऽङ्करीद्वस्रवत्सोदधिहरणी॥ के

॥ ८२ ॥

स्वाहेति। अनेन मन्त्रेण॥ ७॥ तिरश्चा वेकेशाऽश्वावेति विकल्पः। अर्घपात्रे चैतत्वाऽग्निर्दे
प्रदाम्यः। स्वस्माद्द्रणा पुरुषोऽग्ध्धर्वी। छिद्रं कुवासीति स्वयमाह्वणा। मिष्टकां गुरुत्पद्य पदक्षति। अ
र्धरी। छिद्रं कुवसीत्यनेन मन्त्रेण॥ ७॥ भूरित्यनस्याः सामगायति। आलभ्य समस्मुपदेशा
नु॥ ७॥ अन्यत्रापि वा घातिष्वतोऽन्यत्रापि स्वयमाह्वणा वा घातिषु सामगायति। अथस्तूप
माह्वणा सुसामा निगायन्तीति अकृत्य सर्वे भूर्भुवःस्व रित्येताभ्या घृतिस्तुगपनीत्याह। मूर्ध्वेव
वडव व नेष्टवीपहं मूला वर्तीडवंति स्पापुरस्ताद्दु मिशां सांकां अकांऽदिति। तत्संपाद्य यस्मा
त्स्मायां यथा स्ववल्पद्देवभूमौ नयो यधेया। पूर्वांपूर्वां सुवराः। इष्टकां उपदधाति। या स्तृइति
द्वियजुर्व द्वितीयोया सूर्यत्यनेन मन्त्रेण द्वितीये लोके उपदधाति। द्वितीय इति चतस्रन्नाउनूरव
लस्परत: सितो शृङ्गि सिद्धलायामरद्विमात्रञ्जते: ७ जूरवलसुसलेप्रकल्पाह॥ तेरेवः सि

४३

॥८३॥

॥ वैश्वदेव्योपदधाति अग्निमात्रे रश्मिमात्राः अन्यप्रयाणेति श्रोतः ॥ सिचोश्च्छ्रियतु षोडशानि
॥ अग्नेर्मूर्धानं तस्य नं तद्दिति छियतु षडर उपदधाती तिनेन छियत्तृषो द्विती येलोके उपधानं ॥ ५ ॥ विराड्स्व
॥ रा इति रेतः सिचौ प्रतिमं उपधाति ॥ ६ ॥ प्रजापति शिति विश्वकर्मा ॥ तिस्त्रो ॥ उपदधाति ॥ स्तनयो मधुश्च
॥ माधवश्चेति उपधीयेते ॥ ७ ॥ अषाढा सील्य षाढां ॥ उपदधाति ॥ स्वयमातृणां रेतः ॥ सिचि श्चस्त्र
॥ तिस्त्रस्त्याषाढा षुजन्नुणा भिकुन्तेरङ्गो वाला थ्वानि ॥ उपरिष्ठा छिने नायाः प्रयोजनाम
॥ ष्टि ॥ ९ ॥ कूर्मं दधिमधुघृतेरनक्तिम धुवाताद्ददिति मन्त्रैः ॥ ८ ॥ आरत्निमात्रे षाढां दक्षिण
॥ नावकाशपरिष्टात् पुरुषम तिमुखमयांगं नचितिति तिष्ठन्ति ॥ अषाढावेलायाः दक्षिणा
तोरत्निमात्रे देशे चकाष्ठकूर्मस्य उपदधाति ॥ पुरुषमभिमुखं वा ॥ उपरिष्टा वावका मवं नि
अवकाशेन सेनाकुमुख्यतो अपांगे मं निति शमिस्त्रमुपदधाति ॥ वहत्यतिमध्यमयाहुत्वा ॥ ३ ॥

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

उत्सृष्टवम्रूपले स्वयमाहृणा स्तरेणारत्निमात्रं ब्रवेषां देशमध्ये च वरस्वस्त्रखलं मध्य
मं रूरीत सूमूर्द्धहस्त्रं मुसलं दत्त्वा शूर्पखला हिम्मोः कमीलीतिश्य श्रोत्रखलमुसलेऽ
पत्थानी निधकत्येवमेवाहि श्रूयते इतित्यष्ठे वैतेषा वनस्यज्ञपतीद्वाऽदेन वोपधानं
लिंगात्॥ सृष्टक्षादयति समानं न करोति यदिह युगडपधामस्यानं स कृत्वमुच्यते ठद्
खलनखलोत्कृष्टोपम वाति ह्राव्यघुरस्त्राह्नवासीतुखं॥ अथोपशर्वेयां पिष्टान्
कमानमुखाहूत्या उरस्राऽरवात्याउपनिवपतीति। क्रमेण तुष्टानं नाकाः षष्ठूरण
तरकालमंत्रवचनं॥ ८॥ अमेषु आहू निधन्वे पृष्ट चूर्णं सुवाहुतीन्जुहोतु वायोन्म
ऊं॥ ९॥ उपस्थानवा संवत्सरमतो तिनासंवत्सरमनोहोमः। अ संवत्सरम् २ तिन उपस्था
नं होमो वा। विकल्पेन हितस्य श्रवणमिति॥ १०॥ प्रतिशिरः सममसम हिरण्यपाणकज्जानु

सप्तमहिरण्यशकलेषु करोति सम्यक्कृत्वेति । प्रतिशिरः सप्तसप्तहिरण्यशकला आस्या
तिमुखेषु प्रथमसंस्थापकत्वं वर्तते नितमंत्रेण ॥ ७ ॥ उत्तरं गंडद्वयं मंत्रो प्रतीयात् ॥ ७ ॥ नासि
कयोर्द्वे चक्षुषोरिति मंत्रद्वयाभिधानादेव सकलच्छिन्नमधिष्ठानं तद्वाद् ॥ ७ ॥ अन्ये मासि वे
ति । प्रास्यति श्रोत्रयोरष्टा दिदमिति प्राप्नुवंति ॥ ७ ॥ सर्वान्यप्येकस्मिन्नेके एकस्मिन्न
पि पशौ सर्वाण्येव सकलानि कस्माच्चाद्यः प्रास्यंतीति तदेके पि यद्येकः पशुस्तेनैवं तत्प्र
चैव बहुषु सप्त सप्त प्रत्यास्यंतीति निश्चिते ॥ ७ ॥ उखायास्तत्पचितपशुशीर्षाण्युपदध्या
तीति शेषः । तत्र च ॥ ७ ॥ सहस्रदाङ्ङति पुरुषशिरसं हृत्यामध्ये ॥ सहस्रदा इत्यनेन मं
त्रेण पुरुषशिरः उद्धृत्यामध्ये उपधेयं ॥ ७ ॥ अश्वव्यावृत्तस्तः पूर्वापरो द्वेष्टेवमस्तु ॥
सप्तापरमवे ॥ ७ ॥ गोत्रयोश्च दक्षिणतः । वशाह्वानं पूर्वापर एव । पूर्वे गोरपर परमज

स्या ॥ आग्ना दित्यं गमभिति प्रति प्रतिमंत्रं क्रमणो शिरं स्फ पशीयंते ॥ आ चित्रं देवा मि
त्यर्द्धर्चेशः कृत्वा वाहुतीमध्यमे । चित्रं देवाना मित्येके केनार्द्धर्चेनः स्रुवाहुतीर्जुहो
ति । पुरुषशिरसि । अथ पुरुषशीर्षमभिजुहोतीति वचनात् ॥ वर्हिर्वेद्यां दक्षिणतः पतिष्ठ
त्य तस्योपरि । मं मा हिंसीरीति प्रमंत्रं । वर्हिर्वेद्यां दक्षिणतः उत्सर्गमां त्रैरूपप्रतिष्ठाप्य तेषु जुही
यीति । इमं मा हिंसीरिति प्रतिमंत्रं ॥ छ ॥ उख्यां पशुः क्वामभेके । एके प्राचार्यशिरसां
पशिरकमपपशिरकमे संस्थिता एवं तस्य पशोः पश्चानं कुर्वीत । एवमपि हि श्रूयते । वि
पशिरकमसुहेसुहैकाः पतिष्ठन्तीति विकल्पः ॥ अयवायो पवायवाह्नस्पतस्पय था
ल्निजां । तद्वेके यमेव पशुसुपद्धातितस्य तस्य शुवशुस्मरपती० तिश्रुतेः ॥ अस्मि
श्च पक्षे ग्राजशिरःसुपश्चानां सुरुषाहुतीः इति ॥ सर्वमंत्रानप्येके । एकस्मिन्नपि पशु

सिरश्चि सर्वमंत्रानेकत्वा चार्याअयुंजते। तत्र यात तत्र पधानमंत्रा न्वि परिहिरवंशु
त्तिश्रविशिष्टशिरसि दं मे सं लागयति। एतद्वयघेक स्मिं छिरसि पंचकृत्वो ... शापेप
शकल्पद्दोपः कृत तस्य दैवभवति॥ ५॥ एतत्यंचत्वंय विशिष्टश्रिचित्योपस्थाने। वर्हिवि
द्याउत्सर्गेऽपि स्थाने। कृतं ते नेत्ये व्यक्तो। वशाद्दानेत्पूर्व ३ स्वापस्त्रिकमणाप हेवी
त्पर्थः॥ ६॥ अपरेणाद्दयमानएणामेत्याप स्याः पंच पचानुकां नच्छूपों वमश्विति
मंत्रो। अश्रु यो धिंजघेनेनस्वयमात्त्रूणां परीत्याप स्याउपदधातीति। अत्र वचा
न्नुक्रांते निलनभवत इत्युक्तामेवैक देशाद्वेक चोदनाश्रुत ओणाति॥ ६॥ व्यावृ
त्ताववृताणाम्मतूः कर्णसहिताद श्रद्धु शश्रुरुषश्रुपार्थे केरतः। सिद्धेला यों च सर्व
नायथायोगसमयुद्ध नियतिमंवेधाणां मनीष्ठकानां नाममताश्रव्य। व्यारणा वा

॥८५॥ ८५ ॥८५॥ राम

दक्षिणस्वर्वाद्यारत्नकर्णेसहिताउपधत्यर्यपुरस्तिप्र तिमं चेत उत्तरा श्रोणेराश्याएव
मेवोपधानं पुनर्दक्षिणश्रोणेराश्यएवमेवोपधान। ततउत्तरांशादारत्नएवंचद्वारोदश
का॥४३उपहिताः शिष्टाद्वारेताः सिवेलायां। स्ययायोगं समविसर्गेनोपधीयंते। पुरुषमुप
र्यवासर्वासामुपधानं तावदेकेपुरुषमुपार्थोपस्थातीतिश्रुतेः। ततश्चकर्णसहिता
त्तिविकल्पः ॥७॥ द्वितीयमयंपक्षो द्विति। द्वितीयंदशानामुपधानमयंपक्षो द्वितिय
त्रवैकेषंडशोमंचान्यप्रयुंजते। पंचाशदिष्टकाः पंचाशद्यजुः८ धीतिवचनात्तत्पुनरायुचं
वाकानामपरिसमाप्तत्वात्। कथंतर्हियजुषां पंचाशत्वं अभ्यासेनेत्यदोषः॥ लिंगाद्यक
यमास्येताः सर्वाः प्राणापानवतीतिपक्षस्याह। यदेवसर्वप्राह। प्राणापतीष्टदीतपवा
येवेवसुहास्येताः सर्वाः प्राणापानवतीतिनसमात्सकनमेव प्रयोगेनरवंडस इति॥१४॥

लोकंपृणा दक्षिणार्द्ध-मादध्यात्प्रदक्षिणमावृत्कांता स्पूर्वं समाच । उपदधद्धा ति ॥ ६ ॥
पृत्येत्यशेषं पूरयति ॥ पक्षपुच्छानि पराग्निरपघेत्यो भिमर्षयो ॥ पश्चारभ्य पक्षपुच्छामि
परा ग्निश्चितिमभिक्षिनोति ॥ ७ ॥ एवं सर्वत्रासर्वं चितिनिष्ठंवंपरा ॥ अग्निष्टका भिः पक्षपुच्छा
नावृयते ॥ ८ ॥ मध्ये पुरीषं निवपति पूर्ववच ॥ पूर्ववद्धितिमंत्रोपलभ्यते ॥ ९ ॥ पूर्वमर्द्धा
त्पूर्वकं छादयंति पुरीषेण ॥ १० ॥ ततः प्रदक्षिणमात्मानं पुरुषेण छादयति ॥ ११ ॥ पक्षपु
च्छानि चाच वराहात्प्रदक्षिणं पुरीषेण छादयति ॥ अथ दक्षिणं पक्षमथ पुच्छमथोत्त
रमिति । एवं सर्वत्रा सर्वं चितिष्वित्यर्थः ॥ हि चितिं पुरीषवतीमुपनिष्ठातया वहत्वाय
तिसमभिः पुरुषवती गृहणा त्रा यदेवपुरीषवतीं देवोपस्थानं । नृत्रागिति अष्टाभि
र्वकेदशभिर्वाचितिविकल्प्यः ॥ १२ ॥ उपसद्युपोर्वाहि क्षयपरा ॥ किंवंपतर्यनपुरीष

॥ ८६ ॥

॥ ८६ ॥ राम ॥

निवपत्येकर्ष्ये अयुत्तरोपसदो वितनोतीति श्रुतेः ॥ ७ ॥ त्रिस्तुं पराणीयो ह्यग्रपर्यपश्चुवन्म
घृतावचस्यतिपर्यतीति च ह्यमयः काले त्रिरश्वमग्निं प्रणीयो न सर्वां दिशं प्रत्युत्थश्च
नावन्सतिपर्यति । अग्रह्यमयकाले त्रिरश्वमग्निं प्रणीयो न सर्वपश्चा दिशं प्रत्युत्थष्ववाव
स्युतिपर्यति ॥ ७ ॥ परिणयनमानमग्निनिधानेनाग्न्या एतत्तु परिणयनमग्निधानाल्पृ
कर्तव्यं । एतच्चपत्रघपिवहुमिरह्येमिश्रुतिः क्रियेतात थापित्रल्पह्यमये क्रियत एवाविशिष्टकालेश्रवणात् ॥ ७ ॥ सुपसत्के हि प्रथमायां तिस्रोमध्यमायां ॥ सुपसत्केकतौ ।
प्रथमायास्तूपसदि द्वे वितीचीयेन मध्यमायां च तिस्रः ॥ ७ ॥ पंचदशहीताघास्तमाग्नमो
पसत्पंचदशहीनात्द्विलवति । उपवसथीहेयत्नानकृद्विलश्चा द्विरेवावंष्टत्पंचदशहीतमाश्चु
एहानइत्येवमाज्यप्लुहीतइत्येवमाध्यपक्रम्यप्रवर्ग्योपसद्भ्यां प्रचलीहिश्रूयते ॥ ७ ॥ अग्न

राभूवाउत्तरामूर्चविंशाखंबंचपृहीतायफत्नमोपसङ्क्वति॥ ८॥ सवुरीवाख्वेकेका॥ सदू
यसबुसभद्या वितिरवेका॥ द्वादशोपसवेवाब्त्यासंवनिसुरीषे। द्वादशोपसवेकतो
।व्यन्पासेन।विनि उरीषेसवत॥ ९॥ विकाएौंघेकादृश्पा॥ तत्रैवकाएौंरिक्षेविष्पा।सुप
सदितिकर्त्तव्यो॥ ९॥ वतुर्मासोपसक्केद्वादशाहसाद्य त्पा द्वादशाभिर्द्वादशतिराहा
भिकराणिवापंच पृहीतायुवमानुष्ठितेव॥ ७॥ व डिं ६ शादह सः षडिं ६ सदहा: संव
त्सरोरातद्धसामर्थ्यात्संवत्सरेणत्सरो पवंके हि विशेषं वत्तव्यवातथावनिष्टुभिस्वष्ट
भिः॥ षडिंशडिंष्ठितिपुरीषाणिसवंति॥ ७॥ तापश्चितेमासृशाश्चित्ति पुरीषे वतस्
त्रा। वतुष्टणांचितीनांमासेनमासेनवितीपुरिषेद्वीयेत॥ मासेनामासेनचितिपुरी
षयनष्टोमासौ:पंचस्पाफमपत्रा विराजस्रयमेहत्रपंचम्पो वितोस्रयमेह्यसपञ्चवेरा

॥८१॥

॥८३॥

न्नुोपधीयेते। एवं नवमासा मातानवंतीति॥ ६॥ मासं पुरीषवत्स्मीष्ठा। एवं दशमासाः
॥ नाकसत्स्पृष्टनामा मएकदेशा मासा सवंति। पुरीषं वशाद्यान्मासमेव उत्तमयोर
ङ्को विकर्ण्या दिस्वृष्टौ अत्रो नामयोरङ्को विकर्ण्या दिस्वृष्टौ। इति पंचस्वृहीताङ्कत्र
माउष्टिः व ह्निसाहस्रीश्यमा लोकंपृणा नाम भवति। उत्तराश्व एव श्वेतव्यो भवति
चिसाहस्फत्नमा भूत्नमाघितिष्ठुसाहस्री लोकंपृणा नाम भवति। वक्रालिखितानां
दक्षिणोत्तरेसमध्यमस्तरासां। वक्रालिखितानां दक्षिणोत्तरेद्वेद्वे उपधानं। स्वष्ठालि
खितानां चमध्ये। अथ पंचमी चितिको सुपधायेत्रेषा दक्षिणोत्तरे मध्यमस्तृत
रासां। वक्रालिखितानां दक्षिणोत्तरे द्वे उपधानं। सष्ठालिखितानां च म
ध्ये अथ पंचमी चितिस्तुपधायत्रेषा अग्निविमिमीत इति प्रकृत्य एवमेव ज्ञातव्याः।

सर्दिशच्छात्त्वा वाग्गृतीयाद्वादश शत्पाद्वारा। अथमपरो लोकंपृणा विकल्पः ॥ गा
र्हपत्यस्तोर्कं पृणाः प्रथमायां चितौ चितौ चितयाव्याः द्वितीयाज्ञमार्या। अपदि
मितेष्टकोवा ॥ ६ ॥ अग्निर्भवत्ययंवा परिमितमाद्यो परिमाणं वृक्षनडस्यकृत मिष्टां ॥
प्रथमोत्तमयोः पादमात्री रतिरिक्ता प्रथमोत्तमयोश्चित्योर्यायतिरिक्ता सा पा
दमात्री भवति। नानाधिकेति। दक्षिणाधिकास्त्विवोक्तोक्तकुर्यात्। गार्हपत्याहव
नीयाव ष्टौव धिष्ण्या इति दशगुणाः ॥ स्तनोद्या। दधिकमा भित्वोक्त रक्तु यज्ञ ॥ ७
॥ ७ ॥ द्वितीयायामाश्विनीः प्रति विशं द्वितीयाग्रहणं प्रथमायाः प रिभ्रमा मङ्ग
पनार्थम्। आश्विनीरितिचतुःष्टकानां संज्ञा। ताः प्रतिदिशमुपधीयंते ॥ ८ ॥ तेः
सिम्बलायं मन्त्रकमुत्तरेणा पूर्वार्द्धं द्वितीयाल्लोकस्य पधीयते। दक्षिणा पूर्वेणा हृका

॥ १८८ ॥

॥ १८८ ॥

राम

मुपधीयते। अपराद्दक्षिणेनाउत्तरपरेण। दक्षिणासुत्तरेणपंचमी॥ अर्द्धेयष्टे चैतेलकृतः
वैश्वदेवीः पूर्वंदक्षिणेनावैश्वदेवीरितिष्टकानांसंज्ञा। नादेशमाहपूर्वांदक्षिणेनद
क्षिणामपरेण। अपरामुत्तरेण। उत्तरांपूर्वेण॥ एवंवैश्वदेवीस्त्रः प्राणभृतउपधीयंते॥
तोप्राणभृद्भ्यो पस्याउपधीयंते। पूर्ववत्तं चस्पः सर्वासां। एतच्चाचार्येणलाघवार्थ
मुपदिष्टं। इदानीमुपधानक्रममाह। आश्विनीध्रुवक्षितिरिति मंत्रे॥ उपदधाति
॥८॥ शुक्रश्चशुचिश्चैते ऋतव्ये पूर्वयोरुपरीउपधीयेते। उत्तराश्च ऋतव्याः पूर्वयोरेवो
परि। विश्वेदेवीः सह्नूरन्तुभिरितिप्रतिमंत्रं उपदधाति। उत्तराधृश्च। वेशद्धान्तमितिमं
त्रं। प्राणभृतःप्राणामइतिप्रति। मंत्रंउपदधाति। अपरपिवेल्यपस्यांउपदधाति। व
यस्याः पंचमंवात्तुकांलेषु पूर्वावयवइतिप्रतिमंत्रंउपदधाति। अपरापिवेल्यपस्यांउ

पदक्षति।ता सांवक्तरः पुरस्ताद्धंघामा ऽयौ समा लोक व्याप्तः द्वेवाध्या ऽद्दिशि पश्च
व्यर्द्धाएव।दक्षिणोत्तरतस्तलः। पश्चात्तुरतेन क्रमेणोपधानं॥ दक्षिणा अंशे र क्षिले
कतूपुणाः पूर्ववदुपधीयंते॥ ७॥ ८॥ नीयाया ७ स्वमो यमा त्रिणा धिमिंस्त्रा त्रि
इति मा ध्य उपद क्षानि। लनीयाग्रहणं द्वितीयाप्र ज्ञप्य थं तदत प्र ज्ञसे श्च प्रयो
जनं पुरुषादाना दिम वानि द्वे प्रथमायां मिश्रो मध्यमायामि ति चत्ना पनायास्त्र
न के षु पंच दिश्या वैश्वदेवी वद्राजा सी ति प्र तिमंत्रं। वक्राणां वरेताः स्त्रिये लाधे
घाद क्षिणोत्सुत्तरेत्तापं चमीत्येवम र्थंच। विश्व कर्मेति विश्वज्योति षस्तु परिष्टं स्वयाः
उपदधाति। उत्तमायां॥ ॥ चर्तक्येनम स्त्र भ न स्य श्च ति। तूयोस्तु॥ अवकाः कूर्मव
दुर्वति। ऽपश्वोर्जश्चेतपरो ऽन्नो एवोपधीयते॥ अर्द्धात्सेषाश्चेतः चनयोगा ऽ। गाम

॥ ८८॥

पूर्वार्धिंशाम्नोदशासुभेइतिप्रतिमंत्रंउपदधाति। छंदस्याद्दशद्वादशाप्ययेषु
मा छंदइतिप्रतिमंत्रंप्रच्छुतुष्टाप्ययो। षुछंदस्याइष्टकाष्टादशघाद्शमाछंदपति
प्रतिमंत्रमुपदधातिवालखिल्यालोकंपश्चाछिद्रायाः पश्चाडपवीयेनोतावा
लखिल्यालोकस्यपुरस्ताद्वात्रखिल्याइतिमंत्रं। वालखिल्यालोकापश्चाछि
द्रावालखिल्याः सप्तपुरस्तान्नाणष्टझोवापरा॥ वापूर्वासुति विकल्पः॥
६॥ द्वादशस्यापरपरास्तुष्टादशाभ्यस्तुपत्तएववामूर्द्धसिराडितिप्रतिमंत्रंउपदधी
यंतायज्ञघ्नतीश्रुज्ञानंग॥ उपदधाती। यांकांचद्रुघ्नती जिह्वकाविघा नाम
अपमायांविताउपदध्यादितिवचनात्॥ ६॥ उत्तराग्नोलेधिलोकंपृणा
चा उपदधीयंते॥ ९॥ चतुर्थ्यामृतुकांनेष्टुद्विणाहरोठेचतुर्थीग्रहणंत

९०

॥९०॥

तायां तत्पुरुषायपनाय। पुरस्तान्मुख्यान्संघामात्रय। दक्षिणेनेन्द्रजयन्तश्च पद्याः ॥ ६॥
पूर्वीत्याम पराश्च बुर्ईशान श्वार्द्रपद्या ॥ ४॥ ता प्य: पद्टा ना न्योपरा: पद्य: पद्या
॥ पूर्वदक्षिणावांतदेश एको। चतुर्द्दश पड्डा पद क्षान्ति। ६॥ उत्तरादक्षिणाभ्यां उप
धीयंते। ला घविकेण समाचार्येण वस्तुप रिष्ठाः। उपधान न:म: पुनरिहोक्य
माभितांदुपद्ये ॥ ७॥ उत्तराप्र: स्पादधिलोकं एणा प्र वेवुर ॥ ८॥ ९॥ पंचम्यामेते
ष्ठा श्विनीवदसापत्ना: इष्टकारूपधीयंते। अंतग्रहणमेत: सिसुलाव्कदासा।
थंस्त्र। श्विनीवद्वितीचतृतीयलोकउपधानं च निस्प्रघा॥ ॥ दक्षिणा
योरन्यतरां पंचमी च पद्या भवति। अघलक्षणा अश्वनीवद्दिष्टये इह पद्य
मा भूतामिति। अमेनानामित्तिप्र। निसंत्रे। अश्मपत्न्या नारुद्र मेनं॥ ८॥ पश्चि

॥९०॥

मा द्वितीया। उपधीयते। पुरस्तादुपदधत्यपश्याऽऽप्रत्यक्षमती निवपञ्च। विराजो दशाद्याय
ति मंत्रेऽश्रमपत्ना पुरस्तादुपदधन्ते॥ ४॥ दिशं पुरस्तात्प्रथममेव स्कंदत्यनि प्रतिमंत्रं। उपदधा
ति वहि विराजन्वसर्वाः पद्यालवंति॥ ७॥ गायत्र्यासत्वप्राणामाध्यसंलवान्वा। गायत्र्यनुष्टु
कामपत्नाश्चविराजस्णस्पमध्येत्तवंति। नं हि विराजः एणस्पव दिसंतावः॥ ७॥ उष्णि
वा परामहईये घा। उपाधाय। उष्णिहामिरित्रिसूपहितन्वा तल्लोकस्या पराः अनुष्टुप घा वि
राजो लवंति॥ ७॥ अशापन्नस्पृशात्पवंतराः अश्च्यच विराजो सन्नामसज्ञमाः अंततराव
पूर्वीयंते। ७॥ सर्वतोपाठा वेलायाः स्तोमस्वागाररश्मिना सत्पायोति प्रतिमंत्रं। उपधी
यते॥ ७॥ पंचदशदक्षिणेनानूकं। तत्र वानूकामभितो ईपत्येघे॥ ७॥ वेषश्रीः हृत्वा
यन्त्रं जिवे तिर्गि सप्तमीमेकां उपदधत्येकेनेति॥ ७॥ पुरीषमाध्यपतिमंत्रेणावा।

तापश्चिम तस्य पत्नी ८ ऋतोः । अप्सु स्नातो मतायामासुपुरीषमापतिमंत्रेण । कुत एतदवगन्त

पश्चिमस्या लक्ष्मी ७ ऋतेः । तत्र हि श्रूयते । लक्ष्मीमास ७ स्नातो मतायामासुरूपमभिहरंती

ति । तेनात्र मंत्रवदीति । गम्यते । एवं स्नाने वृषट्हेन पुष्पं वर्द्धयति । न चामंत्रेण पुरीषवा

वापः न स्नुत्र मंत्रो विहितइति । ननु तत्र पश्चिमे लक्ष्मीमित्युक्ता ब्राह्मण इह मंत्रेण गम्यते निरु

च्यते । लक्ष्मीमित्यनुवादो यं मास्नात्र विधीयते । लक्ष्मीमास ७ स्नातो मतायामासुरूपमभि

हरंतीति । मासोत्र वीर्धीयते । यत्किंचित्पर मंवस्ति हि विधीयते । वाक्यं भिद्येत । त

स्मात् लक्ष्मीमेते हि पुरीषवापः ॥ ॥ नाकसदोन्वकेषु पूर्ववर्ज्जमृतव्यावेलायामास्थि

नीवद्ध्यसीति प्रतिमंत्रं । नाकसदइष्टका : अन्वकेषूपधीयंते । पूर्ववर्ज्जमृतव्यावे

लायामास्थिनीवदिति दक्षिणामुत्तरेण पंचमी अर्द्धपघट्ट निवाम्यते । सर्वा श्चैना

रण

॥९१॥

॥६८॥

॥६७॥

अत्रैसिद्धाः ४ पूर्वोत्तुह्हि नीयेलोकेषुपुरीषमोऽथोपर्यंपुरुइति पंचाकृडाः प्रतिमंत्रं उ
पदधाति एत्वा अप्पदेसिद्धाः पुरीषावापश्चनाकसत्सु ॥ ७ ॥ प्रतिदिशं यथा लिं
गं उपधाने प्येष्विमोत्तमा उपधीयते । छंदस्या स्त्रिशोत्तरकांते पुरस्ताद्गायत्रीरग्नि
मूर्द्धेति प्रत्यृचं । छंदस्या इष्टकश्चिस्त्रिस्त्रिशोत्तरकांते पृष्ठपवीयं मेऽपुरस्ताद्गाय
त्रीरुपदधाति । अग्निर्मूर्द्धेति प्रत्यृचं ॥ ७ ॥ उत्तराश्चा चमसाद्यास्त्र प्रत्यृचं ॥ ८ ॥ पुरस्ता
त्त्रिष्टुभोऽरतः सिधेलायां ध्रुवा यज्ञास्यो त्रि एभिर्मंत्रैः प्रति मंत्रा जगती श्रुपश्चा
दयमिहेति । चतस्रो ह्यनुष्टुतः सिधेलायामेव ॥ ॥ अपराह्णाभ्यां स्तुष्टुतः सखायः सं
वहति एभिर्मंत्रैर्जगती भ्योपरस्य अनुष्टुभः ॥ ॥ आषाढवेलायाः पुरस्ताद्बृहती र
लावहति । मध्येऽतः इति ककुभस्त्राभ्यो बृहत्पतरश्चाले मंत्रिद्वचकमे पादहोनदत्ते

॥९२॥

तिर्मंत्रैर्बृहतीमां पुरस्तान्मंत्रक्रमेण ककुभमुपदधाति। कुत एतदिति चेत् बृ
हतीनामंतरा श्रुतेः। सोऽनेन त्रिष्टुभं ककुभं बृहतीरुपदधातीति॥ ॥उक्त
ताच्छ्रुतेश्छिद्रं। एवं हि श्रूयते। अथैतां सां ककुभं त्वचा [illegible] एपां दा
याति छंदस्युपदधाति सा माति छंदा एव भवति गायत्र्युत्तराः संपद्यंते इति। ए
केवं सत्यकर्षः आप्नोति। तथा च गायत्र्युत्तरा। संपद्यंते उत्तराः संपद्यंते इत्याह।
एवं छिन्नमुच्यते ऽ छंदस्त्रेन [illegible] ककुब्बृहत्यश्छंदो विपर्यस्तो [illegible] बृह
ते ककुभमेवहीयते। अ[illegible] विधाना समर्थो न भवति। तथा सत्य
[illegible] न [illegible] विचवनु [illegible] मति छंद [illegible] राम
[illegible] विधा [illegible]ति॥ ॥अग्ने च मित्यन्न कांते परे [illegible]॥

॥९२॥

नेनार्थवद्वाक्यं संजातं । तद्वनानां ककुभं प्रयोगउक्तिनिः प्रमाणमेवस्यात् । नतुव
श्रूयते । गायत्र्यंतरा संपद्यंतइति । न विधायकत्वात् । नह्यत्रविधिर्वर्त्तमाना
पदेशादिशिंस्वइतितस्मादनपेक्ष्यैवेति । अपरा गायत्री म्पउ । अग्निर्होत्रे
वाजस्येति प्रतिमंत्रं उपदधाति । इदानीं ककुभान्नुपधानं ॥ ॥ अनुकांतेद
त्रिणि पंक्तीरग्निनमिति । उपदधाति ॥ ॥ ॥ ॥ उत्तरे पदपंक्तयस्त्रेतमग्नेोति
उपदधाति ॥ ॥ - ॥ पुरीषवत्याः ॥ पूर्वामनिछंदसं प्राच्यौ पुरीतिषमहि
ति भद्राराति पूर्वयपूर्येव स्थिरा ग्रि द होतारमित्तिादक्षिणाद्यो रुत्तरासपत्नापु
री षवतीतस्यां हि पुरिषंविहितं पुरीषमहितेइति । प्राच्याविति प्राग्वदात्रा
चैते भवतः । भद्रा रातिरित्येवमादिनामंत्रेण पुरीषवत्याः पूर्वामिति छंदस्यमु

93

॥६४॥

पदधाति । तदाहाति रत्निवेतानि वद्धा रिचल्बार्थ्वत्वरालीति ॥ ॥ ॥ ॥ अ
ग्ने त्व मित्यष्टकांते परे द्विपदाः ॥ उपदीयंते । सर्व्वं छंदस्यां त्वमिहितो द्वैप
द्याः । अग्निरदधुतिषतिर्यगार्ह्य पद्याः ॥ ॥ ॥ मध्येष्टष्टकं गार्हपत्यं उपदधा
ति । अष्टेष्टकल्पकवात् । अधिनत्तवंति । गार्हपत्यमिति च नामधेयात् दं
तद्धदेवोपधानमष्टानामपि । तथा चाहा । नो वा एतैरेवदृष्टोयज्ञ मिरेवपाष्टवा
विति । इतीनिदयां त्रु विशेषो द्वैहत्तीनां स्त्रु निर्द्वपेद्याः । पुनश्चितिचोपधि
तद्धोनसपयइति प्रश्नेचांतस्यैव गार्हपत्यस्योपस्थितद्धदेवपुनश्चितिषुपदधा
ति । द्वयां त्रु विशेषः । येनसपयइति मन्त्रवान् । अस्मिन्नुपदेश अर्द्धोत्ते धाइष्टकामवेनुखे
धायोगात् ॥ ॥ पुछसंधावेके पुनश्चितिमुपदधाति । ति श्रुतेः । अस्मिं श्रुपवे द्विपद
। ता । ८ । ऐके त्रुधनार्द्धं उपदधाती ।

राम

॥६३॥

अर्द्धेष्टकाः पूर्वार्द्धे चापुनश्चितिमुपदध्याद् अस्त्रयमासंभवमयोर्मेधा ॥ ॥ गार्हपत्यं पु
नश्चितिकं कृत्वा पुनश्चितिं पूर्वार्द्ध उपदधाति ॥ तदेके यद्घ नार्द्धे गार्हपत्यमुपदधाति पूर्वा
र्द्धे पुनश्चितिं मिश्रकान्तः । अन्तर्घोतपशुपश्यात्सुतिं विश्वज्योतिषं परमेष्ठीं चेति । दक्षिणा ८ स्रुवल्प
गारान् निमाचादधिलोकं पृणाः पूर्ववत् उपदधाति ॥ ॥ प्रकाशाघञ्चरीष्टकां विकर्णीं स्वयमातृ
णां शर्करे सह ८ स्पृशे छिद्रेण अग्निमदस्वाइस्तु न्तरो विकर्णीमाग्ने दृति स्वयमातृणां । उत्तरार्द्धे पु
रीषेण चितिं विकर्णीं स्वयमातृणो उपधीयते संस्पृष्टा प्राच्यद्रणा उत्तरां विकर्णीमुपदधाति ।
स्वयमातृणामाग्ने प्राप्ति शर्करे छिद्र इति च विकर्णर्थं नमुच्यते । सकृन्निर्वाप । मादनस्पृदढो
हर्मा सकृद् देवयानं नेदाह भवतः ॥ ॥ पुरुषाभिहोमवतिष्ठन्न ग्रंथे न्यतिहिरण्यपात्रं कलस सह
स्रेन घ्नाते ठेकेप्रति किरन्ति सहस्रस्य प्रमासि मंत्र ८ सहस्रस्येति प्रतिमंत्रं ॥ ॥ १४ ॥ ॥ इति का

त्यायनसूत्रसाध्ये कर्कोपाध्यायकृतौ सप्त --- ध्यायः ॥ ॥ शुभमस्तु ॥ ॥ संवत् १७५
७५ वर्षे सा दौवदीघ्र ष्टी लिखितं गणकवल्लभः ॥ ॥ रामाय नमः ॥ ॥ अथ शतरुद्रियहोमः उत्तरपत्र
स्यापरिस्या६ सत्कर्यां परिशिष्टस्थवह्निपर्णेनार्ककाष्ठेन शातयं सततं जुह्निलमिश्राज्याद्वेधूकासक्त
तजाह्वारमेकेति छत्रुत डुमसहस्रकल्पध्यायेनाग्रा तद्रिरुद्रयमिति मामामग्रयातः शतरुद्रियं जुहो
ति ति सचोत्तरपत्रस्यापरस्याः ८ सत्कर्यां परिसमुकर्तव्यं परिशिष्टितत्र्यावनायेकार्येना
मांसमुद्दितानां नैकैकस्याः परिशिष्टिसुजुहोतीति वचना ज्ञा प्रयोजनं नं सम्मुस्तितानोध
र्मसंबंध ॥ ॥ अर्कपर्णेनार्ककाष्ठेन शातयचा अर्कपर्णेन जुहोका ग्रेकार्कपर्णेन जुहो
तीति काष्ठमपूर्व वाडपजकल्प नियोनेन शातयं सततमविच्छिन्नं जलिलाभिश्राव।
गावेधूसामसक्तुर ज्ञ्ञाज्जिलैर्जुहोतीमिति। विकल्पेऽपृथ्यामेशाखेतराजसत्थुनुयः ॥ नेनजाह्नि राम

॥६४॥

समिध्याणाम्नुहाम्यः। अजान्हीरमेकोऽजान्हीरात्तोत्रांतिष्ठत्वदः गुहोती तिष्ठुहोतासतिनिष्ठा।
तिसंततं क्रियावाचनिकी उदाहृतिः इति दिङ्क्रियमार्थस्थानमसूद्रत्यधायेनामंः अद्रेवांसंततंतुहो
ति। वहूनि वेता न्निकमी।। श्रूयंते। घष्टिश्रुहवेत्रा। णिवशता। न्येतघृतहुरुः स्यिमथ त्रि८·श्रादथ
पंच त्रि८·शदिति एता वां त्र्योदन्नव्यदेवतासंवेधः एवंचसति एना वृत्तिचतुर्मुष्टीनि गृह्यते ॥७॥ अ
जान्हीरमपत्नेतावंत एषाह्यग्नेः॥ ८॥ अनुवाकांते स्वाहाकरोतीत्यनुमात्रं सर्वे जानुदघ्नस
थमं स्वाहा। करोतीति वचनात्॥ ९॥ पूपचातेवचनाममतिमात्रेपं चानुवाकांते नाभिमात्रे च
शाह्वास्वाहाकारः एक वप्रवर्तरेहत्यो सुरवमात्रे स्वाहाकारः ॥१०॥ प्रतिलोमं प्रत्यवरो
होतुहोमप्रमाणेषु नमो स्तुति प्रतिमंत्रांश तिलोम्यं वप्रथमसुरवमात्रे प्रजननोत्तुमात्रूह इति स्वप
रोहश्च नमो रुद्रेभ्यो येदिवा तिः॥ ११॥ रुवते प्राण्य विवा वाने अर्कपर्णे का छेरपर्णः॥

९५

॥६५॥

स्रागं वक्त्वाद्यकर्म्मापवर्गान्त ॥ ॥ विन्यपरिधिं वल्याग्निं दक्षिणेनिकहोर्ह्रिकच ॥ शमन्तूर्न्तमित्यामि
दूरर्णारधिविन्यरिधिं चेद्दक्षिणे निकवेघृता हाव्यस्मन्निवा र्थवादाश्चावाहुद्वएवन्तव्याष्ठ है।
स्रष्ठ्य निवेतइदनं प्रतिपन्नव्यानकं भविश्वयं कुतएव ह्विकवा शमन्तूर्न्त मित्यनेन मंत्रेणा
इरास्यः ॥ छ ॥ अश्म मेन्तुह दिनाद्रो कुं भंकव्वाम पितऊ परिन्यावा दायैवं ह्विपरं ॥ परिधिं
च तिनावत्पति प र्षैति निधायाह हरणं त्रिविकल्प यतइ ति स्नुते ४ ॥ कुं भं ह्रिंकवाद
क्षिणास्पांवेदिश्रोणो प्राढ्रिष्ठं दक्षिणाम्पतियं द्विषइति अनेनमंत्रेण ॥ ७ ॥ अमिने
मे त्वाविवृयाज्ञाय हिन मियत मेनवृं वृया दि ति तथु प्रति मव्यानासे दलेप्यानाःवृद्द्वें कुं
स्रैवेनक्षिन्यतो ॥ किंकु नविषयमेलइद मे उना दि त्रिषयमि ति ॥ किं ताववृत्तामां स्वत्रेणा रा म
यक्तमः ॥ ता ॥ कुंभि मेदट सामप्ण्णाः ॥ कुंभविषयामेनइ हनोउनाद्विविषयेवुणाएतव ।

॥६५॥

एवमेतद्वचनं समर्थं भवति। यदि नाग्निहोत्रे तेन वेध्यादित्याद्देव समर्थामेव नाहितस्य
कङ्किनश्चाडदनमाश्रंपयते। एवं ग्रामस्थाह। अस्मत्त्रिवाथवादाः। वाशब्दः पक्षव्यावृ
त्तौ। अश्रमानिवृत्तद्देदनं प्रतिपन्नयं। नकुंभविषयं कुत एतत्। अर्थवादाश्च। यदाहैव
सतिद्यतेत्र घत्नच्यच्छन्ति यच्छन्दिति। साच सुगाश्म तिति हितनेरश्म नितत्त्रुतं दधा
तानि॥ वाच्यवाप्तु अपि वाश्मन्या ह्येकयाव भेदनं कुंभे। सद्यस्मचहुः द्विमावरण
मेवतियतश्नि॥ ॥ अग्नेयच मेतोदद्यानिष्टन्नात्मनिडप स्त्रियापणं नेजपतीमामम
ति। आत्मावान्नाय्यात्मोच्यते॥ ॥ मंडूकावैकोक्तशाखावेणोवध्नाकर्षतीति
मंत्रकृष्टवत्समुद्रस्यत्वेतिग्रन्थं॥ मण्डूकादावेणोवधाग्निनिकर्षतां मंत्रकृत्तव
काणासमुद्रस्यत्वेतिग्रन्थकविचारापच्छपुच्छा निवाप्यात्ममग्नेपावकरोचिषेतिग्रन्था।

॥९६॥

मानमाभिसुखानपञ्चपुच्छानिकर्षति। अग्निपावकरोचिषेन्द्रस्त्वमेवा॥ ७॥ अं
त्पसुत्रस्य॥२ चित्रुपद्गं वेणुसुक्तोरेहहौत्वा चित्यमालाभ्य निष्कुह। हिंकृत्यसामगा
यतिसामगानसुक्ता तुस्याज्ञासमाख्यानाम्॥ अध्वर्योवार्चवनसामयोः। नाच्यो
ध्वर्योर्गाधेकिति। समाख्याना ध्वर्योरेव विधानानुसारिणा हि समाख्या विधानेवा
ध्वर्युविद विहिता। अथैनेन्द्र-सामभिः परिगायन्तीति एवं वनाज्याध्वर्यो गायेदित्य
नुवादएव। पुरस्ताज्ञायज्ञसाम गायति॥ ॥८ हिरण्यपक्षेरथन्तर सुवर्णेबृहद्वाम निवाम
देव्यं पुच्छे यज्ञायज्ञायं दक्षिणेनिकर्णे प्रजापतेहृदयमस्य॥ ५१॥ धूमेत्याह होतुः
प्रेषणं॥ ९॥ नैषपवस ध्येविष्टुष्वाविपंच रहिते हिरण्यपशकलाञ्जाध्यपतिपं च
रम
ञ्पचक्षयाये हस्त्यातरुद्धितम्रो दित्यवावं विसृजतइति। प्रकृत्येवंश्रुतत्वात्॥ १०॥

॥९६॥

दक्षिमवृहतंपाद्यां८ समामिवास्त्वात्वांवामदास्पुस्वांकुत्रासुष्टिंस्वायसुभयमादाय
तिल्पारोहणंनमस्त्वङ्गनि। दृष्यादी अस्पाअंमहास्पुस्वावाछास्यांङ्गपरिवकुत्रासुष्टि
सत्तयंशृह्णीत्वाचिल्यमामारोहशानमस्त्वङ्स्वानेनमंत्रेणाछ्यमाद्दणाद्यांपंचशृहीन्तु
होतिनाभिवह्निरणपादर्शनंपञ्चपादेवडितिपत्निमंत्रोछ्यमाद्दणानेयांपंचशृही
नेत्तुहोतिनाभिव्याधारणावङ्र। इषदेवेडितिमंत्रूर्हिरण्यदर्शनंचतन्नति॥ ॥समा
सितृकाकुत्रो। प्राह्नतिसपरिष्रिकंवाद्यनचयोदेवाद्दनि। त्रिष्वेनद्रुः समुन्नतानि
प्रकल्पसर्वतःसमुद्स्पतिवाद्यनंपद्दितितनन्नतिष्ठुते॥ ॥प्राणादाङ्त्पवरोहतिप्रक्त
रति॥ एवमारोहणावरोहणमतः ध्येतऊर्ध्वमेवावरोहणाचणीरोहणोकार्य॥ ॥
उपसदंतेप्रवार्यज्ञादनंयप्पोकामामौपरिस्पंदेत्वावाद्दाद्दो विकल्पार्थः॥ विकल्पेन

॥ ९८ ॥

९७

दत्तेयत्त्रप्रदेशेपुरिस्पंदः ॥ स्त्रयमाहणायाया स्हृदंच
हिश्रवणामत्र परिसिमंतादापाःस्पे । दत्तेयत्त्रप्रदेशेपुरिस्पंदः ॥ त्तिय वनात्रु ॥ ॥पंच
यमं । अग्निपद्देखयमाहुणायाया मसहृदंच श्यमंप्रव ग्रंमुआ वदुप दी तिय वनात्रु ॥ ॥पंच
गृहीतंतुहोत्य ग्नि हिगिमिने स्हृव षोडशगृहीता हेमनुवाकशेषणा पुनः षोडशगृहीता
तदर्धमनुवाकशेषाणामष्टाभिरष्टाभिर्जुहोतीति ॥ ॥ चतुर्थः पितेत्यपरमनुवाकेना सवर
मर्द्धं चतुर्थः पितेत्यनुवाकेनाष्टाविंशजुहोति सर्वाणि चेत्ता निलामेनुहोति ॥ ॥ ८ ॥ आ
ट्टैडिवरीघृतेपितानिस्रुकुंदेनमित्यादधातिप्रत्यृचं वा औडुंवरी ॥ समिधश्चैतेनु षाः स
वीराविंशुखिताइत्तितिस्रुकुदेनमित्यादधातिप्रत्यृचं चवेहत्ना षसाः आहुला तुष्टत्य
र्थमाह । अग्नियंप्रणयनान्तवविशेषमाह ॥ ॥ प्रत्व स्तुपय्यकमस्तु पयपयो पयम
ना:॥ अयं वायेषः । प्रतिपन्नमनु । तदर्थेश्वर्याः समयेय हियमाणायाकुवृशमं । दे नाम

कस्फरायादेहिवृक्षच्चप्रतिरर्थंजपेत्तिवषेष्यति ॥८॥ त्रिरुक्त्वा सुघाम्पाडञ्चेति विल्वंगाछंति
पंचदिशाइति ॥ त्रिरुक्त्वा यांहोहोत्राप्रथमायामुविाउडञ्चेतुघम्पाग्निविल्वंघ्नतिगाछंतियेवदा
इत्यनेनमंत्रेण ॥ ॥ आमी ब्रुदेशादहिरण्यष्टष्ट्वा सहितं एकप्रड्मानमुपदवा । निक्षिमातइति
अनेनमंत्रेणन निन्येसादन ष्टद्दोहासोनलवतः इष्टकासंस्थूवात्मामयानिषेधः ॥ ॥
निवांघेनमतिक्रामंतीरंविश्वाहनि । तंनिधायायथानमस्येदयोपालीयंतीतिवचनात् ।
॥३॥ कनधमाग्निनेति विरूपमारोहं । निःस्र नस्युनमस्तुञ्यंन निवर्तते ॥४॥ स्वमाहूणामधू
धूमिधायंस्युनावन्नायपय साभिजुहोतिक्रमायातदाहनेनस्वयमाग्निजुहोन्हूणामवसिवन्न
का बोसति ॥ स्वयमान्हूणायाउप रिधाय्यन्नाग्निकृत्मायाः एताःगाः पुत्रावशायाः पयसाद
हलेनाभिजुहोतिन क्रोषासानेत्यनेनामंत्रेणस्वयमान्हूणामसंचासिवेच्छा । स्वयंजुहोति

त्तोघासासेत्यनेनमंत्रेणस्रुवमाहृत्यामचर्सिविंद्यात् अयंजुहोतिस्रुतश्चमात्राश्चधर्म्मा
ःप्रवर्त्तन्तेजुहोतिना नंचवर्द्धनादोसजुहकार्यापतितिनधर्मानवंतिमहत्वोदुष्टसंमर्द
नांताधर्माःछन्ताःतत्रहरपरिग्रहाद्यचकर्त्तव्यास्वननादि॥ ॥येतुदार्वर्व्वदैकोएके
आश्रपिच्छकामीतिजपात्वानवस्रुकमाचूर्यपोत्वएवेदिप्राङ्गणाद्यासंभारनिचय
नाकुर्वेतियद्येवंगामिहकस्मात्संतारनितापः। अध्यार्थेत्वाश। यद्येवमितिहैवसंभा
रनिर्वापः॥ ॥तस्यामग्निंनिदधातिसुपर्णोसीतिवषट्कारान्तस्यांस्रुवमाहृत्यार्ध
सुपर्णोसीत्यनेनमंत्रेणवषट्कारान्तेनाग्निंनिदध्यात्॥ ॥नित्यत्वाअत्रभवतःउद्भवा
संप्रवादयः। समिदाधानं शामीलिवैकंकात्योडुंवर्यस्मादिमतित्रिभिःप्रत्यृचं समा
मकर्णकानवतिकर्णकासावेदधिरूपराज्ञाकर्त्तव्याःसुवाहुतीडुहोत्यनेतमग्निलिव श्राम

१८८।

॥१८८॥

ग्रन्थकर्तृपूर्णाहुतिं वसमाद इति जुहोति ॥ ॥ तिष्ठंसमिधः सर्वकर्मध्येस वंत्रग्रहणा ॥ श्र
समिद्धे देवेभ्यो विहितव्याः इति विष्ठति क्रियास्सर्वत्र भवन्ति समिदाधाने ग्रहणाद्भूत्या
मग्निश्रुतेष्वाहुतिरिति सूचितत्वात् शक्यंते । स्वाहुती रूपविश्पतिष्ठ क्रियानंतार्योऽप
विश्पेलुच्यते ॥ ॥ अत्र पंचम्याः सप्तर्वोपस्थानं ८ सर्वोपधाना ३ ॥ अस्मिन्नव
सारपंचम्या स्थितेः सप्तर्वोपस्थानं कर्तव्यं ॥ अत्र हि सकलापंचमी चीतिरूपा हि सा
भवति । धिष्ण्या वा विष्ण्योऽष्टमा संज्ञा पंचमा ॥ ३ ॥ अथवा धिष्ण्यां स्थित्वा सप्तर्वोपस्थानं
कर्तव्यम् । कुत एतत् धिष्ण्यानां हि पंचम्यां स्थितेः । अयं तत्त्वावः तस्मात् न वक्तुं शक्यम्
पस्थानं ॥ ॥ यत्ति ष्ठश्रे हिरण्यसंकस्मरोसीति श्रग्निं ॥ एवं यथा चिति । संमर्शनं
कर्तव्यं ॥ यत्रामा चितिस्सहस्रि वायकेनमंत्रेण ॥ वैश्वानरस्याहं रूनां निर्विविति य

॥९९॥ ९९

योक्तामुवैश्वानरस्यूमारुताविषमानरमारुताः। तानिर्वपन्तितायथोक्तग्रहणाप्र
वैश्वानरोयन्तिमारुतान्जुहोतयः॥ तक थं वैश्वानरंप्रक्षाहतेवा एवंपुरोनु
वाक्यवंतेयाज्यवंतेयाज्यवंतेवषट्कृतेह्वान्जुहोतीति। यजतानांप्रेषधर्मः पुरोनु
वाक्याद्यभिधानाद्यायावदुक्तः स्याशुनथा मानुतान्स्वाहाकृत्याहहक्षेनैवैव
रासीनःस्वाहाकारेणान्तिजुहोतानाहूयाधर्मः कथालसंख्यार्थं यथोक्त
ग्रहणंवैश्वानरस्य द्वादशकपालतापद्यते मारुतानांसप्तकपालता। वैश्वा
नरमधिकृत्यादक्षिणोत्तरौमारुतौ। अधिश्रयन्तिग्रधवेस्वरापि त्वस्यापवादोदो॥७॥
पाञ्चघर्षसंकृत्यनरोकस्माद्दक्षिणोत्तरसंतंस्पष्टतरतावनस्पते॥८॥पंचदशस्थ्रे
वधिश्रयति। एवमपरौह्वावधिश्रयतीति। श्रो...ः एवंब्राह्मणयदक्षिणो॥ो वरतावतम् रम

॥९९॥

ध्याते ॥ ८ ॥ पंचादशापेन्द्रं च त्र्यग्रापेन्द्रं च पुरोडाशं पश्चा श्रयति । होमसादनयोश्च
वशाह्वादयमेवविधिः ॥ ॥ घृदपरावकुमितिवाचयतिवाजपतिस्वाति विकल्पाः
विश्वानरमाबुतानामेकं तं त्र्येतत्त्रयः साधारण । पदार्थः समंत्रवाक्ये व्यः मात्तुता
नो द्विपदा धर्मान्निताश्वयोजनं समंत्रको पदार्थः पदार्थः पदार्थ एवेति ॥ ८ ॥ वसोर्धारां
मुहोत्याद्वयोर्वैच्च गृहीत ८ सततं यजमानो वाण्येन्द्र वग्नि प्राग्निवाजस्य मद त्वाष्टात्तु
वाकेन । । वसोर्धारेति । कर्मणामधेयं तद्वसत्तु दायस्थाए वैं हिस्रूयते । अभिष्टुव
वैश्वाणि वज्रानामघा वसोर्धारा च षड्ग्रमेव त्रि ८ सहिति । ग्रूवयहृंत तिस्वाहुति
भवन्तिघंड वर्यताश्रुवा पंच गृहीतमाध्दुं यजमानो रायेपः २ राप्येन्द्र वैसनुहोतिम्रनो
मा ममवाजस्य मरम्याष्टात्तु वाकेनामंतानिविंद्र द्वंस ततन्मत्र वस्सूयते ॥ अष्टाभुक

100

॥१००॥

ल्पयतिदशासुकल्पयतीत्येवमादिनावाक्यपरिसमाप्तिरिति॥ अनिवाक्यं च ष्ठा
कारकारणांश्चवचदेवनांतरयेयंवगृहीतमेवबसकल्तवा कोनहोतव्यंनद्युन्या
येतद्दृष्टिमिति।हुत्वाश्रवन्नासनंतध्यानोवंहिश्रयते। अत्र न ८ स्क वमनुप्रास्याति
यदत्राष्टुलिप्तंतत्रेद्दिर्हिर्ग्गिरस दिति॥ ॥अग्नये स्वाहेति मम्पार्थी। निर्गुहोति
ना निरान्न सूयिकानि। नवश्रा मा॥ इदं च श्रूयते सर्वेराजसूयश्च पृष्ठा णि
जुहोतीति।वाप्रसवायनिप्रावत्सं भल्पवमसवू श्रूयेत्तावाजपेयिकानि वा
नानास्येवमग्नितिवाज प्रसवाय। नि न्निनाम धेयं। विधार्थवादमेत्रवाप्रभ
वानुसमुदायनामधेयंचैतश्च। सदा ह्येतानि कर्माणि वाजपेयिकाभिप्रयोज
वामन्यतमापोन्नस्येवाहेद्दित्तिःतानि दाशवंत्भल्पवमव श्रुवेणाजाहे   याम

॥१००॥

नाग्निहोत्रकदारातिधानं तद्दत्वा। पिसंभ्यपवमसवध्वतुःवा। क्विनाक्कवेणस्वान्येन
पयिकानिवान्नस्येममितिप्रतिमंत्रनुहोतिवान्नपयिकग्रहणान्नभ्यच्ययमस्माद्
न्निष्यते। एवं तत्रचार्येणामिरितग्रश्रेहवरेपात्रेपसिंचा पयश्रुसमदशान्ना च्या
वपनिष्या वस्मृतिवेति। एवं चम निमसषद्‌ह्मीः समवतुर्दुष्टीकास्सुपादयापश्चे
ति। अग्निका निवान्नस्यविति। आग्निका निववानप्रमवाया निरवान्नस्यचिति
तिमंत्रंतुहोतिस्म ग्निकेपियसवैसवौपषस्यचतुर्दुष्टिकानी। एवं प्रास्यपरिशिष्टे
कृष्णाजिनमास्त्रीर्यपृष्ठान्तरश्रोषयः कृत्वाप्रमिषिंचतीतिसूत्रशेषः। कर्मेव
मत्रौ प्रास्यतदैलेपरिशिष्टे स्त्रिंतनंपुच्छाडन्तरतः कृत्वाजिनमास्त्रीर्यपृष्ठान्तरशेषपः कृ
त्वाकुतरणतद मिषिंतसामवर्योभ्रच्ययामिषेक एवनभवति। वानेवायमा

सकाः पञ्चहोतादकुंभताम्रविकत्रोपेविद्धेतत्र कल्पात्रिनोः अभिषिच्यतेयज
मानाः एवात्मश्चा। अभिकेषोपिसमवस्येवा। तत्रा अभिषिच्यते। ब्रह्मवर्चसकामस्त्रि
त्यवारश्चैतेदेवस्यत्वेत्यनेनमंत्रेण ब्रह्मवर्चसकामस्य कल्पा जिनेष्वभिषेकः कृ
ष्णा जिनेब्रह्मवर्चसकाममिति वचनात्। तिष्ठंत्रुष्टं त्रुम्भति अभिषिच्य तिष्ठ्वनि
विच्यते ।। ७ ।। स्नातउपविष्टः प्रागभिविष्टप्रविष्ठामभिषिच्यते। वसंतचर्मणेष
ष्टाक्तुः पुष्टिमिच्छन्त्वस्य वर्मणि अभिषिच्यते भयपरिच्छुरुम्भयोः यूनामनुष्टि
ब्रह्मवर्चसोत्तमोप्सुपी छनित्य भयाश्चर्मणोः व्यवच्छिन्नमभिषिच्यते। एवं
णानाछिलावाविनिस्यमभिषिंचति। तदाहैके दक्षिणानोग्रेरभिषिंचत्याहवनीय राम
गृहेकेभिषिंचन्त इति श्रुतेः। प्रास्यवमस्य शिरोपयोहेति मन्त्रो। निप्रतिमंत्रेणाश्रु

१०१ ।।१०१।।

10

प्राणापानसमिद्धाय स्वाहेति षड् जुहोतीति प्रतिमंत्रं। अग्नौ प्राणापानसमिंद्धाय स्वाहेति षड्या
र्थीति जुहोतीति प्रतिमंत्रं। अग्नौ प्राणापानसमिंद्धाय स्वाहेति षड्याथीनि जुहोति। एतो
त्पाधिराजसूयिकानि। अत्र पूर्ववपार्थिक संस्कारेणत्रापि भवन्ति। छंदस्यादृहीतं वि
याहं जुहोत्पृताषाडिति स्वाहाकारांठ राष्टुभृतः। वषट्कारांतः पूर्वः पूर्वोमंत्रान्तः वषट्का
रांतः पूर्वः पूर्वोमंत्रो भवतीति। उत्तरस्तु स्वाहाकारांतः। एवं घृतं श्रूयतामिथुना
नि जुहोतीति। भर्वृषरेभ्यो जुहोतीति षु ८ मे जुहोति वषट्कार प्यश्व ष्टी प्यउत्तात्यां वषट्कारेण
स्वाहाकारेण। षट्कारेण पुंसे जुहोति स्वाहाकारेणैव स्त्रीत्यस्मतिएवं श्रुवेणसतिसमा
नपत्यपरिषिष्ठितेमंत्रे विभागः कर्तव्यः। यानि षु लिंगपदानि तान्येकवाक्यता सुपुनेया
नि एवं स्त्रीलिंगानात्यपिष्ठतापाच्छतधामाग्निर्गंधर्वसनड्वुत्सहत्वेपत्नुतस्मिं स्वा

१०

१०२॥

ष्नादिनि पूर्वेमित्र ःतस्यो भयो असौ पुदोनाम तास्य स्वाहे। तुत्र रतः। अत्र
वतस्यो भयइति मा पे ह्रादता षाङ्क्तधामा निर्गधर्व ह्ल त्रवद्वेति॥ पंच गृह
छुं तस्य जिमस्य धाम्याहवनायं ह्रियमाणे पंचक्क त्र्य सानोभुवनस्योति। पंच
गृहलमायं च प्राह्ना जुहोति रथशिरस्य धामा हवनीयं ह्रियमाणे पंचक्का वः सनो
भुवनस्येत्यनेन मंत्रेण॥ ॥ ॥अत्र विशेषमाह प्रदक्षिणाः रथनाम्यरिहरः कुर्व
त्यः तुतु प्राहुति च क्रा। एनि विक त्याप ह्रद्वृपेपि। स्रुवं दुरिमिस्रुखा रथशिरः तुहो
ति। वानहोति। तानहोमां तुं होति अन्ननिना घृत्वा पुरस्ताद्धविर्वेदरवोद दक्षिणस्यां।
धं सुत्र रतत्र स्यां दक्षिणतो दक्षिणा प्रष्टः समुद्रेसीति प्रतिमंत्रं वा तहोमं तुहोति
पुरस्ताद्धविर्वेदेरजा निनावतमाहत्य यथा दक्षिणस्यां पुरि एवामदो न्नरग्राहस्यो याम

५९७

स्थाने हुत्वा तस्मां ध्रुरिहि क्षिणाम आघृत्य दक्षिणा अष्टैरेवमेव समुद्रो सां । त्वमिमं यि:
मंत्रयो: स्वपरिहरणं च सर्वत्र । वशू होमस समनन्तरमेव ॥ ६ ॥ प्रष्टव्य इदं पौराव सय
स्थाणार थस्य कर्तव्यं दक्षिणाकालेषु वेदलानिर्वे ॥ ७ ॥ अग्र यवाहुनवस्तु होतिया
मुहूर्ति प्रतिमंत्रे ॥ ० ॥ नानक्का ब्राह्मणाक्कानुजुहुयाद्धा । यांकां च ब्राह्मणवतामाहु
तीति यावामि तस्मिकाले जुहुयादिति ॥ तामेव प्रकृत्याह जुहुयान्न दर्विरेखानां
निशुत्ति विधादिकल्प: । हविर्दानपश्चालनाद्यामीधालेभनाह्वाधिस्यास्ग्नो
त्यष्टकानां करणाभिमुखस्य क्रास्तिरश्चोन्यथापेक्षता पसरे प्राकृता जुह
न्यर्थमाहाह विहीनपश्चालनाद्यामीधालंभनात्या कृतंकर्मद्वाधिस्यो
ग्निकोप्यपष्ट वातिर्लोकिंकरणाभिरिति । तदृष्टं पुनरत्यर्थ: स्वतु: स्त्रकी: निरभ्यु

इतितिर्यग्वक्त्रसुप्तानां नोपरिस्थितलिंकपावपानां स्पृशस्तुश्चेति । अयमेवचर
धिष्ण्या निवपति तं विनोतमिति वचनात् । नधाग्नेयास्मा श्रावी क्षुपेत उपाधयः ।
सकृन्मंत्रवचनं हौत्रायेति शकलं विंशत्संहोविधिकल्पः । नमंत्रवचनात्त ए
कविंशतिरिष्टामिश्रुयतं । आश्वलायनगृह्य ॥ स्फ्येहरिकादस्पशुष्मतानां
लाघवेशेषाश्च छत् । पावदणकं परिश्रितं परिनिधायतिषी वैयावत्स्य एव
सुपस्तुप्याश्च वत्सपः स्पशिश्रितइति वचनात् परिनिधानं च परिश्रितं श्रूयते ननि
लिखनवं । सतेमवैषपोनिदधाति । पुरीषं वत्सली । पुरीषं निति मंत्रोमा वृष्ट
दिति । तूष्णीमिस्पृक्तं । आकृतानुस्मृत्यर्थनाह । अनुपदेशाद्याग्नपरीडाग । द्वि
शृक्ष्कलो निधवनायवक्कर्मसवति । एवंवामाराज्ञेत्यस्यवचनसामर्थ्यात् । लि

राम

गस्याग्नि[illegible]र्योमम्बनिम्नायनं पूर्वा लिखिकेणाभिमृश्याताति प्रकृत्याह एव वो मा
या ना सामोस्मा कं ब्राह्मणानां राज्ञेति ॥ ॥ अग्निर्योऽसनं प्रातरनुवाकमुपाक
रिष्यन्त्यारिधीमलं प्रयत्याहूर्वमग्निं प्रुनपती ति प्रत्यृचं आलं । विमोचनं प्रातरनु
वाकमुपाकरिष्यन्नग्निर्योऽज्ञ नेकरोति यथाहूर्वितां प्रामिमाव्रतस्त्रो व्रपुरस्ता
द्विमोचनं प्रातरनुवाकमुपाकरिष्यपरिधिं वा दिवा पूर्वं ति प्रत्यृचं प्रायमिमा
वुतस्त्रो व्रस्यपुरस्ताद्विमोचनं परिधिं वा देमनतरूच्चा दिवो पूर्वं ति प्रत्यृचं वे
॥ ६ ॥ प्रायणीयेति शंयेषुक्रोदपनीयानि मोकेएके माह प्रसृजन्ति पावमु
च ति । अथ स्या मिष्टयज्ञः इति स्पष्टवमपरा समिष्टयजुषा होति ॥ ॥ अनुव
ध स्यपशुपुरोडाशमनु देविका हवी ८ चिनिर्वपति यजमानेष्वाणि स्वरतं [illegible]

५

पुरोडाशमष्टावेविकाहविषांनिवापः क्रियतोयस्यैषा तिलानांदानाम
हात्म्रत्वमतिरात्काशिनाथोला कुम्भपश्चापोधाकोद्दादशकपालः सर्व
नः कर्त्तव्यः ॥ हृदयपमृत्तानैकुर्वार्त्तुहोतियदाकृत्वादितिप्रत्यष्टवमष्टो
मत्तुर्वेश्चादयमलोनेयदाकुर्यादिति प्रत्यष्टवमष्टोऽस्त्रेचतुर्वेश्चाहृदयापमृ
जांनेयदाकुर्यादिति। प्रत्यष्टवमष्टो। अष्टवेश्चाहृदयपमृत्तांपरदाकुर्यादि
तिप्रत्यष्टवमष्टोहः कर्तुर्त्तुहोति ॥ ॥ विरोसीतिचित्तनामकर्णौघनिष्ठ
तेनवइदयइतिमेवचित्यं॥ पयस्यावैमेत्रावरुणपरमिथुनदाक्षिणादवसा
नीयेनो॥ हवसानाथायत्रणंमाभूडपस्थान्तोयस्यान्नपूपरा॥ गो
निपुनः स्रैवइत्रिणा॥ वर्जनपरणानःसुसिद्धिविक्षिप्तिहिनिवन्नो

११९०